

Türkiye'de Kadın Hareketleri

*Osmanlı'dan Günümüze
Devlet, Sivil Toplum ve Kadın Örgütlenmeleri*

Hediye Şirin AK

ÖZGÜR
YAYINLARI

Türkiye’de Kadın Hareketleri

Osmanlı’dan Günümüze Devlet, Sivil Toplum ve Kadın Örgütlenmeleri

Hediye Şirin Ak

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguryayinlari.com

✉ info@ozguryayinlari.com

Türkiye’de Kadın Hareketleri

Osmanlı’dan Günümüze Devlet, Sivil Toplum ve Kadın

Örgütlenmeleri

Hediye Şirin Ak

Language: Turkish

Publication Date: 2025

Cover paint by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-8554-55-7

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1049>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Ak, H. Ş. (2025). *Türkiye’de Kadın Hareketleri Osmanlı’dan Günümüze Devlet, Sivil Toplum ve Kadın Örgütlenmeleri*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1049>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguryayinlari.com/>

Önsöz

Kadın sorunu, hemen her toplumda farklı biçimlerde ortaya çıkan ve tarihsel süreklilik gösteren toplumsal bir olgudur. Farklı toplumlarda, farklı tarihsel ve kültürel bağlamlar içerisinde kadınların karşılaştıkları sorunların da çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle bugüne kadar kadın sorununa ilişkin çok sayıda yaklaşım ve çözüm önerisi geliştirilmiştir. Ancak tüm toplumlar için geçerli, tek ve kapsayıcı bir yaklaşım ortaya koymak mümkün değildir. Zira her toplum, kendi tarihsel deneyimleri ve iç dinamikleri doğrultusunda şekillenmekte; toplumsal sorunlar da ancak bu özgül koşullar dikkate alındığında sağlıklı biçimde değerlendirilebilmektedir. Bu çerçevede Türk kadın hareketlerini kendi tarihsel ve toplumsal koşulları içinde ele almak en doğru yaklaşım olacaktır.

Eski Türk devletlerinde kadının toplumsal yaşamda saygın bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Orta Asya'daki Türk devletlerinde kadın, erkekle büyük ölçüde eşit bir konumda yer almıştır. Ancak İslamiyet'in kabulü, yerleşik yaşama geçilmesi ve farklı uygarlıklarla kurulan ilişkiler sonucunda kadının toplumsal konumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Anadolu'ya yerleşen Türk toplulukları Bizans ve İran kültürlerinin etkisiyle farklı bir toplumsal yapıya yönelmiş; bu süreçte özellikle kentli kadınlar kamusal alandan dışlanarak çok yönlü sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme süreci, kadınların eğitilmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir. Uzun ve zorlu bir sürecin ardından eğitim olanaklarına erişebilen kadınlar, değişen toplumsal koşullara hızla uyum sağlamış; yalnızca kendi yaşamlarını dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda hemcinslerini bilinçlendirme yönünde de önemli çabalar göstermişlerdir. Türk kadınları, sanılanın aksine, Cumhuriyet döneminde kendilerine lütfedilen haklarla değil; büyük ölçüde kendi mücadeleleri ve örgütlü çabalarıyla bu haklara ulaşmışlardır.

Türk kadınları, örgütlenerek hem kendilerini hem de çocuklarını, ülkelerini ve hemcinslerini koruma ve güçlendirme yönünde önemli roller üstlenmişlerdir. Türkiye'de örgütlü sivil toplumun gelişiminde kadın örgütleri her dönem belirleyici bir unsur olmuştur.

Bu çalışmada, Türk kadınlarının tarihsel süreç içerisinde karşılaştıkları sorunlar; toplumsal değişimle birlikte dönüşen konumları ve bu dönüşüme uyum sağlamak, sorunlarına çözüm üretmek amacıyla oluşturdukları örgütlenmeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Kadın hareketinin tarihsel gelişimi, siyasal ve toplumsal bağlam birlikte değerlendirilerek incelenmektedir.

Bu toplumun bir parçası olan bir kadın olarak, kadınların yaşadıkları sorunları hem gündelik gözlemlerimden hem de yaptığım görüşmelerden hareketle anlamlandırmaya çalıştım. Elinizdeki eser, 2009 yılında tamamladığım “Türkiye’deki Kadın Örgütleri ve Bu Örgütlerin Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans tezimin gözden geçirilmiş ve kitap formatına uyarlanmış hâlidir. Tez çalışmam sürecinde, “Osmanlı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Hareketleri” başlığıyla Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi’nde yayımlanan makalede ele alınan tarihsel dönem ve temalar, bu kitapta metinsel olarak kullanılmamış; ilgili bölümler bağımsız biçimde ve yeniden kaleme alınarak ele alınmıştır.

Özellikle kitabın ikinci bölümü, söz konusu makaleden ifade, yapı ve anlatım düzeyinde tamamen ayrıştırılmış, aynı tarihsel süreci farklı bir bütünlük ve değerlendirme çerçevesi içinde ele alan özgün bir metin olarak oluşturulmuştur. Bu çalışmanın, Türkiye’de kadın hareketleri alanında yapılan tartışmalara katkı sunmasının yanı sıra, alana ilgi duyan araştırmacılar ve öğrenciler için bütüncül bir başvuru kaynağı niteliği taşıması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde desteklerini esirgemeyen anneme, babama ve kardeşime; kitabın ortaya çıkma aşamasında sabır ve anlayışlarıyla yanımda olan çocuklarıma ve eşime teşekkür ederim. Akademik yolculuğumun her aşamasında bana rehberlik eden, yalnızca akademik değil düşünsel gelişimime de katkı sunan değerli hocam Dr. Belma Tokuroğlu’na en içten teşekkürlerimi sunarım. Kadın çalışmalarına bakışımı şekillendiren, sabrı, desteği ve güveniyle bu çalışmanın tamamlanmasında büyük pay sahibi olan Belma Hocama gönülden minnettarım. Bugün hâlâ kadın çalışmaları alanında üretmeye devam ediyorsam, bunu büyük ölçüde kendisine borçluyum.

Hediye Şirin AK

ÇANKIRI/ 2025

İçindekiler

Önsöz	iii
Semboller ve Kısaltmalar	ix
Giriş	1
1. Kavramsal ve Kurumsal Çerçeve ve Sivil Toplum	5
2. Türk Kadınının Toplumsal Konumu ve Tarihsel Dönüşümü	11
Osmanlı Döneminde Kadının Toplumsal Konumu	11
Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Konumu	14
3. Ulus, Devlet ve Kadın: Tarihsel ve Siyasal Bir Okuma	19
Anayasalar, Hukuksal Düzenlemeler ve Eğitim Sistemi	21
Toplumsal Cinsiyet Farklılıklarının Toplumsal Yaşama Yansımaları	34
Üretim ve Yeniden Üretim Süreçlerinde Kadın	42
4. Toplumsal Sınıf, Ataerkillik ve Kadın Sivil Toplum Örgütlenmeleri	51
Toplumsal Sınıf Bağlamında Kadınlar Arasındaki Farklılaşmalar	51
	vii

Erkek Egemen Toplumsal Yapının Kadın Örgütlenmeleri Üzerindeki Etkisi	85
Sonuç	93
Kaynakça	97

Semboller ve Kısaltmalar

AAK	: Aile Araştırma Kurumu
AB	: Avrupa Birliği
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen makale
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
CEDAW	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi sözleşmesi
Der.	: Derleyen
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	: Editör
ECOSOK	: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey

INSTRAW	: Birleşmiş Milletler Araştırma ve Eğitim Enstitüsü
İKD	: İlerici Kadınlar Derneği
KA-DER	: Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği
KASAUM	: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KSSGM	: Kadın Statüs ve Sorunları Genel Müdürlüğü
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNİCEF	: Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
YAZKO	: Yazar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi
UNİFEM	: Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

Giriş

Bu çalışma, Türk kadınlarının hikâyesini anlatma çabasının bir ürünüdür. Türk kadınının tarihi, Türklerin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarına kadar uzanmaktadır. Türk tarihini anlatan pek çok çalışmada; Türk kadınlarının ata binip kılıç kuşandığını, ok atıp erkeklerle güreş tuttuğu yazar. Bu durumda sosyal hayatta bu kadar görünür olan, savaflara katılan ve devlet yöneten kadınlardan sosyal hayattan koparılmış kadınlara dönüşüm nasıl yaşanmıştır sorusu akıllara gelmektedir. Çalışma kapsamında Türk kadınlarının Osmanlı Devleti döneminde başlayan hareketliliğinin cumhuriyetin ilk yıllarına olan serüveni anlatılmaktadır.

Osmanlı döneminde sosyal hayatta dahi erkekle birlikte var olmayan kamusal alana çıkamayan kadınların nasıl olup da güçlü bir kadın hareketine dönüştüğü bu çalışmada ele alınmaktadır. Kadının hareketi başlı başına bir sivil toplum hareketidir. Sivil Toplum kavramının temelleri eski yunana kadar uzanır. Ancak devlet alanının dışında ayrı bir alan olarak görölmeye başlanması 18.yüzyıl sonlarına denk düşer. Bu tarihten sonra sivil toplum kavramı Batı toplumlarında çeşitli düşünürlerce araştırılmış ve geliştirilmesi için çabalanmıştır. Özellikle II. Dünya savaşı sonrasında devlet-yurttaş arasındaki sorunsalın çözümüne dayanak olarak görölmüştür. Türkiye’de ise sivil toplumun gelişimi Batı dünyasından daha farklı olmuştur.

Osmanlı’daki güçlü devlet geleneği ve toplumsal farklılıklar sivil toplumun gelişmesine engel olmuştur. Türkiye’de 80’li yıllardan sonra sivil toplum tartışmaları başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Osmanlı’dan günümüze kadın sorunsalına baktığımızda kadınların ailesine, toplumsal baskılara ve hatta devlet otoritesine karşı daima bir hareketlilik içerisinde olduklarını görebiliriz. Osmanlı döneminde ülkede yaşayan azınlıklarla ilişkiler ve batıyla kurulan ticari ilişkiler kadınların istek ve beklentilerine önemli etkilerde bulunmuştur. Osmanlı’da Tanzimat’la başlayan süreç kadınların beklentilerini daha da arttırmış, II. Meşrutiyet döneminde çok sayıda kadın örgütü kurulmuştur. Eğitim, yardım, çalışma hayatına hazırlık, kültürel, siyasal ve hatta askeri alanda kurulmuş birçok kadın derneği faaliyet göstermiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Tanzimat’tan beri kendi çıkarları için savaşan kadınlar artık eski konumlarına dönmeyi reddetmiş ve faaliyetlerine hız vermişlerdir.

60’lı yıllardan sonra güç kazanan feminist akım, kadın saygınlığını arttırma, ailevi, siyasal, sosyal vb. alanlarda kadınları destekleme ve toplumu bu konularda bilinçlendirme gibi misyonlar üstlenmiştir. Bu misyonu gerçekleştirmek için önemli bir araçta sivil toplum örgütleri olmuştur. Feminist akımın bu çalışmaları sivil toplum kavramının gelişimi açısından önemli bir atılım olmuştur. Kadın sivil toplum örgütleri kadınlarla ilgili pek çok konuda çalışmalarıyla kamuoyunda ses getirmiş toplumun dikkatini kadınların yaşadığı sorunlara çekmeyi başarmıştır.

Günümüzde kadınlar halen aile baskısı, toplumsal baskı, eğitim hakkından mahrum kalma, aile içi şiddet, cinsel istismar, çalışma yaşamından dışlanma, hor görülme, kendi kararlarını alma hakkından mahrum bırakılma vb. türde sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Üstelik daha da vahim

olanı yüksek öğrenim görmüş kadınlar arasında dahi tüm bu sorunları yaşayan kadınların çoğunlukta olması, eğitilmiş kültür seviyesi yüksek erkeklerin dahi kadınlara karşı bu davranışları göstermekten çekinmemesidir. Buda gösteriyor ki kadınların tüm bu baskı, zor kullanma, aşağılanma vb. davranışlara maruz kalması için kadın olması yeterli yaşı, eğitimi, mali gücü, yaşadığı yerleşim yeri fazla bir fark yaratmıyor. Kadınların kendi kaderlerini değiştirmek için çabalarının bir ürünü olan sivil örgütler ise giderek çoğalmakta ve birbirleriyle koordinasyonu sağlayarak daha verimli hale gelmeye çabalamaktadır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Kadınların sivil toplum örgütlenmeleri ve bu örgütlerin tarihsel gelişimi, tarihsel-sosyolojik bir perspektifle ele alınmıştır. Araştırmada, kadın hareketlerinin ortaya çıkış biçimlerini, ideolojik arka planını ve toplumsal dönüşümlerle olan ilişkisini anlamak amacıyla betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle, sivil toplum kavramının düşünsel temelleri klasik ve modern teoriler ışığında değerlendirilmiş; ardından Türkiye’de sivil toplumun gelişim süreci tarihsel dönemler üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı döneminden itibaren kadınların toplumsal statüsündeki değişim, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yaşanan dönüşümler, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki reformlar ve bu reformların kadın kimliği üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Araştırmanın temel kaynaklarını; tarihsel belgeler, dönemin süreli yayınları, kadın derneklerinin tüzükleri, akademik kitaplar, makaleler ve kadın hareketine ilişkin araştırma raporları oluşturmaktadır. Ayrıca, farklı dönemlerde faaliyet gösteren kadın sivil toplum örgütlerinin kuruluş amaçları, faaliyet alanları ve toplumsal etkileri doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu yöntem aracılığıyla çalışma, hem tarihsel bir çizgi takip etmekte hem de kadınların kamusal alanda görünürlük kazanma süreçlerini sivil toplum bağlamında

yorumlamayı hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de kadın hareketlerinin süreklilik ve kopuş noktalarını ortaya koymakta; kadınların toplumsal değişimin öznesi olarak nasıl konumlandıklarını anlamaya katkı sağlamaktadır.

1. Kavramsal ve Kurumsal Çerçeve Sivil Toplum

Sivil toplum, günümüzde en genel anlamıyla devletten bağımsız biçimde örgütlenen bireylerin oluşturduğu toplumsal alanı ifade etmektedir. Devlet, tarihsel süreç boyunca kimi zaman toplumsal kaosu düzenleyen ve daha insani bir yaşamın koşullarını sağlayan bir yapı olarak değerlendirilmiş; kimi zaman ise özgürlükleri sınırlayan ve baskılayıcı bir mekanizma olarak algılanmıştır. Devletin sahip olduğu yetkileri sınırsız biçimde kullanması, toplumsal alanın daralmasına ve bireysel özgürlüklerin zedelenmesine yol açabilmektedir. Nitekim hemen hemen tüm siyasal yönetim biçimlerinde iktidarın kötüye kullanılma riski mevcuttur. Devlet iktidarının herhangi bir sınırlamaya tabi olmaması durumunda, toplum üzerinde kapsamlı bir denetim kurarak otoriter bir yapıya dönüşmesi mümkündür. Bu nedenle modern demokratik sistemlerde, seçimle iş başına gelen iktidarların hangi mekanizmalar aracılığıyla sınırlandırılacağı temel tartışma konularından biri hâline gelmiştir. İktidarın gücünü dengelemek amacıyla devlet karşısında örgütlü bir toplumsal alanın varlığı önem

kazanmıştır. Toplumun devlet karşısında etkili bir denge unsuru oluşturabilmesi ise ancak devletten bağımsız biçimde örgütlenen toplumsal güç odaklarının varlığıyla mümkündür. Bu bağımsız güç odaklarını oluşturan yapılar ise sivil toplum kuruluşlarıdır.

Sivil toplum kavramı ilk olarak Batı dünyasında ortaya çıkmıştır. Her ne kadar 1960’lı yıllardan itibaren belirgin bir yükseliş göstermiş olsa da bu kavramın kökenlerini daha erken dönemlere götürmek mümkündür. Modern dünyanın temel unsurlarından biri olarak değerlendirilen sivil toplum anlayışı, durağan değil; tarihsel süreç içinde gelişen ve dönüşen bir kavram niteliği taşımaktadır. En genel anlamıyla sivil toplum, devlet müdahalesinin dışında kalan serbest bir alan olarak tanımlanabilse de kavram ayrıntılı biçimde incelendiğinde bu dar çerçevenin ötesine geçen anlamlar içerdiği görülmektedir. Tarihsel değişim sürecinin bir sonucu olarak sivil toplum, farklı dönemlerde farklı biçimlerde yorumlanmış; içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve düşünsel bağlama bağlı olarak çeşitli perspektiflerden tanımlanmıştır. Bu nedenle sivil toplum kavramını bütüncül biçimde kavrayabilmek için, ortaya çıktığı ilk dönemlerden günümüze kadar geçirdiği tarihsel dönüşümlerin dikkate alınması gerekmektedir.

Sivil toplum kavramının izleri ilk olarak Antik Yunan düşüncesinde, özellikle Aristoteles’in eserlerinde görülmektedir. Aristoteles’e göre insanlar için en uygun yönetim biçimi “politike koinonia”dır. Bu kavram, yasalar çerçevesinde belirlenmiş kurallara bağlı olarak özgür ve eşit yurttaşların oluşturduğu siyasal toplumu, yani polisi ifade etmektedir. Daha sonraki dönemlerde Latince’de “societas civilis” kavramıyla karşılanan bu anlayış, modern anlamda devletten bağımsız ve ona karşıt bir sivil toplum tasarımı içermemektedir. Sivil olan ile siyasal olanın henüz birbirinden ayrılmadığı bu düşünsel çerçevede, sivil toplum terimi devlet ve siyasal toplumla eş anlamlı biçimde kullanılmaktadır. (Türküne, 2003, s.348).

Antik Yunan toplumlarında özgür ve eşit polis yurttaşı olarak kabul edilenlerin kimler olduğu incelendiğinde, ortaya çıkan tablonun günümüzdeki sivil toplum anlayışıyla örtüşmediği görülmektedir. Aristoteles, koinonia politike kavramını dostluk (philia) bağlamında açıklamaya çalışırken, bu kavrama aynı zamanda belirgin bir etik boyut da yüklemiştir. Ona göre etik değerler yalnızca bireylerin özel yaşamlarını değil, kamusal ve hatta siyasal yaşamı da biçimlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. (Sarıbay, 2004, s.16). Sivil toplumu “dostluk” (philia) kavramı üzerinden tanımlayan Aristoteles, cinsiyetler arasında kurduğu katı hiyerarşi nedeniyle feminist literatürde sıklıkla kadın karşıtı düşünürler arasında değerlendirilmiştir. Aristoteles, her ne kadar cinsiyetleri hiyerarşik bir düzende konumlandırırsa da, Lykeion’un kurucusu olarak toplumsal yaşamın temelinde kadın ve erkeğin birlikteliğini düşünen bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre erkek ile kadının birleşmesi, yalnızca biyolojik bir birliktelik değil, aynı zamanda siyasetin de temelini oluşturan bir başlangıç noktasıdır. Erkek ve kadın arasındaki karşılıklı bağımlılık ve birlikte yaşama zorunluluğu, siyasal topluluğun hem ilkesi hem de kökeni olarak kabul edilmektedir. Bu birlikteliğin düzenlenebilmesi için Aristoteles, aileyi hiyerarşik bir yapı olarak tanımlar. Aile birliği, “en yaşlı erkeğin” otoritesi altında kurulur ve bütün aile, monarşik bir biçimde yönetilir. Erkek ve kadından oluşan bu temel insanî birliktelik, Aristoteles’in düşüncesinde yalnızca biyolojik değil; ekonomik, duygusal ve siyasal ilişkileri de içeren, ortak soy kaygısına dayalı bir düzeni ifade eder. Bu bağlamda cinsiyetlerin karşılıklı bağımlılığı, toplumsal ve siyasal ilişkilerin kurucu unsurlarından biri olarak konumlandırılmaktadır. (Agacinski, 1998, s.103). Aristoteles’in sivil topluma ilişkin tanımlamaları incelendiğinde, kadınların bu alanın dışında bırakıldığı açık biçimde görülmektedir. Siyasal ve kamusal alan, doğrudan erkek yurttaşlar üzerinden kurgulanmakta; kadınların devletle kurdukları ilişki ise dolaylı bir nitelik taşımaktadır. Bu

çerçevede kadınlar, kamusal ve siyasal alana kendi başlarına dâhil olamamakta; devletle olan bağları, erkekler aracılığıyla ve aile içindeki konumları üzerinden kurulmaktadır. Dolayısıyla Aristoteles’in düşüncesinde sivil toplum, kadınları kapsayan değil, erkek yurttaşlığı temel alan sınırlı bir toplumsal alan olarak şekillenmektedir.

Sivil toplum kavramı, 12. yüzyıldan itibaren ticaretin gelişmesiyle birlikte esnaf ve tüccar gibi kentli grupların feodal yapı içinde hem ekonomik bağımsızlık kazanmaları hem de yaşadıkları şehirlerin yönetiminde belirli yetkilere sahip olmalarıyla ortaya çıkan toplumsal durumu ifade etmektedir. Bu süreçte elde edilen özerklik, şehirlerin kendi hukuk sistemleri ve kurumsal yapıları aracılığıyla sivil toplumun ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle sivil toplum, orta sınıfa kent yaşamı içinde tanınan belirli özgürlükler temelinde şekillenen; merkezi otoriteden görece bağımsız, özerk yapılar aracılığıyla gelişen bir toplumsal alanı temsil etmektedir. (Türköne, 2003, s.348).

18. yüzyılın başlarından itibaren Batı’da yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşümler, yani ‘sanayi toplumu’na zemin hazırlayan değişimler, sivil toplum kavramının şekillenmesinde temel bir referans noktası oluşturur. Yönetimin merkezileşmesi, iş bölümünün giderek karmaşık hale gelmesi, pazar ekonomisinin genişlemesi ve toprak, emek ile sermayenin ticari bir niteliğe bürünmesi gibi gelişmeler, aile ve devletin dışında üçüncü bir toplumsal alan olarak sivil toplum fikrini öne çıkarmıştır (Türköne, 2003, s.348).

Klasik sivil toplum tanımlarını incelediğimizde vardığımız sonuç kadınların sivil toplum içinde yer almadığıdır. Modern dünyada ise kadın erkekle eşit haklara sahiptir ve hukuksal olarak bu düşünceler geçerli görülmemektedir. Günümüzde sivil toplumun devletin dışında kalan alanı tanımladığını büyük sayıda teorisyen kabul etmektedir. Bu da bugüne kadar üzerinde

durulan yaklaşımların, “modern” sivil toplum kavramının geçirdiği dönüşümün aşamaları olarak görülebileceğini ortaya koymaktadır. Modern sivil toplum anlayışı devletin karşısında örgütlü ve kendi içinde kurallarla bağlı, gönüllülük esasına dayalı kurumlardır.

Modern sivil toplum anlayışında, devlet ile sivil toplum arasındaki sağlıklı ilişkinin kurulabilmesi için devletin belirli bir ideolojiye bağlı olmaması ve farklı görüş ile inançlara karşı tarafsız davranması, yani “hukuk devleti” ilkelerine uygun şekilde yapılandırılması gerekir. Devletin siyasal, kültürel ve ekonomik alanlara ne kadar çok müdahil olması, sivil toplumun faaliyet alanını o ölçüde kısıtlayacaktır. Bu nedenle devlet, yalnızca sivil toplum kuruluşlarına bırakılamayacak faaliyetlerle sınırlı kalmalı ve geriye kalan toplumsal alanları sivil toplumun kullanımına bırakmalıdır (Türköne, 2003, s.358).

Geçmişte gerek hukuk gerekse devlet karşısında aile reisi olarak kabul edilen erkekler aracılığıyla temsil edilen kadınlar, günümüzde hukuksal açıdan erkeklerle eşit haklara sahip bir konuma ulaşmıştır. Ancak yasal düzeyde sağlanan bu eşitlik, uygulamada her zaman görünür hâle gelememektedir. Kadınlar, fiili eşitliğe ulaşabilmek için hâlen çeşitli alanlarda mücadele etmektedir. Özellikle çalışma hayatına hızla dâhil olan kadınlar, bugün hemen her sektörde yer almakta; bu durum, geleneksel olarak özel alan olarak tanımlanan aile alanının kamusal alanla giderek iç içe geçmesine yol açmaktadır. Özel ve kamusal alanların kadınlar aracılığıyla bu biçimde kesişmesi, sivil toplum kavramının yeniden düşünülmesini ve tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren ortaya çıkan feminist gruplar, sivil toplumun gelişimine önemli katkılar sunmuş; özel alan–kamusal alan ayrımını eleştirel bir biçimde sorgulamaya açarak bu ikiliğin sınırlarını görünür kılmışlardır.

2. Türk Kadınının Toplumsal Konumu ve Tarihsel Dönüşümü

2.1. Osmanlı Döneminde Kadının Toplumsal Konumu

Türk kadınının toplumsal konumu, tarihsel süreç içinde siyasal yapılanmalar, üretim ilişkileri ve kültürel etkileşimlerle birlikte sürekli olarak dönüşüme uğramıştır. Orta Asya'da kurulan erken Türk topluluklarında kadın, aile ve toplum yaşamının edilgen bir unsuru olmaktan ziyade, erkeklerle birlikte üretime ve yönetime katılan, toplumsal saygınlığa sahip bir aktör olarak konumlanmıştır. Devlet yönetiminde hatunların söz sahibi olması, tek eşliliğin yaygınlığı ve mülkiyetin eşler arasında ortak kabul edilmesi bu yapının belirgin göstergeleri arasındadır (Odyakmaz, 2000, s.4).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte kadınların toplumsal konumunda köklü bir kopuştan ziyade, aşamalı bir değişim süreci yaşanmıştır. İslamiyet'in ilk dönemlerinde Türk kadını kamusal yaşamdan bütünüyle çekilmemiş; eğitim, hayır faaliyetleri ve vakıf kuruculuğu gibi alanlarda varlığını

sürdürmüştür. Ancak Osmanlı Devleti’nin imparatorluk niteliği kazanması ve özellikle İstanbul’un fethinden sonra Bizans ve İran saray geleneklerinin etkisiyle kentli kadınların yaşam alanı giderek daralmıştır. Saray yaşamı ve harem kurumu, kadınların kamusal alandan uzaklaştırılmasını kurumsallaştıran unsurlar hâline gelmiş; bu süreçte kadınlar, erken dönem Türk toplumlarında sahip oldukları birçok hakkı fiilen kaybetmiştir (Altındal, 1994, s.49).

Bu dönüşüm Osmanlı toplumunun tamamını aynı ölçüde etkilememiştir. Kent merkezlerinde yaşayan kadınlar için sosyal hayat büyük ölçüde ev içiyle sınırlandırılırken, kırsal kesimde yaşayan kadınların gündelik yaşam pratikleri farklı bir seyrizlemiştir. Tarımsal üretimin sürekliliği, köylü kadınların erkeklerle birlikte tarlada, bağda ve hayvancılık faaliyetlerinde yer almalarını zorunlu kılmıştır. Bunun yanı sıra halı, kilim ve dokuma gibi üretim alanlarında kadın emeği önemli bir yer tutmuş; kırsal kadınlar giyim ve örtünme konusunda da merkezi otoritenin getirdiği sınırlamalardan görece daha az etkilenmiştir (Altındal, 1994, s.50; Kurnaz, 1992,s.14; Ak, 2016).

Eğitim alanı ise Osmanlı döneminde kadınlar açısından en sınırlı alanlardan biri olmuştur. Kız çocuklarının eğitimi uzun süre yalnızca temel dinî bilgilerin verildiği sıbyan mektepleriyle sınırlı kalmış; ileri düzey eğitim büyük ölçüde sosyo-ekonomik imkânlarla bağlı olmuştur. Özel eğitim alma şansına sahip olan sınırlı sayıdaki kadın, edebiyat, musiki ve hat gibi alanlarda üretim yapabilmiş; vakıf kuran kadınların da genellikle bu çevrelerden geldiği görülmüştür. Nitekim kadınlar tarafından kurulan vakıfların toplam vakıflar içindeki oranının yaklaşık üçte bire ulaşması, bu sınırlı alan içinde dahi kadınların toplumsal sorumluluk üstlendiklerini göstermektedir (Kurnaz, 1992; Odyakmaz, 1990).

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin askerî, ekonomik ve siyasal alanda yaşadığı çözülmeye, toplumun

bütün yapılarında olduğu gibi kadın meselesinin de yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Tanzimat'la birlikte başlatılan modernleşme girişimleri, kadınların toplumsal konumunu doğrudan hedef almamış olsa da, eğitim ve aile yapısı üzerinden kadınlara ilişkin yeni beklentiler ortaya çıkarmıştır. Kadının eğitilmesi meselesi, bireysel bir hak olarak değil, devletin bekası ve toplumun ilerlemesiyle ilişkilendirilmiş; özellikle annelik rolü üzerinden meşrulaştırılmıştır. Gelecek kuşakların terbiyesinden sorumlu görülen kadınların “iyi anne” olarak yetiştirilmesi, modernleşmenin ön koşullarından biri olarak değerlendirilmiştir (Toska, 1998, s.71).

Bu dönemde kız çocukları için okulların açılması, mesleki eğitime yönelik ilk adımların atılması ve kadınların sınırlı da olsa hizmet sektöründe yer almaya başlaması, kadınların toplumsal görünürlüğünü artıran gelişmeler arasında yer almıştır. Ancak bu gelişmeler, kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit biçimde yer almalarını sağlamaktan ziyade, onları belirli roller çerçevesinde yeniden tanımlamıştır. Nitekim Tanzimat ve Islahat Fermanları'nda kadınlara ilişkin doğrudan düzenlemelere yer verilmemiş olması, kadın meselesinin daha çok dolaylı bir modernleşme unsuru olarak ele alındığını göstermektedir (Ortaylı, 1974, s.85; Odyakmaz, 1988).

Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde, özellikle II. Meşrutiyet döneminde, kadınların toplumsal ve kültürel alandaki hareketliliği belirgin biçimde artmıştır. Süreli yayınlar, dernekler ve eğitim faaliyetleri aracılığıyla kadınlar kendi sorunlarını dile getirmeye başlamış; kadın kimliği etrafında şekillenen kolektif bir bilinç ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kurulan kadın örgütleri, kadınların okuma-yazma öğrenmelerinden meslek edinmelerine, kültürel faaliyetlerden kamusal taleplerin dile getirilmesine kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermiştir (Tekeli, 1982; Berktaş, 1994; Zarplı&Akdeniz, 2022, s.118).

Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan bu gelişmeler, kadınların pasif birer toplumsal özne olmaktan çıkarak kendi taleplerini ifade eden aktörler hâline gelmelerinin önünü açmıştır. Bu birikim, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek reformların toplumsal zeminini oluşturmuş; kadın hareketlerinin sürekliliğini sağlayan önemli bir miras bırakmıştır. Bu bağlamda Osmanlı’nın son döneminde şekillenen kadın hareketleri, Cumhuriyet’le birlikte ortaya çıkan dönüşümlerin tarihsel arka planını anlamak açısından merkezi bir önem taşımaktadır (Ak, 2016; Kırkpınar, 1998, s. 15).

2.2. Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Konumu

Osmanlı Devleti’nin son döneminde şekillenen düşünsel ve toplumsal birikim, Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte kadınların toplumsal konumuna ilişkin tartışmaların önemli bir dayanağını oluşturmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kadınların eğitimi, toplumsal rolleri ve kamusal görünürlüğü etrafında yürütülen tartışmalar, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek reformların düşünsel zeminini hazırlamıştır. Bu miras, kadın meselesinin Cumhuriyet’le birlikte bütünüyle yeni bir olgu olarak ortaya çıkmadığını; aksine önceki dönemlerin deneyim ve birikimlerinin üzerine inşa edildiğini göstermektedir (Berktaş, 2002; Kırkpınar, 1998; Güzel, 1985). Bu çerçeveye ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için (bkz. Ak, 2016).

Cumhuriyet rejimi, kadın meselesini modernleşme ve uluslaşma projesinin merkezî unsurlarından biri olarak ele almış ve “Cumhuriyet kadını” figürünü yeni rejimin simgesel taşıyıcısı hâline getirmiştir. Kadın, modern ve çağdaş yaşam tarzının görünür bir temsilcisi olarak kurgulanmış; eğitilmiş, kamusal alanda yer alan ve yeni devletin değerlerini içselleştirmiş bir özne olarak idealize edilmiştir. Ancak bu

ideal, kadınların toplumsal yaşamda karşılaştıkları eşitsizlikleri bütünüyle ortadan kaldırmamış; ideal ile gerçeklik arasında belirgin bir mesafe oluşmuştur. Cumhuriyet'in kadın ideali, belirli bir eşiği aşabilen kadınlar için yeni olanaklar yaratırken, bu eşiğin dışında kalan geniş kadın kesimleri için sınırlı bir dönüşüm anlamına gelmiştir (Toska, 1998; Durakbaşı, 1998).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen hukuksal düzenlemeler, kadınların birey olarak tanınması ve yurttaşlık statüsünün güçlendirilmesi açısından önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir. Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte aile hukukunda yapılan düzenlemeler, çok eşliliğin kaldırılması ve kadınlara miras ile boşanma konularında hukuksal güvence sağlanması, kadınların özel alanla sınırlı konularını dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bunun yanı sıra kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, dönemin uluslararası koşulları göz önünde bulundurulduğunda önemli bir siyasal kazanım olarak öne çıkmıştır. Ancak bu hakların tanınması, kadınların siyasal alanda etkin ve yaygın bir temsile kavuşmalarını otomatik olarak sağlamamış; siyasal katılım büyük ölçüde devletin belirlediği sınırlar içinde gerçekleşmiştir (Taşkıran, 1973; Tekeli, 1990; Arat, Y., 1998).

Cumhuriyet döneminde kadınların toplumsal konumuna ilişkin dönüşümler, özellikle Tek Parti döneminin siyasal ve ideolojik çerçevesi içinde şekillenmiştir. Bu dönemde kadınlar, modernleşme projesinin vitrininde yer alan birer özne olarak kamusal alanda görünürlük kazanmış; ancak bu görünürlük çoğu zaman devlet merkezli bir modernleşme anlayışıyla sınırlandırılmıştır. Kadınların örgütlenme girişimleri ve bağımsız siyasal talepleri, rejimin öncelikleriyle uyumlu olduğu ölçüde desteklenmiş; bu sınırların dışına çıkan talepler ise çoğunlukla karşılık bulmamıştır. Bu durum, kadınların kamusal alandaki varlığının güçlenmesiyle birlikte, bu varlığın sınırlarının da devlet tarafından çizildiğini göstermektedir (Tokuroğlu, 2004; Arat, Z. F., 1998; Tekeli, 1990).

Cumhuriyet döneminde kadın emeği ve kamu görevlisi kadınların konumu, tarihsel bağlam içinde farklı biçimlerde ele alınmalıdır. Kurtuluş Savaşı yıllarında kadınlar, cephe gerisinde üstlendikleri rollerle üretim ve toplumsal dayanışmanın temel aktörleri arasında yer almışlardır. Bu dönemde kadın emeği, savaş koşullarının zorunlu bir sonucu olarak kamusal alanda görünürlik kazanmıştır (Çitçi, 1982). Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise kadınların çalışma yaşamına katılımı, modernleşme ve kalkınma hedefleriyle ilişkilendirilmiş; ancak bu katılım belirli meslek alanlarıyla sınırlandırılmıştır (Kurnaz, 1992).

Tablo 1: İlk Kadımlar

İlk Alfabenin Yazarı: Melahat Uğurkan	İlk Jet Pilotu: Leman Altunçekiç
İlk Anayasa Mahkemesi Başkanı: Tülay Tuğcu	İlk Milli Maç Hakemi: Lale Orta
İlk Avukat: Süreyya Ağaoğlu	İlk Muhtar: Gül Esin
İlk Bakan: Prof. Dr. Türkân Akyol	İlk Orman Mühendisi: Binnaz Zehra
İlk Başbakan: Prof. Dr. Tansu Çiller	İlk Dünya Güzeli: Keriman Halis
İlk Belediye Başkanı: Müfide İlhan	İlk Müzeci: Seniha Sami
İlk Danıştay Başkanı: Füzruzan İkinioğulları	İlk Orman Mühendisi: Binnaz Zehra Sert
İlk Danıştay Üyesi: Şükran Esmerer	İlk Otomobil Yarışçısı: Samiye Morkaya
İlk Diş Hekimi: Ferdane Bozdoğan Erberk	İlk Petrol Mühendisi: Halide U.Türktaş
İlk Doktor: Safiye Ali	İlk Polis Memuru: Betül Diker
İlk Eczacı: Rukiye Kanat Arran	İlk Opera Sanatçısı: Semiha Berksoy
İlk Emniyet Müdürü: Feriha Sanerik	İlk Profesör: Dr.Fazıla Şevket Giz
İlk büyükelçi: Filiz Dinçmen	İlk Radyo Spikeri: Emel Gazimihal
İlk Heykeltıraş: Sabiha Bengütax	İlk Savcı: Tüzünkan Koçhisaroglu
İlk Pilot: Sabiha Gökçen	İlk Sayıştay Üyesi: Ferhunis Etmek
İlk Hakim: Suat Berk	İlk Senatör ve Elçi: Adile Ayda
İlk Hemşire: Esmâ Deniz	İlk Sendika Başkanı: Dervişe Koç
İlk Hesap Uzmanı: Müşerref Çallılar, Güzide Amark	İlk Subay: Ülkü Sema Toksöz
İlk Hazine Genel Müdürü: Aysel Öymen	İlk TBMM Başvekili: Neriman Neftçi
İlk Karakol Amiri: Nevlan Kulak	İlk Vali: Lale Aytaman
İlk Kaymakam: Özlem Bozkurt	İlk Türkiye Güzeli: Feriha Tevfik
İlk Kimyacı: Remziye Hisar	İlk TV Spikeri: Nuran Devres
İlk Makinist: Scher Aytac	İlk Veteriner: Sabire Aydemir
İlk Milli Eğitim Müdürü: Güler Karakülah	İlk Yargıtay Üyesi: Melahat Ruacan
İlk Hukukçu: Beraat Zeki Üngör	İlk Yüksek Mahkeme Başkanı: Firdevs Mentçe
	İlk Yüksek Mimar: Münevver Gözeler
	İlk Yüksek Mühendis: Sabiha Eccebilge

Bu tabloyla da görülebileceği üzere, Cumhuriyet'in erken döneminde kadınların kamusal alana katılımı artmış olmakla birlikte, bu katılımın kapsamı ve sürekliliği yapısal sınırlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Kadınların elde ettikleri kazanımlar ile bu kazanımların toplumsal karşılığı arasındaki gerilim, Türkiye'de kadın hareketlerinin sonraki yıllardaki yönelimlerini belirleyen temel dinamiklerden biri olmuştur. Hukusal ve siyasal alanda sağlanan ilerlemelere rağmen, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin gündelik yaşamda varlığını sürdürmesi, kadınların yalnızca yasal düzenlemelerle güçlenemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu durum, kadınların toplumsal konumunun dönüşümünün uzun erimli ve çok boyutlu bir süreç olduğunu göstermektedir (Toska, 1998; Durakbaşı, 1998).

3. Ulus, Devlet ve Kadın: Tarihsel ve Siyasal Bir Okuma

Tarihsel süreç boyunca kadınlar, içinde bulundukları dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarına bağlı olarak farklı biçimlerde üretim ve sosyal yaşama katılmıştır. İlkel toplumlarda göçebe yaşam tarzının hâkim olduğu dönemlerde insanlar avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağlarken, kadınlar aile içindeki cinsiyete dayalı iş bölümünde merkezi bir rol üstlenmiştir. Anaerkil aile yapısının yaygın olduğu avcı-toplayıcı topluluklarda kadınlar, toplumsal yaşamda yüksek bir statüye ve saygınlığa sahipti. Yerleşik hayata geçişle birlikte ise toplumların ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarında köklü dönüşümler yaşanmıştır. İnsanların doğa ve diğer insanlar üzerindeki egemenlik mücadeleleri, savaşları beraberinde getirmiş; fiziksel gücün belirleyici hâle gelmesiyle birlikte kadınlar, erkeklere kıyasla daha pasif ve ikincil bir konuma itilmiştir. Bu süreçte erkeklerin toplumsal statüsü giderek güçlenmiş ve ataerkil aile düzeni baskın hâle gelmiştir. Orta Çağ'a gelindiğinde Avrupa'da feodal sistem egemen olmuş; özellikle kırsal alanlarda tarımsal üretim

büyük ölçüde kadın emeğine dayanmıştır. Serf statüsündeki aileler, senyörlere ait topraklarda birlikte üretim yaparken, kadınlar bu üretim sürecine aktif biçimde katılmıştır. Buna karşın feodal yapı içerisinde kadınların hak talep etmeleri ya da bağımsız sivil oluşumlar kurmaları neredeyse olanaksız bir hale gelmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde Avrupa’da sivil toplum düşüncesinin filizlenmeye başladığı ve sınırlı da olsa bazı kurumsal adımların atıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nde ise güçlü merkezi idare, sivil toplumun gelişimini belirgin biçimde sınırlandırmıştır. Devlet yönetiminde saray çevresi dışında kalan kesimlerin, hatta çoğu zaman erkeklerin dahi etkin bir konuma sahip olamadığı bir yapı söz konusudur. Bu bağlamda Osmanlı’da meslek örgütleri, özellikle Ahî loncaları, sivil toplumun erken örnekleri olarak değerlendirilebilse de bu yapıların devlet karşısında bağımsız ve etkili bir sivil alan oluşturdıklarını söylemek güçtür.

Tanzimat döneminde kadın eğitiminin yaygınlaştırılmasına yönelik atılan adımlar, kadınların hizmet sektörüne dâhil olmalarını mümkün kılmış; bu süreçte bilinçlenen kadınlar hak taleplerini daha görünür biçimde dile getirmeye başlamıştır. Bu dönem, Osmanlı toplumunda hem toplumsal bilinçlenmenin artması hem de sivil toplumun filizlenmesi açısından önemli bir eşik niteliği taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerin büyük ölçüde iş gücünden çekilmesi, kadınların çalışma hayatına katılımını artırmış; kadınlar savaş süresince birçok alanda aktif biçimde üretim ve hizmet faaliyetlerini sürdürmüştür. Savaş sonrasında ise kadınların bu alanlardan tamamen geri çekilmek istemedikleri görülmüştür.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte kadın eğitimi yeniden öncelikli bir politika alanı hâline gelmiş ve çeşitli düzenlemelerle kadınların toplumsal konumunun iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Zira her yeni ideoloji, kuruluş aşamasında benimsenmesini ve

içselleştirilmesini sağlayacak bir eğitim sürecini zorunlu kılar. Bu süreçte kadınlara merkezi bir rol atfedilmiş; önceki dönemde çocukların iyiliği için eğitilmeleri gerektiği vurgulanan kadınlar, Cumhuriyet döneminde ulus-devlet inşası bağlamında yeni rejimin ideolojisine uygun yurttaşlar yetiştirmek üzere yalnızca anne olarak değil, aynı zamanda öğretmen kimliğiyle de aktif biçimde toplumsal hayata katılmaya davet edilmiştir.

3.1. Anayasalar, Hukuksal Düzenlemeler ve Eğitim Sistemi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar kadınlara yönelik sistemli ve kapsamlı bir politika ya da düzenlemeden söz etmek mümkün değildir. Tanzimat'la birlikte ise kadınların toplumsal konumuna ilişkin ilk düzenlemeler gündeme gelmiş ve bu doğrultuda çeşitli fermanlar yayımlanmaya başlanmıştır. 1859 yılında İstanbul'da açılan ilk kız rüşdiyesi, kız çocuklarının ortaöğretim düzeyinde eğitime erişimini sağlayan önemli bir adım olmuştur. 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile ilköğretim zorunluluğu anayasal güvence altına alınmış ve kız çocuklarına da erkeklerle eşit eğitim hakkı tanınmıştır. Bu yönüyle Tanzimat dönemi, Türk kadınlarının devlet desteğiyle mesleki ve kültürel eğitim olanaklarına kavuşmaya başladığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, 1842 yılında Tıbbiye bünyesinde ebe yetiştirmek amacıyla açılan kurslar ve hükümet onayıyla bu alanda eğitim alan kadınlar, Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim gören ilk kadınlar arasında kabul edilmektedir. Bu gelişmeler, kadınların kamusal alana sınırlı da olsa kurumsal yollarla dâhil olmaya başladıklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır (Kurnaz, 1992, s.111; s.28).

Mithat Paşa, 1848 yılında ordunun dikim gereksinimini karşılamak amacıyla öksüz kızlar için açtığı ıslahhaneyi, kız çocuklarına yönelik teknik eğitimin başlangıcı olarak değerlendirmiştir. Bu dönemde kurulan kız sanayi mektepleri,

kadınların el becerilerini geliştirmeyi ve bu beceriler aracılığıyla ekonomik gelir elde etmelerini hedeflemiştir. 1870 yılında İstanbul’da açılan Kız Öğretmen Okulu (Dârümuallimât) ise mezunlarına yetenekleri doğrultusunda sıbyan ya da rüşdiye öğretmenliği diploması vermiş; bu sayede mezun kadınlar, devlet bünyesinde görev alan ilk kadın memurlar olma fırsatı elde etmiştir (Kurnaz, 1992, s.38).

Eğitim ve çalışma olanaklarına erişim, kadınların faaliyetlerinin büyük ölçüde hemcinslerine yönelik hizmetlerle sınırlı kaldığı bir çerçevede gelişmiş olsa da, eğitim düzeylerinin yükselmesine ve zamanla edindikleri bu birikimi çalışma yaşamına aktararak daha etkin roller üstlenmelerine zemin hazırlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki yönetiminin sınırlı desteğine rağmen oluşan görece elverişli sosyo-kültürel ortam, kadınların özgürleşme yönündeki çabalarını sürdürmelerine imkân tanımıştır. Bu süreçte Osmanlı kadınları, Batı’daki feminist hareketlerle paralel biçimde kamusal alanda daha görünür hâle gelmiş; kurulan kadın dernekleri ise Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında toplumsal seferberliğin önemli aktörleri arasında yer almıştır.

24 Ağustos 1916 tarihinde İstanbul’da, Abdülmecid’in torunu ve Enver Paşa’nın eşi Naciye Sultan’ın himayesinde, İsmail Hakkı Bey tarafından Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı, kadınların “namuslu” bir biçimde geçimlerini sağlayabilecekleri çalışma alanlarına yönlendirilmeleri olarak ifade edilmiştir. Her ne kadar dernek bir kadın figürünün himayesinde faaliyet göstermiş olsa da, kurucularının tamamının erkeklerden oluşması dikkat çekicidir. Cemiyet, gerek kendi bünyesinde açtığı iş alanları gerekse anlaşmalı kurum ve kuruluşlar aracılığıyla birçok kadına çalışma imkânı sağlamış; bu yönüyle kadınların çalışma hayatına katılımını teşvik eden önemli girişimlerden biri olmuştur (Yaraman Başbuğu, 1992, s.105).

Tanzimat döneminde eğitim olanaklarına erişimin artmasıyla birlikte kadınlar kamusal alanda farklı biçimlerde varlık göstermeye başlamıştır. Kadınların bir kısmı öğretmenliği toplumsal bir sorumluluk olarak üstlenirken, bir kısmı da edebiyat, basın ve benzeri yazın alanlarında üretimleriyle dikkat çekmiştir (Yaraman Başbuğu, 1992, s.102). Bu kadınlar, ilerleyen yıllarda toplumsal harekete yön veren oluşumlar içinde yer almış; özellikle işgal yıllarında düzenlenen mitingler ve protesto eylemlerinde öncü bir rol üstlenmişlerdir (Ak, 2016).

Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet dönemi, kadınların elde ettikleri kazanımların hem kapsam hem de nitelik bakımından çeşitlendiği bir süreci ifade etmektedir. Bu dönem, kadınlara eğitim ve öğretim olanaklarının genişletilmesi, meslek edinmeleri ve çalışma hayatına katılmaları açısından önemli imkânlar sunmuş olmakla birlikte, kadınlar için tam anlamıyla bir özgürleşme ortamı yaratmamıştır. Yasaklar ve baskılar farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür; ancak buna paralel olarak kadınlar arasında bu sınırlamalardan kurtulma yönündeki arayışlar da ivme kazanmıştır. Kentli kadınlar, daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak ve eğitim olanaklarından yararlanmak için çaba gösterirken, kırsal alanda kadınların geleneksel yaşam pratikleri ve üretici rolleri büyük ölçüde devam etmiştir. Her ne kadar II. Meşrutiyet dönemi kadınlara siyasal ve hukuksal alanlarda kapsamlı yenilikler getirmemiş olsa da toplumsal alanda sınırlı da olsa bazı dönüşümlerin yaşanmasına imkân tanımıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise kadınlar açısından yeni bir sürecin başladığı görülmekte; bu dönemde kadınlar, yasal düzenlemelerle birtakım hak ve kazanımlar elde etmiş ve yeni eğitim olanaklarına kavuşmuştur.

3.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Medeni Kanun

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlara yönelik özel olarak hazırlanmış bağımsız bir kanun ya da düzenleme bulunmamakla

birlikte, modernleşme ve ulus-devlet inşası kapsamında gerçekleştirilen reformlar kadınların toplumsal konumunu dolaylı biçimde etkilemiştir. Ulus-devlet sürecinde ele alınması gereken temel alanların başında eğitim gelmiştir. Eğitim, bu dönemde kadınları iki yönlü olarak ilgilendirmiştir: kadınların eğitilmesi ve kadınların eğiten özne olarak konumlandırılması. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemi laikleştirilmiş; kadın ve erkeklerin eşit eğitim olanaklarına sahip olmaları yasal güvence altına alınmıştır.

Kadınların eğitim olanaklarından yararlanmalarının temel gerekçesi, dönemin anlayışı çerçevesinde erkekleri daha iyi anlayabilmeleri olarak görülmüş; aldıkları eğitim sayesinde “Türk devrim ve modernleşmesini doğru biçimde kavrayıp yorumlayarak” bu anlayışı yetiştirdikleri çocuklara aktarmaları beklenmiştir. Bu doğrultuda kadınların eğitimi, yalnızca bireysel bir kazanım olarak değil, Türk Devrimi’nin benimsenmesi ve sürekliliğinin sağlanması açısından da stratejik bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Tokuroğlu, 2004, s.97).

1917’de kabul edilen Aile kanunu bir yıl sonra dış güçlerin baskısı ile kaldırılmış, dolayısıyla 1926 yılına kadar bir Aile Kanunundan mahrum kalınmıştı (Kırkpınar, 1998, s.21). 1924 yılında çalışmalarına başlanılan kanun 17 Şubat 1926’da kabul edilmiş ve 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girmiştir. Medeni kanun İsviçre Medeni Kanun’u baz alınarak hazırlanmıştır. Bu kanun hukuk devriminin en temel yasası olmuştur. Ümmetten millet, kuldan yurttaş yaratılma çabasının ilk büyük adımı, Cumhuriyetin yeni vatandaşını yaratma yollarının en başında gelmiştir (Tokuroğlu, 2004, s.101). Medeni kanunla birlikte çok eşlilik kaldırılmış, evlilik de resmi nikah kuralı getirilmiş, her iki tarafa boşanma hakkı tanınmış, miras koşulları düzenlenmiş, kadının kanun önünde hakları ortaya konulmuştur (Arat Z. F., 1998, s.56). Buna karşın, kadının aile içindeki konumunun köklü bir dönüşüm geçirdiğini söylemek güçtür. Zira uzun bir tarihsel

süreç boyunca etkili olan ataerkil yaşam biçimi, toplumsal yapıyla bütünleşmiş durumdadır ve bu yapının yalnızca yasal düzenlemelerle kısa sürede değiştirilmesi mümkün değildir. Hukuksal düzenlemelerin toplumsal hayata yansiyabilmesi, uzun erimli bir toplumsal dönüşüm sürecini gerektirmektedir. Kadınlara tanınan haklar kanunlarla güvence altına alınmış olsa da bu hakların pratikte karşılık bulması zaman almıştır. Nitekim Cumhuriyet döneminde de Osmanlı'dan devralınan anlayış büyük ölçüde varlığını sürdürmüştür; kadın çoğunlukla “iyi anne” ve “iyi eş” rolleri üzerinden tanımlanmıştır. Bu çerçevede kadının yaşamını yönlendiren temel otorite aile içindeki erkek figürü olmuş; önce baba, ardından eş, kadının eğitim alıp alamayacağına, çalışıp çalışamayacağına karar vermiştir. Babasının izin vermediği kız çocukları eğitimden mahrum kalırken, eşinin onayını alamayan kadınlar çalışma hayatına katılamamıştır. Kadınların temel görevi evlenmek, çocuk doğurmak, çocuklarını toplumsal normlara uygun biçimde yetiştirmek ve ev içi emeği üstlenerek eşine hizmet etmek şeklinde tanımlanmaya devam etmiştir. Her ne kadar bu anlayışların zamanla kısmen değiştiği gözlemlense de günümüzde dahi kırsal alanlarda, küçük yerleşimlerde ve hatta büyük kentlerin bazı kesimlerinde bu geleneksel yaklaşımın sürdüğü görülmektedir.

1926'dan günümüze kadar ki süreçte Medeni Kanun bazı bakımlardan yetersiz kalmış bunun üzerine birtakım değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir. Yeni Medeni Kanun 1 Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir. Eski kanunda aile reisi koca olarak belirtilirken Yeni Medeni Kanun'da aile reisliği kaldırılmış ve eşlerin evlilik birliğini beraberce yönetecekleri belirtilmiş, aileyi temsil yetkisi eşlerin her ikisine de verilmiştir. Eski Kanuna göre ikamet yerini belirleme yetkisi erkeğe aitken, yeni kanunla eşlerin her ikisinin ortak kararı olması kararlaştırılmıştır. Yeni Yasada eşlerden birinin meslek ve iş seçiminde diğ erinin iznini almak zorunda olmadığı hükmü

getirilmiştir. Eski yasaya göre; evlilik gerçekleşirken herhangi bir mal rejimi seçilmemişse, kanunen “mal ayrılığı” rejimi geçerli olurken, Yeni yasada mal ayrılığı yerine, evlilik birliğinin kurulmasından sonra her eşin karşılığını vererek elde ettiği malvarlığı değerleri, evliliğin sona ermesiyle eşit olarak paylaşılır. Kişisel mallar ise sahiplerinde kalır. Yeni Yasa ile evlenme yaşı kadın ve erkek için eşitlenerek yükseltilmiştir. Aile izni ile evlenme halinde 17 yaşını doldurmak, mahkeme kararıyla evlenme durumunda 16 yaşını doldurmak şartı getirilmiştir (Arın, 2008).

Böyle bir siyasal ve toplumsal ortamda Kadınların örgütlenme istekleri ve talepleri de bu değişikliklere bağlı olarak etkilenmiştir. Medeni Kanun ile aile ve evlilik konusunu kadınların da lehine olmak üzere yapılan tüm değişiklikler, ataerkil aile düzeninin ve ilişkilerinin toplumsal yaşamda aynen devam ediyor olması ve kadının kanunla elde ettiği hakları savunacağı örgütlenmelerin bulunmaması nedeniyle kanun maddelerinde yazıldıkları gibi kaldıklarını söyleyebiliriz (Tokuroğlu, 2004, s.110). İşte bu durum kadın örgütlenmelerinin önemini ortaya koymakla birlikte bu örgütlenmelerin üstlenmeleri gereken misyonun ne kadarını üstlenebildikleri ve ne derece yerine getirebildikleri sorusunu da gündeme getirmektedir.

3.1.2. İş Kanunu, Ailenin ve Kadının Korunmasına İlişkin Düzenlemeler ve Ceza Kanunu

Kadınların istihdam yaşamına düşük oranlarda katılımı, toplumda kadın emeğine yönelik bakışın hâlen ataerkil değerler ve yerleşik önyargılar tarafından belirlenmeye devam etmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 1936 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu, kadınların çalışma yaşamına ilişkin önemli bir dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar tarım sektöründe çalışan kadınları kapsayan özel düzenlemelere yer verilmemesi önemli bir eksiklik oluşturmuş olsa da söz konusu

kanun kadınların çalışma koşullarının hukuksal çerçevede tanınması bakımından dikkate değer bir gelişme niteliği taşımaktadır.

4857 sayılı İş Kanunu'nda yer alan düzenlemelere göre, aynı nitelikteki işlerde çalışan kişiler arasında farklı muamele yapılması yasaklanmış; böylece cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi amaçlanmıştır. İş Kanunu'nun 5. maddesinde, iş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi nedenlere dayalı ayırım yapılamayacağı açıkça hükme bağlanmıştır (İş Kanunu, md. 5). Ayrıca kanunda cinsiyete dayalı ücret farklılaştırmasının yapılamayacağı belirtilmiştir; kadınların gebelik, doğum ve süt izni gibi hakları da yasal güvence altına alınmıştır. Bu düzenlemeler, kadınların çalışma yaşamında hukuksal eşitliğinin sağlanmasına yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. ([Http://Mevzuat.Basbakanlik.Gov.Tr/Metin.Asp?Mevzuatkod=1.5.4857&Mevzuatliski=0&Sourcexmlsearch=](http://Mevzuat.Basbakanlik.Gov.Tr/Metin.Asp?Mevzuatkod=1.5.4857&Mevzuatliski=0&Sourcexmlsearch=))

Bununla birlikte, yürürlükteki yasal düzenlemelerin de bazı eksik ve tartışmalı yönleri bulunduğu dikkatli bir incelemeyle ortaya çıkmaktadır. Önceki düzenlemelerde kadınların doğumdan önceki altı hafta ve doğumdan sonraki altı hafta çalıştırılmaları açık biçimde yasaklanmışken, mevcut düzenlemede bu süreler sekiz haftaya çıkarılmış; ancak “yasak” ifadesinin metinden çıkarılmasıyla birlikte farklı bir uygulama alanı doğmuştur. Buna göre, doktor tarafından çalışmasının sakıncalı görülmemesi hâlinde hamile kadınların bu süreler içinde çalışabilmeleri mümkün hâle gelmiştir. Ayrıca hamile kadınların daha hafif işlerde çalıştırılabileceğine ilişkin düzenleme, koruyucu bir hüküm olarak sunulmakla birlikte, uygulamada kadınların hamilelik döneminde çalışmaya fiilen zorlanabilmeleri sonucunu da doğurabilmektedir (Şenden, 2003). Yasanın 24. maddesi ile bir işçinin işveren ya da başka bir işçi tarafından tacize uğraması sözleşmeyi fesih hakkını doğuruyor. Ama genellikle toplumsal baskılardan çekinen

kadınlar bu tacizi bildirmek konusunda çekingen davranma yoluna gidebiliyorlar (Şenden, 2003). İş Kanunu’nda bu tür düzenlemelerin yer alması, toplumsal bakış açısı ve yerleşik düşünce kalıpları karşısında her zaman beklenen etkiyi yaratmayabilmektedir. Hukuksal metinlerde güvence altına alınan haklar, toplumsal zihniyet dönüşümüyle desteklenmediği sürece pratikte sınırlı bir karşılık bulmaktadır. Bu bağlamda, kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlar açısından yalnızca yazılı düzenlemelerin varlığı yeterli olmamakta; söz konusu düzenlemeler çoğu zaman uygulamaya yansımayan, metin düzeyinde kalan normlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadınlara yönelik şiddet tüm dünyada yüksek oranlardadır. Devlet Bakanı Nimet Çubukcu Kadına yönelik şiddet konusunda ulusal eylem planının önsüzünde yazılı olarak, pek çok konuşmasında da sözlü olarak kadına yönelik şiddet konusuna değinmiştir. Dolayısı ile kadın şiddeti ilk defa devletin bir bakanı tarafından dile getirilerek şiddetin varlığı devlet tarafından kabul edilmiştir (KSGM, 2007- 2010). Türkiye’de de kadınlara yönelik şiddetin neredeyse tamamına yakını aile içinde uygulanmaktadır. Kadınlara şiddet konusunda 17 Ocak 1998’e kadar Ceza Yasası hükümleri uygulanmaktaydı, fakat bu durum pek çok sıkıntıya neden olmaktaydı. Bunun üzerine 17 Ocak 1998 yılında Ailenin Korunması Hakkında Kanun çıkarılmıştır.

Kanuna göre; aile üyelerine ailenin bir başka üyesi tarafından şiddet uygulanması halinde bir takım özel tedbirler alınması öngörülmüştür. Bunlar arasında; şiddet uygulayan aile üyesini birlikte oturulan mekandan uzaklaştırma, şiddet uygulayan kişinin ailenin diğer bireylerinin geçimi için “tedbir nafakası” vermesi, aile üyelerini iletişim vasıtalarıyla rahatsız etmemesi, aile üyelerinin eşyalarına zarar vermemesi gibi tedbirler mevcuttur. Bu tedbirlere uyulmaması halinde 3 aydan 6 aya kadar hapis cezası öngörülmüştür. Şiddet mağdurları bizzat şikayette bulunabilecekleri gibi, bu şiddete tanık olan

veya şiddetten haberi olan kişilerin başvuruları üzerine veya polisin doğrudan harekete geçmesi üzerine de bu kanun uygulanabilmektedir. Bu kanuna göre verilecek tedbirler 6 ayı geçemez (Karıncı, 2008).

1926 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunu'nda kadınlar tarafından eleştirilen ve itiraz konusu edilen çeşitli hükümler bulunmaktaydı. 2004 yılında gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle birlikte bu maddelerin bir kısmı, kadınların talepleri doğrultusunda değiştirilmiştir. Bu değişiklik sürecinde kadın sivil toplum örgütlerinin yoğun ve sürekli bir çaba gösterdikleri görülmektedir. Özellikle kadınlara yönelik cinsel taciz ve şiddet konularında, eski Ceza Kanunu'ndaki düzenlemelerin “genel ahlâk” ve “aile düzeninin korunması” yaklaşımını esas aldığı yönünde eleştiriler dile getirilmiştir.

Yeni düzenlemelerle birlikte cinsel suçlarda korunması gereken hukuksal değer, toplumsal ahlâk, gelenek ve göreneklerden önce, bir insan olarak kadının kendisi ve onun beden bütünlüğü olduğu kabul edilmiştir. Ceza Kanunu'nun ilk hâlinde zina suç olarak düzenlenmişken, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı sonrasında bu hüküm yürürlükten kaldırılmış; yeni düzenlemeyle zina ceza hukuku kapsamında suç olmaktan çıkarılarak yalnızca boşanma sebebi olarak değerlendirilmiştir. Yine önceki düzenlemelerde “töre” veya “namus” gerekçesiyle kadınların eşleri, babaları, erkek kardeşleri ya da diğer yakın erkek akrabaları tarafından öldürülmeleri hâlinde ceza indirimi uygulanmasına olanak tanıyan hükümler, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün Adalet Bakanlığı nezdindeki girişimleri sonucunda yasadan çıkarılmıştır. Ayrıca eski Ceza Kanunu'nda yer alan, tecavüze uğrayan kadının faille evlendirilmesi hâlinde cezanın ortadan kalkmasına yol açan hüküm kaldırılmış; evlilik dışı çocuğun öldürülmesi durumunda uygulanan ceza indirimi de yeni düzenlemeyle yürürlükten çıkarılmıştır. Tüm bu değişiklikler önemli kazanımlar olmakla birlikte, kadınlara yönelik şiddet

ve ayrımcılıkla mücadelede kat edilmesi gereken yolun henüz tamamlanmadığı açıktır. Bu nedenle kadın örgütlerinin söz konusu alandaki çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. (http://www.ucansupurge.org/index.php?option=com_content&task=view&id=2140&Itemid=87)

3.1.3. İnsan Hakları, Uluslararası Sözleşmeler Bağlamında Kadın

İnsanların yalnızca insan olmalarından kaynaklanan birtakım temel haklara sahip oldukları düşüncesi, ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bu düşünce akımı, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Amerika başta olmak üzere birçok ülkeye yayılmış; 1789 Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa’da insan haklarının tanınması ve siyasal alanda uygulanması yönünde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ise insan haklarının uluslararası düzeyde güvence altına alınmasına yönelik adımlar hız kazanmış; 24 Ekim 1945’te kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü, 10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni kabul ve ilan ederek bu alanda küresel bir norm çerçevesi oluşturmuştur.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde İnsanlar arasında ırk, din, renk, yaş, cinsiyet ayrımı yapmadan insanın insan olarak sahip olduğu haklar olarak başlayan bir madde olmasına karşın o dönemde bu bildirgenin evrensel olmadığı çünkü kadının dışlandığı tartışmaları da başlamıştı (Berktaş, 2006, s.35). 1952 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme hazırlanmış, bu sözleşmede; Kadınların hiçbir ayırım gözetilmeden erkeklerle eşit olarak, oy kullanabileceği, seçimlerde aday olabileceği ve kamu kurumlarında görev alabilmeleri karara bağlanmış ve bu anlaşmaya hemen hemen tüm BM üyeleri taraf olmuştur (Dağı & Polat, 2004, s.163).

BM tarafından 1975 yılının “Uluslararası Kadın Yılı” ilan edilmesinin ardından aynı yıl Mexico City’de “BM Uluslararası Dünya Kadın Konferansı” yapılır. 1975-1985 arası yıllar “Kadın On Yılı” olarak ilan edilir. BM’ye üye ülkelerde kadın sorunlarına çözüm getirecek mekanizmalar kurulması öngörülmüştür. Birinci Dünya Kadın Konferansının sonucunda çıkan Eylem Planına göre, BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOK) kararı ile 1975 yılında Kadının İlerlemesi için Birleşmiş Milletler Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW), Eylem Planını desteklemek ve kadınlar için bir fon oluşturulması için de 1976 yılında BM Kadınlar İçin Kalkınma Fonu (UNIFEM) kurulması kararı alınmıştır. (www.ksgm.gov.tr/kronoloji.pdf)

Avrupa Konseyi 1979 yılında kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik ilk komitesini kurmuştur. BM Genel Kurulu tarafından 1979 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi kabul edilmiş, 1980 yılında üye ülkelerin imzasına açılmıştır. 18 Mart 2005 tarihi itibarıyla 180 ülke sözleşmeyi onaylamış, 98 ülkede imzalamıştır. (www.ksgm.gov.tr/kronoloji.pdf) Antlaşmayı imzalayan devletler, ülkelerinde kadınlara karşı ayrımcılığı engellemek için gerek yasal olarak gerekse toplumdaki geleneksel önyargılara karşı her türlü önlemi almakla yükümlüdür. 1982 yılında Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Saf dışı Edilmesine İlişkin Komite kurulmuştur. Taraf devletler, her dört yılın sonunda BM Genel Sekreteri aracılığıyla komiteye bir rapor sunup, ülkelerinde kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak amacıyla aldıkları önlemleri bildirme yükümlülüğü altındadır (Odyakmaz, 2005, s.37).

İkinci Dünya Kadın Konferansı, 1980 yılında Kopenhag’da yapıldı. Bu konferansta 1975’deki ilk konferanstan beri alınan kararların gerçekleşip gerçekleşmediği incelenerek yeni planlar yapıldı. Üçüncü Dünya Kadın Konferansı 1985 yılında “Kadın İçin Eşitlik, Kalkınma ve Barış konularında Birleşmiş

Milletler Kadın On Yılı’nın Başarılarının Gözden Geçirilmesi ve değerlendirilmesi” amacıyla Nairobi’de yapılmıştır. Konferansta “Kadının İlerlemesi İçin Nairobi İleriye Dönük Stratejileri” kabul edilmiştir. (www.ksgm.gov.tr/kronoloji.pdf) Bu Konferans sırasında üçüncü dünya ülkeleriyle gelişmiş ülke kadınlarının tamamen farklı problemlerinin olduğu, ortak bir kadınlık durumundan söz etmenin mümkün olmadığı, ülkelerin siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel durumuna göre değişen kadın sorunlarından söz etmenin daha doğru olduğu fark edilmiştir (Şişman, 1996, s.41).

1993 yılında gerçekleştirilen Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı, uluslararası kadın hareketi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Kadın haklarının insan hakları olduğu gerçeğini küresel gündeme taşımak amacıyla bu konferansı bir fırsat olarak değerlendiren kadınlar, dünyanın dört bir yanından kadın kuruluşlarının ve bağımsız kadınların katılımıyla geniş çaplı bir Kadının İnsan Hakları kampanyasında bir araya gelmiştir. Kadınların güçlü ve örgütlü müdahalesi sonucunda, devletler düzeyinde toplanan Dünya İnsan Hakları Konferansı, “kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının, evrensel insan haklarının ayrılmaz, bölünmez ve vazgeçilmez bir parçası” olduğunu kabul etmiştir. Bu gelişme ile birlikte, daha önce “özel alan” kapsamında değerlendirilerek devletlerin yetki alanı dışında bırakıldığı varsayılan hak ihlalleri, uluslararası kadın hareketinin çabalarıyla devletler arası resmî konferansların gündemine taşınmıştır. Bu sürecin devamında, 1994 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından kadına yönelik şiddet konusunda özel bir raportör atanmış; kadın haklarının Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmaları içine dâhil edilmesi yönünde önemli bir karar alınmıştır. 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadınlar Konferansı ve 2000 yılında New York’ta yapılan Pekin+5 Birleşmiş Milletler Özel Oturumu,

bu dönüşüm sürecinin kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır.

Uluslararası kadın hareketleri, insan hakları yaklaşımında uzun süre hâkim olan özel alan–kamusal alan ayrımını eleştirel biçimde sorgulayarak, görece kısa bir zaman dilimi içinde insan hakları anlayışında köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Bu bağlamda aile içi şiddet, toplu tecavüz, kadının beden bütünlüğüne yönelik ihlaller ile cinsel ve doğurganlık haklarının ihlali gibi olgular, Birleşmiş Milletler kararları ve uluslararası sözleşmeler aracılığıyla insan hakları kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak bu alanda önemli normatif kazanımlar elde edilmiş olmasına rağmen, günümüzde hâlen birçok toplumda bu hakların, toplumsal ve kültürel koşullara dayalı gerekçelerle tam anlamıyla kabul görmediği ve uygulanmadığı dikkat çekmektedir.

Türkiye’de de hukuksal açıdan kadınların pek çok hakkı tanınmış ve yazılı olarak güvence altına alınmış olmasına karşın, bu hakların gerek kadınlar gerekse toplum tarafından benimsenip sahiplenilmediği durumlarda kâğıt üzerinde kalma riski sürmektedir. Bu noktada sivil toplum örgütlerine önemli sorumluluklar düşmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar kadınların hukuk alanında elde ettikleri biçimsel kazanımları, gündelik yaşamlarında fiilen kullanabilecekleri haklara dönüştürmeye yönelik sosyal hizmetler ve örgütlenme girişimleri oldukça sınırlı kalmıştır. Günümüz Türkiye’sinde pek çok kadının gündelik yaşamı, yazılı hukuk düzenlemelerinin sunduğu çerçeveden çok, yerleşik toplumsal pratikler ve inanç temelli kabuller doğrultusunda şekillenmektedir. Hukuksal normlarla fiilî yaşam arasındaki bu uyumsuzluk, kadınların sahip oldukları hakları etkin biçimde kullanmalarının önünde yapısal bir engel oluşturmaktadır. Buna karşın, bu duruma yönelik eleştirilerin ve dönüşüm taleplerinin giderek daha görünür hâle geldiği; kadın hakları

alanında faaliyet gösteren örgütlü yapıların artışının da bu toplumsal itirazın yaygınlaştığını ortaya koyduğu söylenebilir.

3.2. Toplumsal Cinsiyet Farklılıklarının Toplumsal Yaşama Yansımaları

Bireylerin cinsiyet tanımlamaları, biyolojik olarak üreme organlarındaki farklılıklara dayalı biçimde yapılmaktadır. Dünyaya kadın ya da erkek olarak gelen bireyler, doğdukları andan itibaren cinsiyetlerine toplum tarafından atfedilen rolleri öğrenerek sosyalleşmekte ve bu roller doğrultusunda büyümektedir. Toplumsal ve kültürel olarak üretilmiş olan bu cinsiyet rollerini içselleştiren bireyler, kendilerinden beklenen davranış kalıplarını yeniden üreterek yaşamlarını sürdürmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri olarak adlandırılan bu roller, toplumdan topluma, kültürden kültüre ve tarihsel koşullara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Günümüzde dünya genelinde pek çok kadın, toplumsal cinsiyet rollerinin kendileri için çizdiği sınırlar içinde hareket etmek zorunda kalmakta; yalnızca kadın olmaları nedeniyle erkeklerin erişebildiği pek çok alana ve imkâna ulaşamamaktadır. Bu durum, farklı coğrafyalarda farklı biçimler olsa da yapısal bir eşitsizlik olarak varlığını sürdürmektedir (Zorba & Ak, 2021, s.129).

Türkiye’de kadınlar, toplumsal ve kültürel değerlerin belirlediği sınırlar içinde kendi konumlarının büyük ölçüde farkında olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet’in ilanından sonra kadınlara tanınan haklar, önemli bir ilerleme olarak geniş kesimler tarafından olumlu karşılanmış; bu hakların sunuluş biçimi çoğu zaman yukarıdan, devlet eliyle gerçekleştirilen bir kazanım olarak algılanmıştır. Bu durum, söz konusu hakların hangi toplumsal ve siyasal gerekçelerle tanındığı ve nasıl kullanılabileceği üzerine eleştirel bir sorgulamanın sınırlı kalmasına yol açmıştır. Nitekim bu haklar, birçok kadın açısından talep edilerek kazanılmış

olmaktan ziyade, beklenmedik ve “verilmiş” haklar olarak deneyimlenmiştir. Bununla birlikte, bu çerçeveyi sorgulayan ve daha aktif bir yurttaşlık talep eden kadınların da var olduğu; ancak bu eleştirel seslerin farklı yollarla bastırılabildiği görülmektedir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadınların eğitim ve meslek seçiminde hukuksal engellerin kaldırıldığı söylenebilir. Ancak günümüzde dahi kız çocuklarının babalarının uygun görmediği okul ya da meslekleri seçememeleri ya da kadınların eşlerinin istemediği işlerde çalışamaması gibi örnekler, bu hakların fiilî kullanımının toplumsal ilişkiler tarafından sınırlandığını göstermektedir. Bu noktada, yasal düzenlemelerin varlığına rağmen kadınların ve kız çocuklarının bu hakları neden kullanamadıkları sorusu gündeme gelmektedir. Kimi durumlarda hakların farkında olunmadığı, kimi durumlarda ise farkındalığa rağmen gönüllü bir boyun eğişin tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, toplumun kadına bakışı ile kadının kendisini algılayış biçimi arasındaki ilişkinin ne ölçüde örtüştüğü ya da hangi noktalarda ayrıştığı sorusunu yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

3.2.1. Osmanlı Cumhuriyet Sürekliliği İçinde Kadına Bakış

Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci kadınların aktif olarak büyük görevler üstlendiği bir dönem olmuş bu durum kadınlar açısından bazı ikilemler yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nde doğup, ulus-devletin oluşum sürecinde yaşayan kadınlar cumhuriyetle gelen yeniliklere sarılmış ama toplumda yaşanmayan gelişmeler yüzünden zorluklarla karşılaşmışlardır (Akşit, 2005, s.221). Toplumun geleneksel ve kültürel değerleri dikkate alındığında, Osmanlı döneminden günümüze uzanan tarihsel süreçte bazı dönüşümler yaşanmış olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından köklü bir kırılmanın gerçekleştiğini söylemek güçtür. Ataerkil düşünce

ve pratikler, farklı biçimler olarak varlığını sürdürmekte; özellikle aile yapısı, toplumsal roller ve gündelik yaşam pratikleri içinde etkisini devam ettirmektedir. Bu süreklilik, hukuksal ve kurumsal düzenlemelerle sağlanan değişimlerin, toplumsal zihniyet düzeyinde her zaman aynı ölçüde karşılık bulamadığını göstermektedir (Arat Z. F., 1998, s.68). Kız çocuklarının eğitim olanaklarına erişimi çoğu zaman babalarının onayıyla sınırlı kalmakta; kadınların çalışma yaşamına katılımı ise sıklıkla eşlerinin rızasına bağlı olarak şekillenmektedir. Ülkede belirli bir eğitim düzeyinin zorunlu olmasına rağmen, günümüzde hâlen okuma-yazma bilmeyen kız çocuklarının varlığı bu durumun somut bir göstergesidir. Haydi Kızlar Okula gibi kampanyalar ve kamuoyu desteğiyle önemli adımlar atılmış olsa da bazı ailelerin kız çocuklarının evlenene kadar evde kalması gerektiği ya da okuma-yazma öğrenmelerinin yeterli olduğu yönündeki düşünceleri varlığını sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, kız çocuklarının eğitimi desteklemekle birlikte bu eğitimin belirli bir düzeyin ötesine geçmesini gereksiz bulan yaklaşımlar da mevcuttur. Öte yandan, kız çocuklarının okuyup bir meslek sahibi olmasını arzulayan aileler arasında dahi, bu mesleğin “kadına uygun” olması gerektiğini savunan anlayışlara rastlanmaktadır. Bu çerçevede öğretmenlik ve hemşirelik gibi meslekler, toplumsal cinsiyet rollerine uygun görülen kadın meslekleri olarak öne çıkmakta; kadınların mesleki tercihleri toplumsal beklentiler doğrultusunda sınırlandırılmaktadır (Kandiyoti, 2007, s.77). Gerek anneler gerekse babalar, kız çocuklarının meslek seçiminde toplumsal olarak “kadınlara uygun” kabul edilen alanlara yönelmelerini istemektedir. Bunun temelinde, erkeklerin yoğun olarak yer aldığı çalışma ortamlarında kadınların bulunmasının çoğu zaman uygun görülmemesi yatmaktadır. Örneğin inşaat mühendisliği gibi erkek egemen mesleklerde çalışan kadınların, sahada erkek işçilerle birlikte bulunmaları toplumsal olarak yadırganabilmekte; bu durum

hem kadınlara yönelik ahlaki sorgulamalara yol açmakta hem de otorite ilişkilerini problemli hâle getirmektedir. Erkek işçilerin, kendilerine talimat veren bir kadın yöneticiyle çalışmayı her zaman hoşgörüyü karşılamadıkları da bu bağlamda sıkça dile getirilen bir durumdur. Bununla birlikte, bu tür meslekleri icra eden kadınların hiç olmadığı söylenemez. Ancak erkek egemen alanlarda varlık göstermeye çalışan bu kadınlar, çoğu zaman “erkek gibi kadın” şeklinde etiketlenmekte ve mesleki kabul görebilmek için kadınlık özelliklerini geri plana itmeye zorlanmaktadır. Erkek egemen meslek kültürü içinde meşruiyet kazanmanın koşulu olarak kadınlardan, toplumsal cinsiyet rollerini bastırmaları ve erkek davranış kalıplarına uyum sağlamaları beklenmektedir. Bu durum, mesleki eşitsizliğin yalnızca sayısal değil, aynı zamanda kültürel ve simgesel boyutlara da sahip olduğunu göstermektedir (Sancar, 2005, s.2)

Toplumsal beklentiler çerçevesinde kadınlardan öncelikle evlenmeleri, çocuk sahibi olmaları ve ailenin devamlılığını sağlamaları beklenmektedir. Çocuk sahibi olduktan sonra ise kadınların mesleki yaşamlarını sürdürmeleri çoğu zaman teşvik edilmemekte; ailenin geçimini sağlama sorumluluğu erkeklere atfedilerek, kadının ev içi rollere yönelmesi doğal ve gerekli bir durum olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede boşanma kararı alan kadınların ise toplumsal dışlanma riskiyle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Güncel dönemde ise kadınlar açısından sorun yalnızca toplumsal dışlanma ile sınırlı kalmamakta; boşanma talebinde bulunan kadınların, kimi zaman çocuklarının gözü önünde gerçekleşen erkek şiddeti ve kadın cinayetlerine maruz kaldıkları da görülmektedir (Ak, 2025). Bu durum, Türk toplumunda evlenmiş ya da boşanmış kadınlara yönelik olumsuz yargıların yalnızca bireysel tutumlar düzeyinde değil, yapısal ve kültürel bir sorun olarak da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu tutumları yalnızca “eğitimsizlik” ile açıklamak ise indirgemeci

bir yaklaşım olacaktır; zira yükseköğrenim görmüş olmak, bireylerin zihninde yerleşmiş toplumsal ve kültürel değerlerin otomatik olarak değişmesini her zaman sağlamamaktadır. Benzer biçimde, evlenmemiş bir kadının ailesiyle aynı şehirde yaşamasına rağmen ayrı bir evde yaşamayı tercih etmesi, bazı toplumsal çevrelerde ahlaki sorgulamalara konu olabilmektedir. Özellikle meslek sahibi, ekonomik olarak bağımsız ve kamusal alanda aktif kadınlar, çevresel denetime ve dedikoduya daha fazla maruz kalabilmektedir. Bununla birlikte, bu tür yaklaşımların toplumun tüm kesimleri için geçerli olduğu yönünde bir genelleme yapılmamalıdır; ancak toplumsal yapının önemli bir bölümünde bu düşünce kalıplarının varlığını sürdürdüğü de göz ardı edilemez. Bu durum, gündelik yaşam pratiklerinde ve medyada yer alan örneklerde sıklıkla gözlemlenebilmektedir.

Nitekim ortaokuldan sonra eğitime devam edemeyen kız çocukları, ailesinin tercihleri doğrultusunda örgün eğitim yerine açık öğretime yönlendirilen genç kadınlar, babasının izni olmadığı için şehir dışındaki daha nitelikli üniversitelere gidemeyen kız öğrenciler ya da ailesinin uygun görmemesi nedeniyle erkek egemen alanlarda çalışmaktan vazgeçmek zorunda kalan kadınlar bu yapısal sorunun somut örnekleri arasında yer almaktadır. Benzer şekilde, yükseköğrenimlerini tamamlamış ve topluma katkı sunabilecek donanıma sahip olmalarına rağmen, eşlerinin ya da babalarının istememesi nedeniyle ev içinde kalmayı tercih etmek zorunda bırakılan kadınlar da mevcuttur. Bu örnekler, kadınların yaşam tercihlerinin yalnızca bireysel kararlarla değil, toplumsal ve kültürel baskılarla da şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

3.2.2. Kadınların Kendilik Algısı ve Toplumsal Sonuçları

Türkiye’de kadınların kendilerini nasıl algıladıkları ve deneyimlerini nasıl ifade ettikleri sorusu, Cumhuriyet döneminde kadınlara tanınan hakların toplumsal karşılığını anlamak açısından önemlidir. Kadınların bir bölümü, Cumhuriyet’le birlikte elde ettikleri hukuksal ve siyasal haklardan duydukları memnuniyeti açık biçimde dile getirmiş; Türkiye’nin bu hakları tanıyan ülkeler arasında erken bir konumda yer almasını gurur kaynağı olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede bazı Cumhuriyet dönemi kadınları, kendilerine tanınan hakları yeterli görmüş ve bu hakların ötesinde taleplerde bulunmayı toplumsal açıdan uygun bulmamıştır. Söz konusu hakların büyük ölçüde yukarıdan, devlet eliyle tanınmış olması, kadınların önemli bir kısmında bu kazanımların “verilmiş” haklar olarak algılanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, bu yaklaşımı sorgulayan ve tanınan hakların kapsamını yetersiz bulan kadınlar da olmuştur. Ancak bu eleştirel tutumlar, kimi zaman farklı toplumsal ve siyasal mekanizmalar aracılığıyla bastırılmış; kadınların hoşnutsuzluklarını kamusal alanda ifade etmeleri sınırlanmıştır. Bu durum, kadınların kendi deneyimlerini ifade ediş biçimlerinin yalnızca bireysel tercihlerle değil, dönemin siyasal ve toplumsal iklimiyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Durakbaşı, 1998, s.46). Kadınlar kendi hemcinslerinin hak hukuk özgürlük mücadelesi yapmalarına ilk önce kendileri garip gözle bakmışlardır (Sancar, 2004, s.14). Devlet ve aile tarafından çizilen sınırlar içinde tanımlanan bir özgürlük alanını sorgulamadan kabullenerek yaşamak, birçok kadın için görece daha kolay bir tutum hâline gelebilmektedir. Toplumsal ve kültürel değerlerin belirlediği bu sınırlar, kadınların önemli bir bölümünü kendi yaşamlarını istedikleri biçimde kuramama deneyimiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durumun yalnızca kırsal alanlarla ya da düşük eğitim düzeyleriyle sınırlı olduğu

düşüncesi yanıltıcıdır; toplumsal baskılar, büyük şehirlerde yaşayan ve yükseköğrenim görmüş kadınlar arasında da farklı biçimlerde varlığını sürdürmektedir. Gündelik yaşamda kıyafeti nedeniyle yanlış anlaşılacağı kaygısıyla davranışlarını sınırlayan, makyajını ya da görünümünü çevresel tepkilere göre ayarlayan ya da çok istediği bir iş başka bir şehirde olduğu hâlde tek başına yaşamayı “uygun” bulmadığı için bu fırsattan vazgeçen kadınlar, farklı toplumsal kesimlerde karşımıza çıkabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara çocukluk döneminden itibaren aktarılmaktadır. Kız çocukları, yalnızca anne ve babalarından değil; anneanne ve babaanneler gibi önceki kuşaklardan da davranış kalıpları öğrenmektedir. “Ayıp”, “yakışmaz”, “büyüklerin sözü dinlenir” gibi ifadelerle erken yaşta içselleştirilen bu normlar, kız çocuklarının ileriki yaşamlarında bedenlerini, davranışlarını ve tercihlerini denetlemelerine yol açmaktadır. Eğitim ve meslek seçimlerinde dahi bu içselleştirilmiş sınırlar etkili olmakta; üniversite tercihlerinde babanın görüşü belirleyici olabilmekte ya da genç kadınlar, çatışmadan kaçınmak adına kendi isteklerini dile getirmekten geri durabilmektedir. Eğitim süreci tamamlandıktan sonra da benzer kısıtlar devam edebilmekte; kadınlar, ailelerinin uygun görmediği şehirlerde ya da alanlarda çalışmaktan vazgeçebilmektedir.

Bu içselleştirilmiş denetim, evlilik sonrasında da farklı biçimlerde sürmektedir. Kadınlar, çoğu zaman annelerinden ya da önceki kuşaklardan öğrendikleri rol kalıpları doğrultusunda eşlerinin ihtiyaçlarını ve beklentilerini kendi önceliklerinin önüne koymaktadır. Türkiye’de yaygın bir toplumsal sorun olan aile içi şiddetin, yalnızca düşük eğitim düzeyine sahip kadınlarla sınırlı olmadığı da bu bağlamda önemlidir. Üniversite mezunu, meslek sahibi ve ekonomik olarak bağımsız kadınlar arasında da şiddete maruz kalanların azımsanmayacak düzeyde olduğu bilinmektedir. Bu noktada, ekonomik

güvencesi olmayan kadınların şiddet karşısında sessiz kalmaları anlaşılır bulunurken, ekonomik bağımsızlığa sahip kadınların neden benzer bir sessizliği tercih ettikleri sorusu gündeme gelmektedir. Bu sorunun yanıtı, büyük ölçüde toplumsal değerler ve çevresel baskılarda yatmaktadır. Kadınlar, boşanma durumunda ailelerine geri dönme zorunluluğu, tek başına yaşamının ayıplanması ya da çevrenin yargılayıcı tutumları nedeniyle yaşadıklarını gizlemeyi tercih edebilmektedir.

Bu baskılar yalnızca erkekler tarafından değil, kadınlar tarafından da yeniden üretilebilmektedir. Kadınlar, kimi zaman hemcinslerini de toplumsal normlar üzerinden yargılayabilmekte; örneğin geç saatlerde sokakta bulunurken saldırıya uğrayan bir kadın hakkında suçlayıcı yorumlar yapılabilmektedir. Oysa bir kadının kamusal alanda bulunması, maruz kaldığı şiddeti meşrulaştıran bir gerekçe olamaz. Buna rağmen, bu tür söylemler kadınların kamusal alanı kullanma özgürlüğünü daha da sınırlandırmaktadır. Benzer biçimde, erkek egemen meslek alanlarına yönelmekten çekinen kadınlar, bu alanlarda kabul görebilmek için kadınlık özelliklerini bastırmak zorunda kaldıklarını düşünebilmekte ve böylece toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üretmektedir.

Sonuç olarak, toplumun kadınlara yönelik bakış açısı, kadınların kendilerine ve diğer kadınlara yönelik algılarını da derinden etkilemektedir. Kadınlar, çoğu zaman kendilerini toplumun sunduğu kalıplar üzerinden tanımlamakta; bu kalıplar, kuşaklar boyunca aktararak süreklilik kazanmaktadır. Bu nedenle, bireysel farkındalıklar önemli olmakla birlikte, kadınların kendilerini algılama ve ifade etme biçimlerinde köklü bir dönüşümün gerçekleşmesi, ancak toplumsal düzeyde yaşanacak daha geniş kapsamlı değişimlerle mümkün olabilecektir.

3.3. Üretim ve Yeniden Üretim Süreçlerinde Kadın

İnsanlar çalışmakla, bir taraftan kendi kişiliklerini yaparken ve özgürlüklerini sağlarken, bir taraftan da toplumun gelişmesine ve uygarlığa katkıda bulunurlar. Tabii, aynı zamanda, “üreme” işlevleriyle insan ırkını sürdürürler; bu işlevi, genellikle, “aile” birliği içinde gerçekleştirirler. Ancak, insan cinsinin biri, yani erkekler, üretim işlevini tümüyle yüklenirken, diğeri, yani kadınlar, salt üreme işleviyle yetinir ve aile işini yürütürse, toplumda, cinsiyete bağlı bir iş bölümü ortaya çıkar. 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar, dinsel ideolojinin dikte ettiği bu tür bir iş bölümü Müslüman-Türk topluluğunu tanımlamıştır (Kazgan, 1982, s.138).

Osmanlı toplumunda kadınların yaygın ve kurumsallaşmış bir iş yaşamına sahip olduklarını söylemek kuşkusuz yanıltıcı olacaktır. Bununla birlikte, özellikle kırsal kesimde tarımsal üretim içinde yer alan; halı, kilim ve kumaş dokuma, iplik bükme ile altın ve gümüş işleme gibi alanlarda çalışan kadınların varlığı da göz ardı edilemez. Bu tür faaliyetler, kadın emeğinin büyük ölçüde aile ekonomisi ve geleneksel üretim biçimleri içinde konumlandığını göstermektedir. Tanzimat dönemiyle birlikte kadınların eğitim olanaklarının genişlemesi ise, onların çalışma yaşamında daha görünür hâle gelmelerinin önünü açmış; kadınlar bu süreçten itibaren iş hayatında yavaş ve sınırlı da olsa yer bulmaya başlamışlardır.

3.3.1. Cumhuriyet’ten Günümüze Çalışma Yaşamında Kadın

Sanayileşmeyle birlikte modernleşme sürecinin yaşanması, hemen hemen tüm ülkelerde gözlemlenen bir olgu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın dünya genelinde yol açtığı ekonomik bunalımlar, Türkiye’de de belirgin biçimde hissedilmiştir. Bu dönemin ardından dış kaynaklı borçlar ve yardımlar aracılığıyla hızlandırılmaya çalışılan sanayileşme süreci,

Türkiye ekonomisini tarım ağırlıklı yapısından bütünüyle uzaklaştıramamıştır. Bu durum, kadın emeğinin yoğunlaştığı temel sektörün yine tarım olarak kalmasına yol açmıştır. Tarım sektöründe çalışan ve toplumsal yaşamın yeniden üretimine önemli katkılar sunan kadınların en belirgin özelliği, emeklerinin büyük ölçüde ücretsiz olması ve bu emeğin çoğu zaman “iş” olarak kabul edilmemesidir.

1980’li yıllara gelindiğinde ise köyden kente göçlerin artmasıyla birlikte tarımda çalışan kadınların oranında belirgin bir azalma yaşanmıştır. Ancak kente göç eden bu kadınların büyük bir kısmı, kentteki çalışma yaşamına aktif biçimde dâhil olamamış; ev içinde el işi, örgü gibi faaliyetlerle aile bütçesine katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu durum, kadın emeğinin mekânsal olarak yer değiştirmesine rağmen, güvencesiz ve görünmez niteliğinin büyük ölçüde devam ettiğini göstermektedir.

Kadınların çalışma yaşamına aktif katılımı, sanayileşme süreciyle birlikte ivme kazanmış; kadın emeği tarıma dayalı alanlardan sanayi ve hizmet sektörlerine doğru yönelmeye başlamıştır. Sanayileşmiş ülkelerde aktif kadın nüfusunun büyük bir bölümü tarım dışı sektörlerde istihdam edilirken, gelişmekte olan ülkelerde kadın istihdamının ağırlıklı olarak tarım sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye’de ise sanayi sektörü, istihdam yaratma kapasitesi açısından uzun süredir beklenen düzeye ulaşamamıştır. Sanayi yatırımlarının sınırlı kalması ve son yıllarda sanayi üretiminde gözlenen gerileme, bu sektörde yeni istihdam alanlarının oluşmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, özellikle sanayi alanında çalışmak isteyen kadınların iş bulma olanaklarını kısıtlamakta ve kadınların istihdam piyasasına katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

Çalışan kadınların sektörler itibariyle dağılımına baktığımızda Nisan 1998’de kadınların yüzde 69,5’i tarım,

yüzde 10,8’i sanayi, yüzde 19,7’si hizmetler sektöründedir. Buna göre istihdamda en büyük paya sahip olan tarımın oranı küçük iniş çıkışlara karşın düzenli şekilde azalırken, hizmetlerdeki oran küçük iniş çıkışlara karşın yükselmekte, sanayide kadın oranı yüzde 8 ile yüzde 13 arasında oynamasına karşın yüzde 10 dolayında sabitlenmiş görünmektedir. Türkiye’de kadın istihdamının gelişme yönünün hizmet sektörü olduğu açıktır (Kardam & Toksöz, 1999, s.299).

Türkiye’de kadınlar sanayi sektöründe, genellikle imalat sanayinde çalışmaktadırlar. Kadın iş gücünün ucuz olması, konfeksiyon, tekstil, gıda, tütün işleme gibi bazı emek-yoğun sanayi dallarında daha çok tercih edilmelerine sebep olmaktadır.

Sanayide yaşanan durgunluk ve gerileme halen çalışmakta olan kadınları olumsuz olarak etkilemekte, işlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Krizden etkilenen sanayi kolları, kadınların yoğunlaştığı kollar olduğu oranda, bu olumsuz etkilenme artmaktadır (Ecevit, 1993, s.122). Sanayi kesiminde çalışan kadınların çalışma koşullarına bakıldığında büyük ölçüde sigortasız olarak çalıştıkları görülmektedir (Çitçi, 1982, s.95). Bu alanda vasıfsız iş gücü olarak görülen kadınlar, en ufak kriz anında ilk çıkarılan, ya da geçici olarak işe alınan, erkeklerin tercih etmediği işleri yapmak için tercih ediliyordu.

Tarım kesiminden sonra kadınların yoğun olarak çalıştığı sektör hizmet sektörü olarak karşımıza çıkıyor. 80’lerden sonra tarım ve sanayide kadın istihdamı azalırken hizmet sektöründe artmıştır. Ama kadınların tercih etmesi için özendirildikleri hizmet sektörleri genellikle kadınsı olarak nitelenen öğretmenlik, ebelik, sekreterlik vb. meslekler olmuştur. Günümüzde hemen her alanda eğitim görebilen kadınlar, toplumsal önyargılar nedeniyle eğitimini gördükleri meslekleri yapamamaktadır. Bu nedenle kadınlar toplumun onlar için uygun gördüğü meslekler de eğitim yapmayı

tercih ederken, genellikle güvenceli olduğu gerekçesiyle kamu sektöründe çalışmayı tercih ediyorlar. Kadınların en çok istihdam ettikleri sektörlerde; eğitim ve sağlık sektörleri olarak karşımıza çıkıyor. Ama günümüzde bunlardan başka bankacılık ve hukuk dalları da kadınların çoğunlukla tercih ettikleri sektörler olarak görülüyor.

Hizmetler sektöründeki istihdamın büyük ölçüde devlet tarafından yaratılması, bu alandaki istihdam dinamiklerini doğrudan kamu politikalarına bağımlı hâle getirmektedir. Kamu hizmetlerinde uygulanan merkezileşmiş müdahale biçimi, özel sektördeki daha esnek ve parçalı istihdam modellerine kıyasla, istihdam hacmini daraltıcı bir etki üretmektedir. Son beş yıl içinde kamu hizmetlerine yönelik personel alımlarında, özellikle kadınların yoğun biçimde istihdam edildiği Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde belirgin bir yavaşlama, hatta fiilî bir duraksama yaşanmıştır. Bu gelişme, hizmetler sektörünün sanayi kadar sert olmasa da yapısal dalgalanmalara açık olduğunu ve cinsiyete dayalı eşitsiz istihdamın bu alanda da kalıcı biçimde sürdüğünü göstermektedir. Nitekim 1960 yılında hizmet sektöründe çalışan her 100 kişiden yalnızca 6'sı kadinken, aradan geçen on yıllara rağmen bu oranın günümüzde ancak 11'e ulaşabilmiş olması, söz konusu eşitsizliğin geçici değil yapısal bir nitelik taşıdığına işaret etmektedir. (Ecevit, 1993, s.124).

Bu durum günümüzde de büyük ölçüde devam etmekle birlikte, gerekli eğitimi alabilen kadınların geleneksel sınırları aşarak işgücüne daha geniş bir yelpazede dâhil olmaya başladıkları gözlemlenmektedir. Ancak bu katılımın, toplumsal baskıların izin verdiği ölçüde gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Zira kadınlar, pek çok alanda doğrudan ya da dolaylı baskılarla, yıldırma ve vazgeçirme pratikleriyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu noktada, toplumun ataerkil yapısının belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Ataerkil ilişkiler yalnızca

aile içinde değil, aile dışındaki toplumsal ve kurumsal alanlarda da yaygınlığını ve etkisini sürdürmektedir. Emek piyasasında varlığını sürdüren ataerkil ilişkiler, kadınların ev içi ücretsiz emek sağlayıcıları olarak konumlandırılmalarını yeniden üretmektedir. Kadınların ücretli işgücüne katılımı üzerinde yalnızca hane içindeki ataerkil ilişkiler değil; işyerlerindeki erkek egemen yapılar ve devletin istihdam politikaları da belirleyici olmaktadır. Bu çok katmanlı yapı, kadınların çalışma yaşamına katılımını hem nicelik hem de nitelik açısından sınırlamakta; kadın emeğinin görünürlüğüne ve güvenceli istihdam olanaklarını kısıtlamaktadır (Ecevit, 1993, s.125).

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde kadın-erkek ilişkilerinin arzu edilen düzeye ulaşmamış olması durumunda, bu sorunu çözmek amacıyla dışarıdan teknoloji ithal eder gibi ideoloji ve stratejilerin doğrudan benimsenmesi, tek başına yeterli ve sağlıklı bir yaklaşım olarak değerlendirilemez. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tarihsel, kültürel ve yapısal bağlamlar içinde şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda, kalıcı ve anlamlı bir dönüşümün ancak yerel toplumsal dinamikleri dikkate alan, içeriden geliştirilen ve toplumsal meşruiyet kazanan politikalarla mümkün olabileceği söylenebilir (Canatan, 1995, s.101). Bu politikaların, toplumun kendi tarihsel ve kültürel yapısından beslenmesi ve bu yapıyla bütünlük bir nitelik taşıması gerekmektedir. Kadınların çalışma yaşamına daha etkin ve sürdürülebilir biçimde katılabilmeleri, yalnızca zihniyet düzeyinde cinsiyetçi ideolojilerin aşılması ve geleneksel iş bölümünün dönüştürülmesiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda, ev içi yüklerin toplumsallaştırılmasını mümkün kılacak hazır yemek hizmetleri, çamaşırhaneler, kreşler ve hazır giyim gibi alanlarda yeterli ve erişilebilir maddi altyapının oluşturulması da bu sürecin temel bileşenleri arasında yer almaktadır (Arat N. , 1994, s.54).

80 sonrasında, kadının aile aracılığı ile kimlik kazanması kapitalizmin yaygınlaşması ile daha da netleşmiştir. 1980’ler

Türkiye’inde olduğu gibi kadın, ailenin toplumsal statüsü ile ilgili ek sorumluluklar aldıkça ailenin temsilcisi sıfatını da erkeğin elinden almaya başlamış görünmektedir. Aileye yönelik, özellikle çocuklara yönelik hükümet politikaları bile artık kadını ailenin temsilcisi olarak muhatap almaya başlamıştır (Özbay, 2010, s.137).

Görüldüğü üzere, modernleşme sürecinin etkisiyle kadınlar kimi alanlarda önemli kazanımlar elde etmiş ve görünürde çeşitli sınırlamalardan kurtulmuş olsalar da toplumun ataerkil yapısı kadınların önünde yapısal bir engel olarak varlığını sürdürmektedir. Kadınlar çalışma yaşamında da çoğu zaman açık olmayan, örtük biçimlerde işleyen ayrımcılıkla karşı karşıya kalmakta; nitelik, başarı ve liyakat düzeylerinin yüksek olması dahi bu ayrımcı mekanizmaları bütünüyle ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Bu tespitlerden hareketle karamsar bir sonuca varmak ya da eşitsizliklerin değiştirilemez olduğu düşüncesine kapılmak doğru olmayacaktır. Aksine, toplumsal dönüşümün mümkün olabilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi; özellikle eğitim düzeyinin yükseltilmesi yoluyla toplumsal bakış açısının geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Kadınların hak ettikleri konuma ulaşabilmeleri, yalnızca hukuksal düzenlemelere değil, aynı zamanda kadınların bireysel ve kolektif mücadelelerine, toplumsal farkındalığın artırılmasına ve eşitlik talebinin süreklilik kazanmasına bağlıdır.

3.3.2. Kadın Emeginin Toplumsal ve Ekonomik Katkısı

Kadınların iktisadi yaşama katılımı, hem kadın–erkek eşitliğinin sağlanması hem de ülkelerin ekonomik kalkınma düzeylerinin yükseltilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kadınların işgücüne katılımının artması, toplam ekonomik verimliliği yükselterek kalkınma sürecine doğrudan katkı sunmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında, kadınların toplumsal gelişmenin her aşamasında ve insanlığın ilerlemesine

yönelik her adımda önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Günümüzde gelişmiş toplumlarda kadın nüfusunun büyük bir bölümünün çalışma yaşamında yer alması, kadın istihdamı ile toplumsal gelişmişlik arasındaki güçlü ilişkiyi açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ekonomik kalkınma, genel olarak üretimin tüketimi aşması ve kaynakların etkin biçimde kullanılmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda verimlilik, ürün ve hizmet üretiminde kullanılan kaynakların —insan gücü, sermaye, malzeme ve teknoloji— ne ölçüde etkin ve yararlı biçimde değerlendirildiğini ifade etmektedir. Üretimin artırılabilmesi, söz konusu girdilerin niceliksel ve niteliksel olarak geliştirilmesiyle mümkündür. Kadınların işgücüne dâhil olması, üretim sürecine yeni bir emek kaynağı kazandırarak üretim hacmini genişletmiş; özellikle belirli sektörlerde daha düzenli, dikkat gerektiren ve süreklilik isteyen işlerin daha verimli biçimde yürütülmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, maliyetlerin düşmesi ve üretim süreçlerinin daha etkin hâle gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Kadınların çalışma yaşamına katılımı, yalnızca üretim süreçlerini değil, gündelik yaşam pratiklerini ve teknolojik gelişmeleri de etkilemiştir. Çalışan kadınların ev içi işlere ayırabilecekleri zamanın sınırlı hâle gelmesi, ev işlerini kolaylaştıran teknolojik ürünlerin ve hizmetlerin gelişmesini teşvik etmiş; bu durum hem yaşam standartlarının yükselmesine hem de yeni sektörlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Teknolojik ilerlemeler sayesinde, daha önce uzun zaman alan birçok iş daha kısa sürede yapılabilir hâle gelmiş; bu da bireylerin kendilerine ve toplumsal-kültürel faaliyetlere ayırabilecekleri zamanın artmasına olanak tanımıştır.

Kadınların iş yaşamına katılımıyla birlikte, üretime sundukları katkının yanı sıra, kendi gelirlerine sahip bireyler

olarak tüketime de aktif biçimde dâhil oldukları görülmektedir. Bu süreç, hanehalkı refahının ve genel toplumsal refah düzeyinin yükselmesine katkı sağlamıştır. Daha önce ağırlıklı olarak tüketici konumunda değerlendirilen kadınlar, üretici kimliklerini çeşitli güçlükler ve fedakârlıklar eşliğinde kazanmış; zamanla artan bilinç düzeyleri sayesinde yalnızca kendi yaşamlarını değil, kendilerinden sonraki kuşakların toplumsal farkındalığını da etkilemişlerdir. Bu yönüyle kadınların iktisadi yaşama katılımı, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün de temel dinamiklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve endüstrileşme sürecinin etkisiyle, çalışma yaşamına katılan kadınların sayısında artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de kadınların istihdama katılımını sınırlayan pek çok yapısal sorun hâlen çözüm beklemektedir. Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları güçlüklerin temelinde, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında yer alan eşitsizlikler ve kurumsal aksaklıklar bulunmaktadır. Bu sorunların giderilmesi, kadınların işgücüne daha hızlı ve sürdürülebilir biçimde katılmalarını mümkün kılacaktır (Bedük, 2005, s. 106). Buna rağmen, nüfusun yarısını oluşturan kadınların, toplumun diğer yarısını oluşturan erkeklerle eşit ve sağlıklı bir toplumsal bütünlük kurma yönünde gösterdikleri çaba ve ilerleme dikkate değerdir. Bu gelişmeler, Türk kadınlarının karşılaştıkları engellere rağmen, toplumsal eşitlik ve katılım hedefi doğrultusunda belirledikleri yolda ilerlemeyi sürdürdüklerini göstermektedir (Bedük, 2005, s.116). Bu ilerleme, toplumun genel gelişimi açısından temel bir ön koşul olarak değerlendirilebilir. Kadınların bireysel ve toplumsal olarak güçlenmesi, toplumsal yaşamda kadınlara atfedilen değerin artması ve kadınların hak ettikleri konumlara ulaşmaları, eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte toplumsal dönüşümü hızlandıracaktır. Bu sürecin sağlıklı biçimde

işlemesi durumunda, ülkenin kalkınmasının önünde yapısal bir engel kalmayacak; modernleşme ve toplumsal ilerleme daha sürdürülebilir bir nitelik kazanacaktır.

4. Toplumsal Sınıf, Ataerkillik ve Kadın Sivil Toplum Örgütlenmeleri

4.1. Toplumsal Sınıf Bağlamında Kadınlar Arasındaki Farklılaşmalar

Türkiye’de kadınların sivil toplum içindeki konumunu sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için süreci Osmanlı döneminden itibaren ele almak gerekmektedir. Zira Türkiye’de kadınların toplumsal ve siyasal hayata katılımı, Batı’daki örneklerden farklı bir tarihsel çizgi izlemiştir. Bu farklılaşmanın temelinde, Osmanlı toplumunun sınıfsal yapısı ve hâkim toplumsal anlayışlar yer almaktadır.

Osmanlı öncesi Türk devletlerinde kadınlar görece daha serbest bir toplumsal konuma sahipken, yerleşik hayata geçiş, İslamiyet’in kabulü ve Bizans, İran ve Arap kültürleriyle kurulan etkileşimler sonucunda kadınların kamusal alandaki görünürlüğü ve hareket alanı giderek daralmıştır. Bu tarihsel dönüşüm, toplumsal yapının yeniden şekillenmesiyle birlikte kadınların konumunu da etkilemiştir. Ancak Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleriyle birlikte kadınlar, yeniden toplumsal

yaşama katılma yönünde önemli bir mücadele sürecine girmiştir.

Cumhuriyet döneminde ise Osmanlı’dan devralınan toplumsal anlayışın büyük ölçüde devam ettiği görülmektedir. Her ne kadar kadınlar hukuksal açıdan önemli haklar elde etmiş olsalar da, bu hakların toplumsal alandaki karşılığı sınırlı kalmış; kadınlar uzun süre ikinci planda konumlandırılmaya devam edilmiştir. Ataerkil toplum yapısı, kadınların toplumsal rollerini belirlemeyi sürdürmüş; güçlü devlet geleneğine sahip bir siyasal yapıda sivil toplumun gelişimindeki zorluklara, kadın olmanın getirdiği ek engeller de eklenmiştir. Bu durum, kadınların sivil toplum alanında varlık göstermesini daha da güçleştirmiştir.

4.1.1. Osmanlı Dönemi Kadın Örgütlenmeleri

Osmanlı Devleti’nde sivil toplum anlayışının Batı’dan farklı bir seyir izlemesi, toplumsal ve yapısal farklılıklara dayanmaktadır. Batı’da sivil toplum, mülkiyet ilişkileri ve toplumsal sınıfların gelişimine paralel olarak ortaya çıkarken, Osmanlı Devleti’nde güçlü merkezi otoriteye dayalı siyasal yapı nedeniyle benzer bir gelişim süreci yaşanmamıştır. Batı Avrupa’da kralların karşısında, kendi ekonomik ve toplumsal güçlerine sahip sınıflar bulunmakta; bu sınıflar, sahip oldukları güç oranında siyasal iktidarı sınırlandırabilmekteydi. Osmanlı toplumunda ise devlet ile toplum arasındaki sınırlar büyük ölçüde iç içe geçmiş durumdaydı.

Osmanlı siyasal yapısında, devlet otoritesini temsil eden “merkez” ile halk kesimlerinin oluşturduğu “çevre” arasında, devletten görece bağımsız işleyen aracı kurumların varlığından söz etmek güçtür. Batı Avrupa örneklerinde görüldüğü biçimiyle, ekonomik ve hukuki özerklik temelinde şekillenen ve devletin doğrudan denetimi dışında bir alan yaratabilen bir sivil toplum yapısı Osmanlı’da gelişme imkânı bulamamıştır.

Osmanlı toplumu, büyük ölçüde sultanın otoritesi etrafında şekillenmiş; siyasal ve toplumsal ilişkiler, devlete sadakat temelinde örgütlenmiştir (Çaha, 1994, s. 83). Batı'dan farklılaşan bu toplumsal yapının temel nedenlerinden biri, toprakların devlete ait olması ve bu nedenle kişisel mülkiyetin sınırlı ölçüde gelişmiş olmasıdır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde modernleşme ve devletin varlığını sürdürme amacıyla birçok reform gerçekleştirilmiş; Batı'dan alınan kurumsal yapılar Osmanlı siyasal sistemine uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu reformlar, her ne kadar sultanın yetkilerinde belirli sınırlamalara yol açmış olsa da, devlet otoritesinin zayıflaması sonucunu doğurmamış; aksine merkeziyetçi bürokrasinin güçlenmesine neden olmuştur.

Osmanlı siyasal yapısında, önce sultanın şahsında somutlaşan, daha sonraki dönemde ise merkeziyetçi-bürokratik gelenekle pekişen bu yapı, devleti “kadir-i mutlak” bir kurum hâline getirmiştir. Bu durum, Batı Avrupa’da sivil toplumun temel unsurları olarak ortaya çıkan aristokrasi ve burjuvazi gibi sınıfların oluşmasını ve bu sınıfların devleti alttan ya da üstten sınırlandırmasını engellemiştir (Çaha, 1994, s. 85). Osmanlı’da sivil toplum niteliği taşıdığı düşünülebilecek dernekler, loncalar ve benzeri örgütlenmeler ise merkezi otoriteye bağlı bir işleyiş sergilemiş; bağımsız ve özerk bir toplumsal alan yaratma kapasitesine sahip olamamışlardır.

Böylesi bir toplumsal yapı içinde kadınların bağımsız bir sivil toplum örgütlenmesi oluşturabilmeleri oldukça sınırlı bir imkân olarak görünmektedir. Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan modernleşme hareketleri çerçevesinde kadınların eğitilmesi gerektiği yönündeki yaklaşımın giderek kabul gördüğü daha önce belirtilmişti. Bu anlayış, farklı biçimler alarak Cumhuriyet dönemine taşınmış ve günümüze kadar süreklilik göstermiştir. Kadınların özellikle “eğitilmiş anne”

kimliği üzerinden tanımlanması, onların geleceğin yurttaşlarını yetiştirecek temel aktörler olarak görülmelerine dayanmaktadır. II. Meşrutiyet dönemi, okullaşan kız çocuklarının yalnızca biyolojik üreticiler olarak değil, aynı zamanda ulusal topluluğun ideolojik yeniden üretiminde ve kültürel aktarımında merkezi bir rol üstlendiklerinin fark edildiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte kız çocuklarına yönelik ayrı ders programlarının düzenlenmesi, kadınlara yüklenen bu toplumsal misyonun açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Üstel, 2004, s. 113). Söz konusu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve kadın eğitimi, modernleşme ve ulus-devlet inşasının temel araçlarından biri olarak görülmüştür. Bu nedenle günümüzde de kadınların eğitim olanaklarının artırılmasına yönelik çabalar sürmektedir. Eğitim olanaklarından yararlanan kadınlar, zamanla yalnızca kendilerine sunulanlarla yetinmemeleri gerektiğini, sahip olduklarından daha fazlasını talep etme haklarının bulunduğunu fark etmeye başlamışlardır. Bu farkındalık, kadınların kamusal alanda daha görünür hâle gelmelerine ve kolektif talepler etrafında örgütlenmelerine zemin hazırlamış; kadın sivil toplum oluşumlarının tarihsel temelini oluşturan önemli bir dönüşüm sürecine işaret etmiştir.

Dünya genelinde kadınlara yönelik dernekler ilk olarak erkekler tarafından kurulmuştur. Osmanlı’da da durum farklı değildir. Kurulan ilk dernekler kadın himayesindeki erkekler tarafından kurulmuştur. Enver Paşa’nın eşi “devletlü ismetlü Naciye Sultan hazretlerinin zir-i himayelerinde” oluşan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurucuları Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, Harbiye Nezareti Mebusu Salah Cimcoz, Dava Vekili Mehmed Arif ve Dava Vekili Mehmed Selahattin Beylerdir (Toprak, 2015, s.6).

Tanzimat döneminde gündeme gelen kadınların eğitilmesi meselesi, II. Meşrutiyet sonrasında daha da ivme kazanarak farklı toplumsal alanlara yayılmıştır. Bu dönemde farklı

düşünsel eğilimlere sahip yazarlar, kadın sorununu çeşitli yönleriyle ele alan çalışmalar kaleme almışlardır. Özellikle büyük şehirlerde eğitim görmüş kadınlar, Osmanlı kadınının geleneksel statüsünü sorgulamaya ve dönüştürmeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. II. Meşrutiyet yılları, kadınların kamusal alanda daha görünür hâle geldikleri ve kolektif talepler etrafında örgütlenmeye yöneldikleri bir dönem olmuştur. Bu süreçte kadın dernekleri kurulmuş; kadınlara yönelik süreli yayınlar çıkarılmış; panel, sempozyum ve konferans gibi etkinlikler aracılığıyla kadınların toplumsal konumu tartışmaya açılmıştır. Böylece kadınlar, kendilerine atfedilen geleneksel rolleri sorgulayan bir kamusal söylem üretmeye başlamışlardır. 1909 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu'nun ardından ise kadınlar, kendi faaliyet alanlarını belirleyebilecekleri dernekler kurma olanağına kavuşmuş; bu gelişme, kadınların sivil toplum içindeki varlığının kurumsallaşması açısından önemli bir adım teşkil etmiştir (Çaha, 1996, s.98-99).

1909 yılında yürürlüğe giren Dernekler Kanunu'nun sağladığı hukuksal imkânlardan yararlanan kadınlar, farklı amaçlara yönelik çeşitli dernekler kurmaya başlamışlardır. Bu dönemde ortaya çıkan kadın dernekleri, toplumsal, kültürel, eğitsel ve yardım temelli faaliyetler etrafında çeşitlenmiştir. Serpil Çakır, Osmanlı kadın hareketine ilişkin çalışmalarında, 1909–1923 yılları arasında kurulan kadın derneklerini amaçları ve faaliyet alanları doğrultusunda sekiz ayrı kategori altında sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma, II. Meşrutiyet döneminde kadınların örgütlenme pratiklerinin hem çeşitliliğini hem de toplumsal dönüşüm sürecindeki rollerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır (Çakır, 1996, s.43-75).

Yardım Dernekleri; Şefkat-i Nisvan, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Hizmet-i Nisvan, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti.

Yardım dernekleri, zor durumda bulunan, yoksul ya da kimsesiz kadınlara ve onların çocuklarına destek olmayı amaçlamıştır. Bu dernekler, maddi kaynak sağlamak amacıyla çekiliş, kermes ve benzeri etkinlikler düzenleyerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Söz konusu yardım odaklı örgütlenmelere benzer biçimde faaliyet gösteren Şefkat dernekleri, İstanbul’un yanı sıra Konya, Samsun ve Edirne gibi farklı şehirlerde de kurulmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı toplumunun çok dinli yapısına paralel olarak, farklı dinsel topluluklara mensup kadınlar da kendi toplumsal ve kültürel ihtiyaçları doğrultusunda dernekleşme yoluna gitmişlerdir. Bu durum, kadın örgütlenmelerinin yalnızca merkezle sınırlı kalmadığını ve toplumsal çeşitliliğe bağlı olarak farklı biçimler aldığını göstermektedir.

Kadının Eğitimine Önem Veren, Geçim Sorununa Çözüm Oluşturmayı Amaçlayan Dernekler; Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Şefkat Pazarı, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi.

Bu dernekler, yalnızca geçici maddi yardım sağlamayı değil, kadınların toplumsal konumlarını güçlendirmeye yönelik daha kalıcı çözümler geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu doğrultuda özellikle kadınların eğitimsizliği sorununa odaklanılmış, bir meslek edinmenin kadınların toplumsal ve ekonomik hayata katılımı açısından taşıdığı önem vurgulanmış ve bu yönde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, kız çocuklarının eğitime erişimini artırmayı amaçlamış; onların okula gönderilmelerini teşvik etmek, mevcut okulların eksikliklerini gidermek ve yeni eğitim kurumlarının açılmasına katkı sağlamak yönünde faaliyetler yürütmüştür. 1913 yılında kurulan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği ise, savaşlar sonucunda kimsesiz ve yoksul kalan ailelere, kadınlara ve çocuklara yardım etmeyi amaçlamıştır. Bu dernek, kimsesiz kadınlar ve kız çocukları

için biçki-dikiş ve el sanatları gibi alanlarda eğitim verilen bir sanatevi açarak, kadınların meslek sahibi olmalarını ve kendi geçimlerini sağlayabilmelerini hedeflemiştir.

Üyeleri erkeklerden oluşan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi de kadınların istihdamına yönelik önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Dernek, kadınlara iş olanakları yaratmak amacıyla fabrikalar kurmuş, kadınların gönüllü olarak askeri hizmetlere katılmalarına aracılık etmiş ve çeşitli alanlarda kadınlara iş bulunmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu yönüyle söz konusu dernek, kadın emeğinin örgütlü biçimde çalışma yaşamına dâhil edilmesine yönelik erken örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. (Odyakmaz, 1998, s.146).

Kültür Amaçlı Dernekler; Asri Kadın Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Nisvan-ı Heyet-i Edebiyesi, Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti, Kırmızı-Beyaz Kulübü.

Bu dernekler, kadınların entelektüel birikimlerini artırmayı, kamusal alanda daha bilinçli ve donanımlı bireyler olarak yer almalarını sağlamayı amaçlamıştır.

Halide Edip ve arkadaşları tarafından kurulan Teali Nisvan Cemiyeti, bu alandaki en dikkat çekici örneklerden biridir. Dernek, düzenli olarak konferanslar organize etmiş; bunun yanı sıra okuma-yazma kursları verilen bir dersane aracılığıyla kadınların eğitim düzeyini yükseltmeye yönelik çalışmalar yürütmüştür. Kültür amaçlı kadın dernekleri, bu tür faaliyetlerle kadınların yalnızca toplumsal yardım alanında değil, düşünsel ve kültürel üretim süreçlerinde de aktif öznelerle dönüşmelerini hedeflemişlerdir.

Ülke Sorunlarına Çözüm Bulmayı Amaçlayan Dernekler: Ma'mûlat-ı Dahiliyye İstihlâki Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi.

Ekonomik sorunların giderek derinleştiği bir dönemde kurulan bu dernek, yerli malı kullanımının teşvik edilmesini temel bir amaç olarak benimsemiş; bu doğrultuda kadınlara ekonomik ve toplumsal bir misyon yüklemiştir.

Söz konusu dernek, özellikle savaş yıllarında askeri üretime katkı sağlayan atölyelerde kadınlara çalışma imkânları sunarak, kadın emeğinin ülke ekonomisinin desteklenmesinde etkin bir rol üstlenmesini hedeflemiştir. Bu yönüyle dernek, kadınları yalnızca yardım faaliyetlerinin öznesi olarak değil, aynı zamanda ekonomik seferberliğin aktif aktörleri olarak konumlandırmıştır.

Siyasal Partilerin Kadın Dernekleri: İttihat Terakki Cemiyeti Kadınlar Şubesi, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi ideolojik hedefleri doğrultusunda bir kadınlar şubesi oluşturarak kadınları siyasal sürecin destekleyici unsurları hâline getirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede kurulan söz konusu dernekler, çeşitli toplantılar, etkinlikler ve konferanslar düzenleyerek kadınların siyasal bilinç düzeylerini artırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bu derneklerin üyesi olan kadınlar, yalnızca sembolik destek sunmakla kalmamış; aynı zamanda siyasal çalışmaların aktif bir parçası olarak görev almışlardır. Özellikle gazetelerin ve bildirilerin dağıtılması, haberleşmenin sağlanması ve mektupların iletilmesi gibi kimi zaman gizli nitelik taşıyan görevler üstlenerek, dönemin siyasal mücadelesine doğrudan katkıda bulunmuşlardır. Bu yönüyle siyasal partilere bağlı kadın dernekleri, kadınların Osmanlı siyasal yaşamında görünürlük kazanmaya başladıkları önemli örgütlenme biçimleri arasında değerlendirilebilir.

Feminist Kadın Dernekleri; Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti.

Feminist eğilimli kadın dernekleri arasında bu dönemde öne çıkan ve özgün bir konuma sahip olan tek örgütlenme, Kadınlar Dünyası adlı yayın organı etrafında şekillenen Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti olmuştur. Bu dernek, kadın sorununu hayırseverlik ya da yardım ekseninin ötesinde ele alarak, kadınların çalışma yaşamına ve toplumsal hayata eşit bireyler olarak katılımını temel bir hedef olarak belirlemiştir.

Derneğin amaçları doğrultusunda, kadınları kuşatan ve hareket alanlarını daraltan geleneksel değerler, toplumsal eşitsizlikler ve eğitime erişimdeki sınırlılıklar açık biçimde eleştirilmiştir. Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, kadınların yalnızca korunması gereken bir toplumsal grup değil, hak talep eden özneler olduğu anlayışını savunmuş; bu doğrultuda kadın haklarının genişletilmesini toplumsal bir dönüşümün, hatta bir “toplumsal inkılabın” zorunlu bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle dernek, Osmanlı kadın hareketi içinde feminist söylemin en açık ve sistemli biçimde dile getirildiği örgütlenme olarak ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Ülke Savunmasına Yönelik Kadın Dernekleri; Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti. Donanma Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Kadınlar Heyeti.

Bu dernekler, özellikle savaş dönemlerinde ve savaş sonrasında cepheye destek sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Söz konusu örgütlenmeler bünyesinde faaliyet gösteren kadınlar, bir yandan cephe gerisinde hemşirelik ve sağlık hizmetleri sunmuş, diğer yandan orduya yönelik maddi ve lojistik destek sağlamak amacıyla yardım kampanyaları düzenlemişlerdir. Bunun yanı sıra, çeşitli protesto gösterileri ve mitingler aracılığıyla kamuoyu oluşturmaya çalışmış;

Millî Mücadele sürecinde ise Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında toplanarak bağımsızlık mücadelesine aktif biçimde katılmışlardır. Bu dernekler, kadınların savaş koşullarında yalnızca destekleyici roller üstlenmediğini, aynı zamanda ulusal direnişin örgütlü ve görünür aktörleri hâline geldiklerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Siyasi Amaçlı Kadın Dernekleri; Cumhuriyet döneminde ele alacağımız Kadınlar Halk Fırkası ve Kadınlar Birliği gibi derneklerin ilk temelleri bu dönemde atılmıştır. Meşrutiyet’in ilanından sonra kadınlar, Meclis’in açılış görüşmelerini izleme isteğiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezine başvurmuş; bu talebin kabul edilmemesi hâlinde Meclis önünde gösteri yapacaklarını belirtmişlerdir. Bu dönemde kadın hareketini sürdüren kadınlar, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın sona ermesi ve yeni Meclis’in kurulmasının ardından siyasetle daha aktif biçimde ilgilenmeye başlamışlardır. Nitekim 1923 yılında Nezihe Muhittin başkanlığında Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Ancak kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmadığı gerekçesiyle bu partinin kurulmasına izin verilmemiş; bunun yerine kadınlara dernek kurma izni verilmiştir. Bu doğrultuda, 15 Haziran 1923’te Kadınlar Birliği kurulmuş ve derneğin başkanlığına Nezihe Muhittin getirilmiştir. Dernek, kadınların seçim hakkına sahip olmamasını programına almış ve bu durumu sert biçimde eleştirmiştir. İstanbul’da düzenlediği kongrede kadınlar için oy hakkı talep edilmiş ve yerel seçimlere katılma kararı alınmıştır. Bu girişimlerden sonuç alınamaması üzerine dernek, kendi adlarına bir erkek adayı seçimlere sokmayı denemiş; ancak bu girişim de başarısız olmuştur. Buna rağmen, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması yönündeki mücadelelerini sürdürmüşlerdir (Kurnaz, 1992; Toprak, 1988; Çakır, 1996)

Görüldüğü üzere, kadınlar II. Meşrutiyet sonrasında çok sayıda dernek kurarak ülke sorunlarına yönelik duyarlılıklarını ortaya koymuşlardır. Hemcinslerinin eğitimi, savaş yıllarındaki

toplumsal sorumluluklar ve siyasal alan gibi farklı başlıklarda görünür olmaya çalışmışlardır. Zaman zaman çeşitli engellerle karşılaşmalarına rağmen mücadelelerinden vazgeçmemiş, çabalarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

4.1.2. Tek Partili Dönemi Kadın Örgütlenmeleri

Bağımsızlık Savaşı ve hemen ardından yeni Meclis'in açılması ile Cumhuriyet'in ilanı, Tanzimat'tan bu yana süregelen modernleşme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Devletin yönetim biçimi değişmiş ve ulus-devlet yaratma süreci başlamıştır. Bu süreçte, eski devletin bir devamı olunmadığı; aksine yeni bir toplum inşasının hedeflendiği özellikle vurgulanmaya çalışılmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler sırasında kadın sorunu ön plana çıkarılmış, kadınların toplumsal konumundaki iyileştirmeler modernleşmenin temel ölçütlerinden biri olarak sunulmuştur. Ancak bu süreçte kadınlara, özellikle öğretmenlik gibi roller aracılığıyla uluslaşma sürecinde yeni devlet ideolojisinin aktarılması yönünde belirli görevler de yüklenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Osmanlı döneminde örgütlenmiş ve Bağımsızlık Savaşı'nda aktif rol almış kadınlar, mücadelelerini aynı kararlılıkla sürdürmek istemişlerdir. Ancak bu kadınlar, Osmanlı kültürünün bir devamı olarak algılanmış ve çeşitli engellemelerle karşılaşmışlardır. Daha önce de belirtildiği üzere, Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak isteyen Nezihe Muhittin ve arkadaşları bu amaçlarını gerçekleştirememiş ve girişimleri engellenmiştir.

Türk Devrimi her ne kadar Osmanlı'dan bir kopuş olarak değerlendirilse de, gerçekte güçlü devlet geleneği devam etmiş; bürokratik ve merkezîyetçi devlet anlayışı büyük ölçüde korunmuştur. Toplumsal bir devrim hedeflenmiş olsa da bu dönüşüm siyasal alanla sınırlı kalmış, toplumsal farklılaşmaya potansiyel oluşturan yapıların varlığı ve bu yapılar arasındaki

yatay ilişkiler korunamamıştır. Bunun yerine, sivil topluma dayanak oluşturabilecek oluşumlar bertaraf edilmiş ve ortadan kaldırılmıştır. Bu yapıların yerine yeni oluşumlar yaratılmaya çalışılmış; bu bağlamda kadınlara yönelik reformların gerçekleştirilmesi gerekli görülmüştür. Kadınlara ilgili reformlar, Osmanlı geleneğiyle kopuşun ideolojik bir aracı olarak kullanılmış; kadınlar modernleşme ideolojisinin taşıyıcıları olarak konumlandırılmıştır (Çaha, 1996, s.108-109). Kadınlara bu dönemde yasalarla tanınan birtakım haklar ve olanaklar, toplumsal baskılar nedeniyle çeşitli biçimlerde engellenmiş olsa da bu haklardan yararlanabilen kadınlar eskisine kıyasla daha donanımlı bir şekilde kamusal alanda görünür hâle gelmiş ve hemcinslerinin haklarını korumak amacıyla yeni oluşumlar başlatmışlardır.

Cumhuriyet döneminde, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun kadınlar açısından dönemin en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Ancak daha önce de değinildiği gibi, Medeni Kanun’da kadınları kısıtlayıcı bazı maddeler yer almaktaydı. Kadının çalışmasının kocasının iznine bağlanması, II. Meşrutiyet’ten itibaren kamusal hayatın bir parçası hâline gelmiş olan kadınlar açısından bir tür gerileme anlamına gelmekteydi ve bu durum ciddi eleştirilere neden olmuştur. Medeni Kanun’un kadına evi idare etme, kocasına ve çocuklarına bakma gibi görevler yüklemesi, yeni devlet düzeninde kadının bulunmasının arzu edildiği yeri açık biçimde ortaya koymaktaydı (Çaha, 1996, s.112-113). Gerçekte yeni devlet, bunu inkâr etmesine rağmen, eski devletle bir süreklilik ilişkisi içindeydi. Sonuç olarak devrim ve reformlara karşın toplumsal yapının kısa sürede değişmesi kolay olmamış; bu devrim ve reformları hayata geçirenler de esasen ataerkil bir toplum yapısı içinde yetişmiş bireylerden oluşmuştur. Bu nedenle kadın konusundaki genel yaklaşım, kadını iyi eş, iyi anne ve topluma yararlı bireyler yetiştiren bir figür olarak konumlandırmaya devam etmiştir.

Kadınlar açısından ikinci önemli gelişme ise 1930 yılında başlayan ve 1936 yılında tamamlanan süreçle yaşanmıştır. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, kadınların bu hakkı talep ettikleri bir dönemde değil, devletin uygun gördüğü bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu durum, söz konusu hakkın kadınların mücadelesinin bir sonucu olmaktan ziyade devletin bir lütfu olarak algılanması eğilimini de beraberinde getirmiştir. Nitekim, kadınlara oy hakkı verilmesine rağmen kadınların bunun farkına dahi varmadığı yönünde bir görüşün yaygın olduğu görülmektedir (Çaha, 1996, s.116). Oysa Nezihe Muhittin ve arkadaşlarının 1923 yılında “Kadınlar Halk Fırkası”nı kurma girişiminde bulundukları ve engellendikleri nedense tarihin derinliklerine gömülmüşçesine görmezden gelinmiştir.

Nezihe Muhittin ve arkadaşları, seçme ve seçilme hakları olmadığı gerekçesiyle parti kuramayacakları ve dernek olarak faaliyet göstermeleri gerektiği yönünde yönlendirildikten sonra, 7 Şubat 1924’te kurdukları Türk Kadınlar Birliği aracılığıyla çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Çeşitli yerlerde düzenledikleri miting, panel ve kongrelerde kadınlara oy hakkı verilmesi yönündeki taleplerini dile getirmiş, bu konuda hükümeti eleştirmekten geri durmamışlardır. Ancak hükümet ve basın tarafından bu talepler aşırı ve kabul edilemez bulunmuş; bunun sonucunda Türk Kadınlar Birliği yönetimine daha ılımlı bir grubun getirilmesi sağlanmıştır. Buna rağmen yeni yönetim de aynı doğrultuda çalışmalarını sürdürmüş; İffet Halim Oruz, 1930 yılında Atatürk ile yaptığı görüşmede oy hakkı taleplerini dile getirmiştir. Atatürk’ten aldıkları yanıt ise bu taleplerden vazgeçmeleri ve bunun yerine köylü kadınlara devrimleri anlatmaları yönünde olmuştur (Çaha, 1996, s.117). Bu yaklaşım, yalnızca siyasal iktidarın değil, aynı zamanda toplumun da bu tür dönüşüme henüz hazır olmadığı düşüncesini yansıtmaktadır.

Türk Kadınlar Birliği’nin yürüttüğü çalışmalar, diğer kuruluşları da harekete geçirmiş; Türk Ocakları çatısı altında bir araya gelen kadınlar, sempozyum, panel ve seminerler aracılığıyla bu sürece katkı sunmuşlardır. Buna karşılık hükümet, kadınlara bu hakların tanınması hâlinde kadınların ev ve çocuk sorumluluklarını ihmal ederek siyasetle meşgul olacakları yönünde bir kaygı taşımaktaydı. Bu nedenle 1930 genel seçimleri kadınların katılımı olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar 1930 yılında kadınlara yerel seçimlere katılma hakkı tanınmış olsa da kadınlar bununla yetinmemiş ve mücadelelerini hızlandırmışlardır. 1935 yılında yapılacak seçimlere mutlaka katılmak isteyen kadınlar, bu doğrultuda sokak gösterilerine başvurma kararı almışlardır. 1934 yılında Ankara Türk Ocağı şubesinde yapılan toplantının ardından TBMM’ye doğru bir yürüyüş düzenlenmiş, sloganlar atılmış ve Atatürk’ün kendilerini dinlemesi talep edilmiştir. Kadınları dinleyen Atatürk’ün bu yönde verdiği direktif doğrultusunda, 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Çaha, 1996, s.118-119).

Görsel 1: 6 Aralık 1934 Cumhuriyet Gazetesi (Kaynak: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1934-12-06/0>)

Bu dönemde partiye başvuran Kadınlar Birliği üyelerinden bir kısmı şehir meclisi üyeliklerine seçilmişlerdir. 26 Ekim 1933'te kadınlara köyde muhtar ve ihtiyar heyetlerinin seçimlerinde oy kullanmaları ve aynı zamanda seçilme hakkı verilmişti. 1 Mart 1935'te 18 kadın TBMM'ye girecekti (Gökay, 1998, s.470).

1935-1939 yılları arasında meclise Atatürk'ün desteği ve denetimi ile 18 kadın parlamenter kadınlar meclisin yüzde 4,5'luk kısmını oluşturuyorlardı (Arat Y. , 1998, s.253).

1935 Yılı Seçimlerinde TBMM’ye Seçilen İlk Kadın milletvekilleri şunlardır:¹

Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar): 1900’de İstanbul’da doğdu. 1919’da Arnavutköy Amerikan Koleji’nden mezun oldu Fransızca ve İngilizce bilen Gönenç bir süre Çamlıca Kız Lisesi ve Üsküdar Amerikan Koleji’nde dil hocalığı yaptı. Adana Belediyesine seçilen ilk kadın meclis üyesidir.

Seçilmeden önce CHF’dan Mersin Belediye üyesiydi. Bir dönem milletvekilliği yaptı.

Hatı Çırpan(Satı Kadın- Ankara): 1890’da Kazan’da doğdu. Milli savaşta malûl olmuş bir askerin eşi idi. Beş çocuğu vardı. Çiftçilikle uğraşan Satı Kadın hususi eğitim gördü. Seçildiğinde Kazan Köyü muhtarıydı. Bir dönem milletvekilliği yaptı.

Türkan Örs Baştuğ (Antalya): 1900’de Üsküdar’da doğdu. İstanbul Darülfünunun Felsefe Şubesinden mezun oldu. Fransızca biliyordu. Uzmanlık alanı felsefe, sosyoloji ve eğitimdi. Üsküdar Kız Sanat Mektebinde müdürlük yaptı. Seçimden önce Feyziâti

1 Kadınlar Hakkındaki Bu Bilgiler Çeşitli Kaynakların Karşılaştırılmasıyla Derlenmiştir. Bkz. *TBMM Albüm, (1920-1991)*, Ank. 1994, S.98-112; *TBMM Arşivi*, Milletvekillerine Ait Özlük Dosyaları, *T.C. Parlamenterleri Ansiklopedisi*, 23 nisan 1920-6 Kasım 1983, Yankı-Pamukbank Yay.; 5-6 Şubat 1935 Tarihli *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Kurun (Vakit)*, *Son Posta* Gazeteleri, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Araştırma Servisinden Alınan Bilgiler; <https://binyaprak.com/kesfet/ilk-tuerk-18-kadin-milletvekili>

Lisesi Kız kısmı müdürlüğündeydi. İki dönem milletvekilliği yaptı.

Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir): 1900’da Bergama’da doğdu. İstanbul Kız Muallim Mektebinde ve Yüksek Kız Muallimin İhzari (hazırlık) kısmında okumuştur. İzmir Kız Muallim Mektebinde edebiyat öğretmenliği ve müdürlük yapmıştır. Adana Lisesi ve İstanbul Erenköy Kız Lisesinde de öğretmenlik yapan Gökçül V. Dönemde Balıkesir, VI. ve VII. Dönemde ise Samsun milletvekili olmuştur. TBMM Başkanlık Divanı Katip üyeliğinde de bulunmuştur.

Şekibe İnel (Bursa): 1886’da İstanbul’da doğdu. Ortaokul mezunuydu. Almanca biliyordu. Seçilmeden önce çiftçilikle uğraşıyordu. V. Dönemde milletvekiliydi.

Hatice Özgener (Çankırı): 1865’te Selanik’te doğdu. Rüşdiye ve hususi öğrenim gördü. Rumca bilen Özgener milletvekili olmadan önce Darüleytam Müdürlüğünden emekli bir maarifçiydi. 1936 ara seçiminde parlamentoya girdi.

Huriye Öniz Baha (Diyarbakır):

1887’de İstanbul’da doğdu. Tahsilini Londra Üniversitesi kadın kısmında Bedford Kolej’de pedagoji eğitimi görerek tamamladı. İngilizce bilen Öniz İstanbul Kız Muallim Mektebi ile eski İnas İdadisinde pedagoji ve uygulama dersi

ile ev idaresi derslerini okuttu. Balkan Harbinden sonra muhacirlere açılan kurslarda ders vermiş ve türlü hayır işlerinde çalışmış, Hilal-i Ahmer’in açtığı kursa giderek gönüllü hastabakıcı olmuştur. Milletvekili seçilmeden önce Türkçe öğretmenliği yapmaktaydı. Yeniköy Rum Mektebinde de öğretmenlik yapan Öniz, 1950’de vefat etti.

Fatma Memik (Edirne): 1903’te Safranbolu’da doğdu. İlköğrenimine Safranbolu’da başlayan Memik sekiz yaşında İstanbul’a geldi. Burada Beyazıt İnas numune Mektebi ile Bezm-iâlem Valide Sultan Mektebinde okuduktan sonra Tıbbiye’ye girdi. Tıbbiye’den

1929’da birincilikle mezun oldu ve Gureba Hastanesinde çalıştı. Dahiliye uzmanı olan Memik seçilmeden önce Gureba Hastanesi Poliklinik Şefi idi. V, VI, VII., Dönem Edirne Milletvekilliği yapan Memik 1991’de vefat etti.

Nakiye Elgün(Erzurum):1882’de İstanbul’da doğdu. Kız Muallim Mektebi mezunu olan Elgün, İstanbul Kız Lisesi müdürü iken,1930’da İstanbul Şehir Meclisine ilk kadın üye olarak seçildi. Daimî Encümende üye olarak kaldı.3 dönem

Erzurum milletvekilliği yaptı. Kadınlar Birliği'nden meclise girebilen tek kişidir.

Fakihe Öymen (İstanbul): 1900'de İškodra'da doğdu. Darülfünunun Coğrafya bölümünden mezun oldu. Fransızca bilen Öymen, Maarif ve Coğrafya uzmanıydı. Bursa Kız Muallim Mektebinde tarih ve coğrafya öğretmenliği ve Bursa Kız Lisesi Müdürlüğü yaptı. V., VI., VII. Dönem İstanbul, VIII. Dönem Ankara Milletvekilliği yapan Öymen, 1983'te vefat etti.

Ferruh Güpgüp (Kayseri): 1891'de Kayseri'de doğdu. Öğrenimi hususi olan Güpgüp Arapça biliyordu. Biçki dikişle de ilgilendi ve Kayseri CHF Vilâyet İdare Heyeti ile Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu.

Bahire Bediş Morova Aydilek (Konya): 1897'de Bosna'da doğdu. Bolu orta mektebinden mezun oldu. Bolu Kız Sanat Okulu'nda resim öğretmenliği yaptı. Seçimden önce Bolu Belediye Meclisi üyesiydi. V. Dönemde milletvekilliği yaptı.

Mihri Bektaş (Malatya): 1895’de Bursa’da doğdu. Amerikan Kız Koleji Mezunuydu. Fransızca ve İngilizce biliyordu. Robert Kolej’de İngilizce öğretmenliği yaptı ve CHF Kütüphane Encümenine seçildi. V, VI., VII. Dönemlerde Malatya Milletvekilliği yaptı.

Meliha Ulaş (Samsun): 1901’de Sinop’ta doğdu. Darülfünun’un Edebiyat Şubesinden mezun oldu. Fransızca ve İngilizce biliyordu. İstanbul Kandilli Lisesi’nde edebiyat öğretmenliği ile beş yıl Erzurum Kız Muallim Mektebinde başmuallimlik ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Seçilmeden önce Samsun Lisesi’nde edebiyat öğretmeni idi. V. ve VI. Dönem Samsun Milletvekilliği yapan Ulaş 1942’de vefat etti.

Esmâ Nayman (Seyhan): 1899’da İstanbul’da doğdu. Lise mezunuydu. Fransızca, İngilizce ve Rumca biliyordu. Belediyecilik alanında uzmandı. Adana Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu. Bir dönem milletvekilliği yapan Nayman 1967’de vefat etti.

Sabiha Görkey (Sivas): 1888’de Üsküdar’da doğdu. Üsküdar Kız Sanayi Mektebinden sonra Darülmuallimat’ı bitirdi. 1917’de Darülfünun’un Riyaziye Şubesinden mezun oldu. Fransızca bilen Görkey Kız Muallim Mektebi Müdür ve Muallimliklerinde

bulundu. Seçilmeden önce Tokat orta mektebinde Riyaziye öğretmeniydi.

Seniha Hızal (Trabzon): 1897’de Adapazarı’nda doğdu. İlk öğrenimini İstanbul Fatih Rüşdiyesi’nde, orta öğrenimini Kız Sanat Mektebi’nde yüksek öğrenimini ise Darülfünun Fen Fakültesi’nde tamamladı. (1918) Fransızca bilen Hızal, Darümuallimat ve Erenköy Kız Lisesi Müdürlüğü’nde bulunduktan sonra Maarif Umum Müfettişliği’ne tayin edildi. Kendisi Türkiye’de ilk kadın müfettiş olarak bilinmektedir. İstanbul Kız Muallim Mektebi Müdürlüğü ile Fevziye Lisesi Müdürlüğünde bulundu. Selçuk Kız Sanat Okulu’nda da öğretmenlik yaptı. Şişli’de açtığı ilk ve orta tahsilli Yeni Türkiye Özel Mektebi’nde müdürlük ve öğretmenlik yaptı.

Benal Nevzad İstar Arıman (İzmir): 1903’te İzmir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir’de yaptı. 1921’de Paris Sorbonne Üniversitesi’nin Edebiyat bölümünden mezun oldu. Döndükten sonra Hilâliahmer ve Himaye-ietfal gibi yerlerde sosyal faaliyetlerde bulundu. CHF vilayet heyeti üyeliği de yapan Arıman, Fransızca ve Rumca biliyordu. Uzmanlık alanı belediyeçilik, sosyoloji ve edebiyattı. İzmir Belediye üyeliği de yapan Arıman, V, VI., VII., ve VIII. Dönemde İzmir Milletvekilliği yaptı. 1990’da vefat etti.

Meclise giren kadınların genel yapısına baktığımızda hepsinin yüksek eğitim ve kültür sahibi kadınlar olduğunu görüyoruz. Bu kadınların kırsal alandaki hemcinslerini ne derece temsil ettikleri bir yana meclis çalışmaları sırasında kadınlarla

ilgili ne gibi çalışmalarda bulundukları da ayrı bir tartışma konusudur. Kadınların Meclis’te yaptıkları konuşmaların içeriği incelendiğinde kadın-erkek eşitliği ile ilgili değil de kadınlara özgü sorunları gündeme getirmeye çalışmış oldukları daha çok eğitim ve sağlık konularında konuşmalara katılmış oldukları görülecektir. Kadın milletvekillerini mecliste sesleri cılızdır, ancak içinde yetiştirildikleri çevrenin sınırlarını aşıp “kadın özgürlüğü”, “kadın eşitliği” gibi konuları gündeme getirmeleri zordur. Meclisteki yerlerinden tam olarak emin değillerdir (Arat Y., 1998, s.255-256). Tekeli’nin de belirttiği gibi bu kadınları “*hiç soru sormayan, sorun çıkarmayan uslu kadınlar*” olarak nitelendirmek mümkün ise de, bunda hem ilk kez böyle bir görevle karşı karşıya gelmeleri, hem de dönemin tek parti dönemi olması ve muhalefetten yoksun siyasal yapısı göz önüne alınırsa, onlardan başka türlü bir davranış beklemenin imkansızlığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır (Tekeli, 1988, s.300).

19 Şubat 1932’de kurulan Halk Evleri, partili ya da partisiz herkese açık olan; Atatürk ilke ve inkılaplarının topluma anlatılması, benimsetilmesi ve sahiplenilmesi amacıyla faaliyet gösteren kuruluşlardı. Çağdaş yurttaşlar yetiştirme hedefiyle yurt geneline yayılmış, misyoner bir anlayışın ürünü olan kültür yuvaları olarak konumlandırılmışlardı. Bu çerçevede kadınlardan, Türk Devrimi’nin kadın haklarına ilişkin ilkelerini Halk Evleri aracılığıyla hemcinslerine aktarmaları bekleniyordu. Halk Evleri, ilerleyen yıllarda Demokrat Parti (DP) tarafından kapatılacaktır (Apatay, 1996, s.81).

Öte yandan, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasının ardından Kadınlar Birliği içindeki ılımlı kanat, amaçlarının gerçekleştiği gerekçesiyle birliğin kapatılması yönünde karar almıştır. Her ne kadar radikal kanat kadın hakları mücadelesini sürdürmek istemiş olsa da birlik kapatılmıştır. ılımlı kanada göre artık kadınlar ve erkekler eşit bir konuma gelmiş, ayrıca Halk Evleri açılarak kadınların

kamusal alanda faaliyet gösterebilecekleri yeni bir zemin oluşturulmuştur. Bu anlayış doğrultusunda kadınların, eşit bireyler olarak Halk Evleri bünyesinde çalışarak devrimlere hizmet etmeleri gerektiği savunulmuştur. Kadınlar Birliği'nin 1935 yılında kapatılması, kadın tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı'nın son döneminden itibaren resmî ideolojiye karşı bir sivil toplum potansiyeli sergileyen kadın hareketi açısından bu gelişme, söz konusu potansiyelin ortadan kalkmasına yol açmış; kadın hareketi ve feminist mücadele belirgin bir durgunluk sürecine girmiştir (Çaha, 1996, s.119-120).

Görsel 2: Halide Edip Adıvar

(Kaynak: <https://www.gazetesanat.com/edebiyat/halide-edip-adivar>)

Tek parti döneminde kadın hareketinin çekirdeğini oluşturan ulusçu ideolojinin hâkimiyeti, kadınların bağımsız bir kimlik geliştirmelerinin önünde önemli bir engel oluşturmıştır. Bu dönemde öncü konumda bulunan Halide Edip, Nezihe Muhittin ve Suat Derviş gibi kadınlar, yürüttükleri çalışmalara rağmen süreklilik arz eden bir kadın hareketi oluşturmayı başaramamış; zamanla resmî ideolojiyle ters düşerek dışlanmışlardır. Türk modernleşmesinin önderi

konumundaki erkekler ise kendi ideallerindeki kadın modelini ve kadın hareketi anlayışını hem topluma hem de kadınlara empoze etmeye çalışmışlardır (Tokuroğlu, 2004, s.170).

4.1.3. 1950-1980 Arası Kadın Örgütlenmeleri

1950 yılı, Türkiye Cumhuriyeti açısından siyasal ve toplumsal bakımdan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devlet yönetimi, çoğunluğun iradesi doğrultusunda değişmiş ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte, merkezden bağımsız, kendi değerlerine sahip ve bu değerleri savunan gruplar daha belirgin biçimde görünür hâle gelmiştir. Toplumda ortaya çıkan bu farklılaşma ve yeni sosyal gruplar, sivil toplum oluşumuna öncülük etmiştir (Çaha, 1996, s.123).

Tek parti iktidarının sona ermesiyle birlikte toplumsal düzeyde çok sayıda gönüllü kuruluş ortaya çıkmıştır. 1946 yılında 1.300 olan gönüllü kuruluş sayısı, 1968 yılında 37.806’ya yükselmiştir. Her ne kadar siyasal elitler ve partiler karşısında ikinci planda kalmış olsalar da, sivil toplum için zemin oluşturan çoğulcu bir görünüm ortaya çıkmıştır. Kadınlar, bu dönemde siyasetteki temsilleri azalmış olsa da, çoğulcu toplumsal alandaki varlıklarını sürdürmüşlerdir (Çaha, 1996, s.123-125).

1935 yılında kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınmasıyla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kadın temsili sembolik bir başlangıç yapmış olsa da, bu temsiliyetin uzun yıllar boyunca sınırlı ve istikrarsız bir seyir izlediği görülmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde görece yüksek sayılabilecek oranlar, çok partili hayata geçişle birlikte belirgin biçimde düşmüş; 1950’lerden 1990’lı yıllara kadar kadın milletvekili oranı %1–2 bandına sıkışmıştır. Özellikle 1950–1980 dönemi, Türkiye’de kadınların siyasal temsili açısından belirgin bir gerileme sürecine karşılık gelmektedir.

Bu süreç, kadınlara tanınan siyasal hakların formel düzeyde kalması ile siyasal alanın erkek egemen yapısının sürekliliği arasındaki gerilimi açık biçimde ortaya koymaktadır. Kadınlar bu dönemde siyasetten giderek uzaklaşmış; erken Cumhuriyet yıllarında devlet destekli ve sınırlı biçimde mümkün olan parlamenter katılım, çok partili siyasal yaşamla birlikte ortadan kalkmıştır. Seçim süreçlerinin giderek daha maliyetli ve yorucu bir nitelik kazanması, artan rekabet ortamı ve erkek egemen parti yapıları, kadınların siyasal alanda kendilerine yer bulmalarını zorlaştırmıştır. Bu koşullar altında kadın milletvekili sayıları uzun yıllar düşük düzeyde seyretmiş ve kadınlara tanınan siyasal haklar, fiilî temsil açısından karşılığını bulamamıştır. 2000’li yıllardan itibaren ise kadın hareketlerinin güçlenmesi, sivil toplum örgütlerinin baskısı ve toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarının kamusal alanda daha görünür hâle gelmesiyle birlikte kadın milletvekili sayılarında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Özellikle 23. Yasama Dönemi sonrasında bu artış ivme kazanmış; 28. Yasama Dönemi itibarıyla kadın milletvekili oranı %20’nin üzerine çıkmıştır. Buna karşın genel toplam değerlendirildiğinde, 1935–2023 döneminde kadınların Meclis’teki temsiliyet oranının %6’nın altında kalmış olması, Türkiye’de siyasal temsil sorununun yapısal niteliğini koruduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Kadın Milletvekili Oranları (1935-2023)

Dönem	Toplam Üye Sayısı	Kadın Üye Sayısı	Oran (%)
5. Dönem (1935–1939)	399	18	4,51
6. Dönem (1939–1943)	424	16	3,77
7. Dönem (1943–1946)	455	16	3,52
8. Dönem (1946–1950)	465	9	1,94
9. Dönem (1950–1954)	487	3	0,62
10. Dönem (1954–1957)	541	4	0,74
11. Dönem (1957–1960)	610	8	1,31
12. Dönem (1961–1965)	450	3	0,67
13. Dönem (1965–1969)	450	8	1,78
14. Dönem (1969–1973)	450	5	1,11
15. Dönem (1973–1977)	450	6	1,33
16. Dönem (1977–1980)	450	4	0,89
17. Dönem (1983–1987)	399	12	3,01
18. Dönem (1987–1991)	450	6	1,33
19. Dönem (1991–1995)	450	8	1,78
20. Dönem (1995–1999)	550	13	2,36
21. Dönem (1999–2002)	550	23	4,18
22. Dönem (2002–2007)	550	24	4,36
23. Dönem (2007–2011)	550	50	9,09
24. Dönem (2011–Haz.2015)	550	79	14,36
25. Dönem (Haz.2015–Kas.2015)	550	97	17,64
26. Dönem (Kas.2015–Haz.2018)	550	81	14,73
27. Dönem (2018–2023)	600	104	17,33
28. Dönem (2023-.)	600	121	20,17
TOPLAM	11.980	718	5,55

Kaynak: <https://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/11/17.-cu-mburiyetdonemindekadinnmvsayilari.pdf>

1950–1980 döneminde parlamenter siyasetten dışlanan kadınlar için bu durum, siyasal alandan bütünüyle çekilmekten ziyade, farklı mücadele kanallarının arayışına yönelmeyi beraberinde getirmiştir. Bu arayış, 1980 sonrasında kadın örgütlenmelerinin sayıca ve nitelikçe artmasının toplumsal zeminini oluşturmuştur. Bu dönemde kadınlar, ağırlıklı

olarak Kemalizm ve sosyalizm gibi ideolojilere hizmet eden faaliyetler içerisinde yer almışlardır. Türk Kadınlar Birliği'nin kapanmasının ardından devlet destekli olarak kurulan kadın dernekleri, çoğunlukla resmî ideoloji doğrultusunda faaliyet göstermiştir. 1935 yılında kapatılan Kadınlar Birliği, 1949 yılında yeniden kurulmuştur. Mevhibe İnönü'nün de aralarında bulunduğu birlik yöneticileri, kuruluş amaçlarını "Türk Devrimi'nin kadınlara sağladığı hakları korumak, kadınların kültürel alanda bilgilendirilmelerini sağlamak, Türk demokrasisinin hak ve görev anlayışını geliştirmek ve kadınların manevi alandaki eksikliklerini gidermek" şeklinde ifade etmişlerdir. Birlik, genel olarak yerel giysilere karşı modern giysileri savunmuş; çarşaf yerine pardösünün yaygınlaştırılmasına çalışmıştır (Çaha, 1996, s.130). 1957 yılında birlik üyelerinin bir kısmı farklı partilerden aday olarak Meclis'e girmeyi başarmıştır. Demokrat Parti milletvekili Nazlı Tılabar'ın üst üste birlik başkanı seçilmesi, birliğin Demokrat Parti'nin kadın kolları gibi hareket etmesine yol açmıştır. 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi sonrasında Demokrat Partili kadın milletvekilleri de tutuklanarak Yassıada'ya gönderilmiştir. Bu gelişmenin ardından faaliyetlerini sürdürmeye devam eden birlik, 1980 askerî darbesi sonrasında bir kez daha kapatılmıştır (Akkaya, 1998, s.57).

1980'e kadar örgütlenen kadın dernekleri genel olarak Cumhuriyet ideolojisine bağlı, Kemalist kadınlar tarafından kurulmuş; devletin kadın politikalarıyla uyumlu ve resmî ideolojiyi yeniden üreten yapılar olmuştur. Bu derneklerin temel amacı, Cumhuriyet'in kadınlara sağladığı hakları korumak olarak belirlenmiştir. Mediha Gezgin'in 1954 yılında kurduğu Kadın Haklarını Koruma Derneği, bu dernekler arasında öne çıkmaktadır. Mediha Gezgin, ilerleyen yıllarda Türkiye Ulusal Kadın Partisi'ni kuracak isimdir. Dernek, kadın haklarının korunmasına odaklanmış; kadın sığınma evleri ve aile içi şiddet konusunu ilk kez gündeme taşıyan

örgütlerden biri olmuştur (Akkaya, 1998, s.58-59). 1972 yılında kadınlar Mediha Gezgin önderliğinde bir siyasi parti kurmuş; bu partinin adı Türkiye Ulusal Kadın Partisi olmuştur. Hem Türkiye’de hem de dünyada kurulan ilk kadın partisi olma özelliğini taşıyan bu parti, 1973 ve 1977 seçimlerine, 15 ilde örgütlenme şartını yerine getiremediği için katılamamıştır. Parti, 16 Ekim 1981 tarihinde askerî darbe sonrasında diğer derneklerle birlikte kapatılmıştır (Bal, 2006).

Bu dönemde kurulan çeşitli amaçlardan diğer dernekleri kısaca incelersek; (Akkaya, 1998, s. 59-50; Kılıç, 1998, s.347-354; Gökyay, 1998, s.471-482)

Meslek Örgütleri; 1948 yılında “Meslek Kadınları Yardım Cemiyeti” adıyla kurulan Soroptimist Klubü, 1949 yılında kurulan Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, 60’da kurulan Zonta Derneği, 1948’de kurulan Hemşireler Derneği, 1968’de kurulan Türk Hukukçu Kadınlar Derneği gibi yapıların öne çıktığı görülmektedir. Bu dernekler, Cumhuriyet ideolojisini benimsemiş, meslek sahibi kadınların bir araya gelmesiyle oluşmuş; faaliyetlerini büyük ölçüde mesleki dayanışma ve toplumsal katkı ekseninde sürdürmüştür.

Ortak hedefleri, kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunları görünür kılmak ve bu sorunlara çözüm üretmek olmuştur. Bu çerçevede, siyaset ve din alanlarıyla ilgilenmediklerini özellikle vurgulayarak kendilerini mesleki ve toplumsal bir konumda tanımlamışlardır.

Sosyal Yardım Dernekleri; başta Türk Anneler Derneği ile Yardımsevenler Derneği olmak üzere, sosyal yardımlaşmayı merkeze alan örgütlenmeler olarak öne çıkmaktadır.

1959 yılında Ankara’da Halide Nusret Zorlutuna tarafından kurulan Türk Anneler Derneği, anneleri ana-çocuk sağlığı konusunda bilinçlendirmeyi temel hedef olarak belirlemiştir. Kurucuları arasında Mevhibe İnönü’nün de yer

aldığı Yardımsevenler Derneği ise yoksul durumdaki kadınlara destek olmayı amaçlamış; öğrenci yurtları, kreşler, huzurevleri ile dikiş-nakış atölyeleri açarak “emek karşılığı yardım” sloganı doğrultusunda faaliyetler yürütmüştür. 1959 yılında İzmir’de kurulan Kadınlığı Koruma ve Sosyal Yardım Cemiyeti de dul kadınlar ve kimsesiz kızlara yönelik yardımlarla benzer bir çizgide çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Sol Görüşlü Kadınların Kurdukları Örgütler; Sol görüşlü kadınların kurduğu örgütler ele alındığında, Türkiye Komünist Partisi’nin yayınlarında Türkiye’de bağımsız bir kadın örgütüne duyulan ihtiyacın sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. Bu doğrultuda parti içindeki kadınlar, Türkiye İşçi Partisi ve diğer sol çevrelerden kadınlarla bir araya gelerek geniş tabanlı bir dernek kurma girişiminde bulunmuş; “İlerici Kadınlar Derneği” adıyla şekillenecek bu oluşumun toplumsal zeminini büyük ölçüde TİP kökenli aydın kadınlar oluşturmuştur. Ancak basında “Türkiye’de komünist kadın örgütü kuruluyor” başlığıyla yer alan haberlerin ardından, TİP’li kadınlar bu çalışmalardan çekilmiştir.

1975 yılında kuruluşu tamamlanan İlerici Kadınlar Derneği, emekçi kadınları merkeze alan bir anlayışla faaliyet göstermiş; kadınların sosyal ve ekonomik haklarını yalnızca tanınmış haklar olarak değil, fiilen kullanılabilir kazanımlar hâline getirmeyi hedeflemiştir. Dernek, 1 Mayıs ve 8 Mart gibi simgesel tarihlerde binlerce kadının katıldığı yürüyüşler düzenlemiş; kreş talebiyle başlattığı imza kampanyalarıyla yığınsal bir kadın örgütü olma potansiyelinin ne denli yüksek olduğunu göstermiştir. Bu dönemde İKD çizgisinde çok sayıda kadın örgütü kurulmuş; Ankara Devrimci Kadınlar Derneği, Devrimci Kadınlar Federasyonu ve Emekçi Kadınlar Birliği gibi yapılar, 1980 askeri darbesi sonrasında kapatılan örgütler arasında yer almıştır. Buna karşın sol hareket içinde genel eğilim, sınıfsız bir toplumda kadın sorununun da ortadan kalkacağı yönünde şekillenmiş; bu nedenle feminist hareket,

çoğu zaman sınıfsal mücadeleyi parçalayan bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Ancak bazı sosyalist teorisyenler, sosyalizmin kadın sorunlarını çözme konusunda tek başına yeterli olmadığını savunarak bu görüşe eleştirel bir mesafeden yaklaşmıştır.

Milliyetçi Çizgideki Kadın Örgütlenmeleri; Milliyetçi çizgideki kadın örgütlenmeleri, kadınları milliyetçi ideoloji doğrultusunda bilinçlendirmeyi amaçlayan yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede öne çıkan başlıca örnek, Ankara’da kurulan Türk Ev Kadınları Derneği’dir. Dernek, kuruluş amacını Türk kadınının yuvasını ve yurdunu koruma bilinci kazanmasını sağlamak şeklinde tanımlamakla birlikte, faaliyetlerini büyük ölçüde komünizmle mücadele ekseninde sürdürmüştür.

Uygulamada ise derneğin çalışmalarının, ev kadınlarına yönelik somut bir örgütlenme ve bilinçlendirme çabasından ziyade, üniversite gençliğini milliyetçi ideoloji doğrultusunda etkilemeye yöneldiği görülmektedir. Bu yönüyle Türk Ev Kadınları Derneği, zamanla Milliyetçi Hareket Partisi’nin kadın kollarına benzer bir işlev üstlenmiş; 1980 askeri darbesinin ardından kapatılan dernekler arasında yer almıştır.

İslami Değerler Çevresinde Örgütlenen Kadın Örgütlenmeleri; İslami değerler çevresinde örgütlenen kadın örgütlenmeleri, 1970’li yıllarda faaliyet göstermeye başlamış ve bir kısmı günümüze kadar uzanan etkili çalışmalar yürütmüştür. Bu örgütlenmeler, kendilerini geleneksel Müslüman kadın kimliğinden ayırıştırarak modern Müslüman kadın kimliğini inşa etmeyi amaçlamışlardır. Kamusal alana yönelik taleplerini dile getirirken İslam’ı temel bir referans noktası olarak kullanan bu kadınlar, İslami değerlerle uyumlu yeni bir kadın kimliği oluşturma arayışı içinde olmuşlardır.

Bu çerçevede örnek olarak ele alınabilecek derneklerden biri, 1973 yılında kurulan Hanımlar İlim ve Kültür

Derneği'dir. Dernek, meslek kursları açılması ve tarihî yapıların restorasyonu gibi faaliyetler yürütmüş; ancak 1980 askeri darbesinin ardından kapatılan örgütler arasında yer almıştır.

Kadın Kolları; Kadın kolları örgütlenmesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1952 yılında kadın kolları oluşturmasıyla kurumsal bir nitelik kazanmıştır. CHP'nin 1950 seçimlerinden yenilgiyle çıkması ve Demokrat Parti iktidarıyla birlikte Halkevlerinin kapatılması, partinin kadınlara yönelik yeni bir örgütlenme modeline yönelmesinde etkili olmuştur. Toplantılar ve konferanslar düzenleyen, dergi ve broşür gibi basılı yayınlar aracılığıyla faaliyet yürüten kadın kolları, öncelikle kadınlara parti programını benimsetmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte kadın kolları, kadın adayların sayısının yetersizliğinden duydukları rahatsızlığı dile getirerek bu konuda parti yönetimi üzerinde baskı oluşturmuştur.

Adalet Partisi Kadın Kolları da benzer bir anlayışla, parti programının kadınlara aktarılmasını temel hedef olarak belirlemiştir. Ancak 1980 askeri darbesi sonrasında kadın ve gençlik kolları kapatılmış, 1982 Anayasası ile bu tür örgütlenmeler yasaklanmıştır. Bu süreçten sonra siyasal partiler, kadınlara yönelik çalışmalarını “Kadın Komisyonları” adı altında yürütmeye başlamıştır.

4.1.4. 1980 Sonrası Kadın Örgütlenmeleri

1980 sonrası dönem, Türkiye’de sivil toplumun gelişimi bakımından önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinin ardından yalnızca dernekler ve çeşitli toplumsal örgütlenmeler değil, siyasal partilere bağlı kadın kolları da dâhil olmak üzere parti içi örgütlenmelerin tamamı faaliyet dışı bırakılmıştır. 1982 Anayasası ile birlikte derneklerin siyasal alanla kurabilecekleri ilişkiler ciddi biçimde sınırlandırılmış ve sivil örgütlenmeler üzerinde sıkı bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. Ancak

bu sınırlayıcı ortamın uzun vadede sivil toplumu bütünüyle ortadan kaldırmadığı; aksine, 1980’li yıllardan itibaren merkezietçi devlet anlayışına alternatif bir toplumsal alanın yavaş yavaş şekillenmeye başladığı görülmektedir. Siyasal yapıda yaşanan dönüşümler ve farklı toplumsal kesimlerin görünürlük kazanmasıyla birlikte, devletin merkezî konumu daha açık biçimde sorgulanır hâle gelmiştir.

Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde devletin küçültülmesi yönündeki liberal politikalar ve ardından Süleyman Demirel’in devlet–toplum ilişkisini yumuşatan siyasal üslubu, bu dönüşümü hızlandırmıştır. Bu süreçte Kemalizm’in katı yorumlarında da bir esneme yaşanmış; devletçilik ilkesi büyük ölçüde terk edilirken, halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri farklı biçimlerde yeniden yorumlanmıştır. Türk aydınları sivil toplum, insan hakları, özgürlük ve liberalizm gibi kavramlara yönelmiş; devlet merkezli bir konumdan toplumsal alana doğru bir kayış gözlemlenmiştir. Devletin toplum üzerindeki etkisinin azalmasıyla birlikte, uluslaşma ve modernleşme gibi temalar geri planda kalmış; insan hakları, kadın hakları, dinî ve etnik haklar ile çevre sorunları daha görünür hâle gelmiştir. İslam da bu dönemde politik düzeyde yeniden tartışılan bir konu olmuş ve sivil toplum alanında belirgin bir canlanmaya yol açmıştır (Çaha, 1996, s. 139).

Bu ortamda devletçi elitlerin ve bürokrasinin gücünün zayıflaması, toplumun daha geniş kesimlerinin kendilerini temsil edilmiş hissetmelerine olanak tanımış ve yeni bir toplumsal dönemin kapılarını aralamıştır. Liberalizmin yükselişi, küreselleşme eğilimleriyle birleşerek yerel tartışmaların yerini giderek küresel meselelerin almasına neden olmuştur. Feminist hareket de bu dönemde faaliyetlerini yoğunlaştırmış; yalnızca kadın sorunlarına değil, toplumsal ve siyasal pek çok alana temas eden bir çizgide gelişmiştir. Bu yönüyle feminist hareket, hem devlet politikaları üzerinde etkili olmuş hem de sivil toplumun güçlenmesinde önemli bir dayanak oluşturmuştur.

1980 öncesinde daha çok yerel sorunlar etrafında şekillenen kadın hareketi, bu tarihten sonra bilim, devlet, patriyarka, kadınlık ve aile gibi kavramsal alanlara yönelmiş; bu yeni yönelim “sivil feminizm” olarak adlandırılmıştır. Feminizm, kadınları mevcut kimliklerini sorgulamaya sevk ederken; yazarları, şairleri, sanatçıları, gazetecileri ve akademisyenleri de içine alarak geniş bir toplumsal zemine yayılmıştır (Çaha, 1996, s. 141–142). Bu sorgulama süreci, resmî devlet ideolojisinin kadınlara sunduğu hak ve özgürlüklerin niteliğine odaklanmış; Kemalist ideolojinin kadınlara gerçek anlamda özgürleştirici haklar mı tanıdığı, yoksa kendi sınırları içinde bir kadın kimliği mi inşa ettiği soruları etrafında tartışmalar yoğunlaşmıştır. Bu durum, eski kuşak Kemalist feministlerle yeni kuşak feministler arasında belirgin görüş ayrılıklarına yol açmıştır.

1980’li yıllar boyunca feminist hareket, çok sayıda kampanya ve etkinlikle kamusal alanda görünürlük kazanmıştır. 1982 yılında Fransız feminist Gisèle Halimi’nin katılımıyla dört günlük bir sempozyum düzenlenmiş; 1984’te kurulan Kadın Çevresi Şirketi, ev içi ve ev dışı çalışan kadınların üretimlerini tanııtma ve pazarlama amacıyla faaliyet yürütmüştür. 1986 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin uygulanması için yedi bin imza toplanmış; 1987’de İstanbul’da dayığa karşı bir yürüyüş düzenlenmiş ve bu kampanya kapsamında “*Bağır! Herkes Duysun*” adlı kitap yayımlanmıştır. Ardından “mor iğne” kampanyası ile cinsel taciz, bekâret kontrolü ve tecavüz gibi konular kamuoyunun gündemine taşınmıştır. 1993 yılında Medeni Kanun’da değişiklik yapılması talebiyle yüz bin imza toplanmıştır. Bu süreçte kurulan Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (1987), kadınların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamın her alanında eşit bireyler olarak yer almasını engelleyen ataerkil yapılarla mücadele etmeyi hedeflemiştir. 1989 yılında kurulan Kadın Kültür Evi ise kadınların kamusal alana çıkmalarını

desteklemiş ve ücretsiz hukuk danışmanlığı hizmeti sunmuştur. Her iki dernek de 1990 yılında kapatılmıştır (Kılıç, 1998, s. 355).

Söz konusu kampanyalar ve örgütlenmeler, zamanla kitlesel bir harekete dönüşmüş; bu aşamadan sonra kadın hareketinde farklılaşma ve kurumsallaşma süreci başlamıştır. Üniversitelerde kadın araştırma merkezleri kurulmuş, belediyeler bünyesinde özerk kadın evleri açılmış; kadın meselesi siyasal partiler ve sendikalar tarafından da dikkate alınmaya başlanmıştır (Wedel, 2001, s. 175).

1980’li yıllarda yaşanan kentleşme, mesleki çeşitlenme ve nüfus yoğunlaşması gibi sosyolojik gelişmeler, kadınların kimlik arayışlarını da etkilemiştir. 24 Ocak kararlarının ardından kadınların farklı meslek alanlarında istihdam edilmesiyle birlikte, meslek kavramı kimliğin önemli bir unsuru hâline gelmiştir. 1970’lerde ideolojik kampaşmalar arasında kimlik arayan kadınlar, bu dönemde meslekleri üzerinden kendilerini tanımlamaya yönelmiştir (Çaha, 1996, s. 144). Bu bağlamda kurulan Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (1986), kadın emegini gelir getirici faaliyetlere dönüştürmeyi hedeflerken; Demokrasi Mücadelesinde Kadın Derneği (1988), emekçi kadınların örgütlenmesini ve sosyo-ekonomik eşitliğini amaçlamıştır (Kılıç, 1998, s. 356).

1980 sonrasında ivme kazanan, İslami referanslar etrafında şekillenen siyasal hareketler içinde yer alan kadınların üniversitelerde başörtüsü üzerinden yürüttükleri mücadele, devlet ile bu hareketler arasındaki temel çatışma alanlarından biri hâline gelmiştir ve bu durum günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Bu dönemde İslami kimlik eksenli kadın dergileri yayımlanmış; kadınlar yerel siyasette, özellikle belediye seçimlerinde etkin roller üstlenmiştir. Ancak Refah Partisi bünyesinde bekledikleri temsili bulamayan kadınlar arasında zamanla belirgin bir hayal kırıklığı ortaya çıkmıştır.

Buna karşılık, Cumhuriyetçi-laik değerler çerçevesinde konumlanan kadınlar da bu gelişmelere paralel olarak yeni örgütlenmelere yönelmiş; bu doğrultuda 1989 yılında kurulan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Atatürk ilke ve devrimleri ile bu çerçevede kazanılan kadın haklarının korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla geniş bir örgütlenme ağı oluşturmuştur (Kılıç, 1998, s. 356).

Bu yıllarda kadın meselesi, akademik çalışmaların, edebiyatın ve sinemanın da temel konularından biri hâline gelmiş; özellikle kadınların toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan filmler geniş kitlelere ulaşarak farkındalık yaratmıştır (Çaha, 1996, s. 146). Feminizm, büyük şehirlerle sınırlı bir tartışma alanı olmaktan çıkarak ülke geneline yayılmış; farklı toplumsal kesimler tarafından da kabul görmeye başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte feminizm meşruiyet kazanmış; siyasal alandaki etkisi ise farklı siyasal oluşumlara karşı hoşgörü geliştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Çaha, 1996, s. 147).

Bu bağlamda feminizm, Türkiye’de yalnızca cinsiyet temelli bir hak arayışı olarak değil, sivil toplumun kurumsallaşmasına katkı sunan çok boyutlu bir toplumsal hareket olarak değerlendirilebilir. Feminist hareket, toplumsal ve siyasal dönüşümlerle paralel biçimde gelişmiş; iletişim olanaklarının genişlemesiyle birlikte etki alanını artırmıştır. Günümüzde kadın örgütleri, basın, televizyon ve dijital mecraları kullanarak hem daha geniş kitlelere ulaşmakta hem de mücadele alanlarını çağın koşullarına uygun biçimde yeniden tanımlamaktadır.

4.2. Erkek Egemen Toplumsal Yapının Kadın Örgütlenmeleri Üzerindeki Etkisi

4.2.1. Erkek Egemen Söylem ve Kadın İmajının İnşası

Türk toplumu, Osmanlı’dan itibaren ataerkil bir toplumsal yapılanma içinde şekillenmiş; bu yapının dönüşümü de

doğal olarak kısa sürede gerçekleşmemiştir. Bu nedenle kadın-erkek ilişkilerinde köklü bir değişimin yalnızca yasal düzenlemelerle sağlanması mümkün olmamıştır. Tanzimat’la birlikte modernleşme süreci çerçevesinde kadınların toplumsal konumunu iyileştirmeye yönelik çeşitli adımlar atılmış, Cumhuriyet döneminde de bu yaklaşım sürdürülmüştür. Ancak modernleşmenin toplumsal zeminde karşılık bulabilmesi için kadınlara çoğu zaman belirli roller yüklenmiş; kadınlar, modernleşme projesinin taşıyıcı unsurlarından biri olarak görülmüştür.

Çocukların yetiştirilmesinde merkezi bir konuma yerleştirilen kadınların eğitim olanaklarının artması, bu kesimin giderek bilinçlenmesine yol açmış; buna bağlı olarak kadınlar, kendilerine sunulan sınırlı yönelimlerin ötesine geçme arayışına girmiştir. Bu durum, modernleşme söylemi ile kadınların toplumsal talepleri arasında belirgin gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim modernleşme süreci içinde kadınlar, çoğu zaman kendileri için öngörülen konumun çok ötesine ulaşmışlardır. Bu noktada Nükhet Sirman’ın sorduğu sorular yol gösterici niteliktedir: “Türkiye’deki kadınlar sivil toplumda ya da toplumsal alanda faaliyette bulunmaya nasıl çağrıldılar? Hangi söylemler aracılığıyla kadınlar toplumsal faaliyete davet edildiler?” Sirman’a göre bu çağrılar, Osmanlı’daki modernleşme hareketleriyle paralel biçimde gelişmiştir. Modernleşme söylemi çerçevesinde kadınlar vatan için göreve çağırılmış; bu çağrıya başlangıçta daha çok konak kadınları yanıt vermiştir. Hayır işleri ve eğitim alanında başlayan bu katılım, bağımsızlık savaşı sürecinde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında siyasal bir ilgiye dönüşerek devam etmiştir (Sirman, 2002, s.106-107).

Türkiye Cumhuriyeti, geleneksel erkek egemen anlayışa ek olarak “modernlik” tanımı altında kadın ve erkeğe atfedilen davranış ve değerleri yeniden tanımlayarak ideal yurttaşını inşa etmeyi hedeflemiş; bu doğrultuda çok sayıda reform

gerçekleştirmiştir. Ancak yurttaşlar, kendilerine sunulan bu normatif çerçeveyi bireysel ve toplumsal yaşamlarında hem geleneksel hem de modern değerleri kendi yorumlarıyla harmanlayarak hayata geçirmiş; böylece tasavvur edilenin dışında kadınlık ve erkeklik halleri ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde kadınların modernleşmesi amacıyla yapılan reformlar, kadınların toplumsal ve çalışma yaşamına katılımını belirli ölçüde kolaylaştırmakla birlikte, kadın kimliğini büyük ölçüde erkek egemen değerlerin söylemsel çerçevesi içinde yeniden şekillendirmiş; bu durum, modernleşme sürecinin kadınlar açısından çelişkili bir karakter taşımasına yol açmıştır (Mutluer, 2008, s.14-17).

Cumhuriyet döneminden günümüze uzanan süreçte, toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından köklü bir dönüşüm yaşandığını söylemek güçtür. Kadınların yasal kazanımları bakımından önemli ilerlemeler kaydedilmiş; bu değişimlere önceki bölümlerde değinilmiştir. Ancak toplumsal alandaki dönüşümün daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Nitekim bazı erkeklerin kadınlara yönelik bakış açısı, erkek egemen toplumsal yapının izlerini günümüzde de taşımaktadır.

Günümüzde kadınlar, çalışma yaşamında erkeklerle benzer konumlarda yer almakta ve erkeklerin bulunduğu pek çok meslek alanında istihdam edilmektedir. Buna karşın, toplumsal yapıya bağlı olarak kadınların ev ve aile içindeki sorumluluklarının büyük ölçüde devam ettiği söylenebilir. Kadınların iş yaşamında daha görünür hâle gelmesiyle birlikte, “kadın meslekleri” olarak adlandırılan alanların ortaya çıktığı; kadınların yoğun olarak istihdam edildiği bazı mesleklerin toplumsal değerinin zamanla gerilediği de gözlemlenmektedir. Bu durum, kadınların cinsiyetlerinin yalnızca aile ilişkilerini değil, eğitimden çalışma yaşamına ve meslek seçimine kadar uzanan geniş bir toplumsal alanı etkilediğini göstermektedir (Koray, 1998, s.459-460). Özel alanla ilişkilendirilen kadının, kamusal alanın asli öznesi olarak görülen erkeklere kıyasla

varlığı yadırganan meslek alanlarından biri de siyaset olarak tanımlanabilir (Ak & Zorba, 2017). Kadınların 1935 yılında seçme ve seçilme hakkını elde etmelerinin ardından, Türk Kadınlar Birliği’nin kendini feshetmesiyle birlikte sivil toplum anlayışında belirgin bir geri dönüş yaşanmıştır. Bu dönemde kadın örgütlenmeleri, Osmanlı döneminin erken örneklerini hatırlatan biçimde ağırlıklı olarak “hayır dernekleri” etrafında şekillenmiştir. Bu süreç, kadınlar arasında belirgin bir ikili yapı da üretmiştir. Eğitimli kadınlar, kendilerini “kurtulmuş” olarak konumlandırırken, sivil toplum faaliyetlerini daha çok “kurtulmamış” kadınların eğitilmesine yöneltmiştir. 1970’li yıllara gelindiğinde ise kadınlar, içinde yer aldıkları siyasal ve toplumsal oluşumların etkisiyle bu kez “toplumu kurtarma” hedefiyle hareket etmeye başlamış; bu aşamada belirleyici olan, kadınların cinsiyetleri değil, toplumsal dönüşüm idealinin kendisi olmuştur. Kadınlar, kadınlıklarını ve kadınlara özgü farklılıkları geri plana iterek toplumsal hizmet anlayışıyla hareket etmişlerdir. Ancak 1980’li yıllardan sonra bu yaklaşımda önemli bir kırılma yaşanmış; kadın hareketinin söylemi, toplum adına fedakârlık yapmaktan ziyade, kadınların kendi deneyimlerine ve ihtiyaçlarına odaklanan “kendim için bir şey yapmak” anlayışına doğru evrilmiştir (Sirman, 2002, s.108). Bu yönelim değişimi, kadın hareketinin yalnızca toplumsal sorumluluklar etrafında tanımlanan bir özne olmaktan çıkarak, kadınların kendi deneyimlerini, bedenlerini ve gündelik yaşam pratiklerini siyasal ve toplumsal tartışmanın merkezine taşıdığı yeni bir evreye işaret etmektedir. Böylece kadınlar hem sivil toplum içinde hem de kamusal alanda, özne olarak kendilerini yeniden tanımlamaya başlamışlardır. Bu yeni evreyle birlikte kadınların kurduğu örgütlenmelerin ve yürüttükleri sivil faaliyetlerin süreklilik içinde değişim geçirdiği görülmektedir. Kadınların sivil hareketlere katılımının ilk dönemlerinde, bu oluşumların çoğunlukla erkeklerin isteği ve desteğiyle ortaya çıktığı; ilerleyen yıllarda da bu ilişkinin

bütünüyle ortadan kalkmadığı söylenebilir. Nitekim kadınların kurduğu bazı oluşumların erkekler tarafından yönlendirildiği, bu yönlendirmeye direnen yapıların ise çeşitli biçimlerde engellendiği görülmüştür.

1980’li yıllardan sonra ortaya çıkan yeni kadın oluşumları, önceki dönemlerden farklı söylemler geliştirmiş olmakla birlikte, örgütlenme süreçlerinde önemli güçlüklerle karşılaşmış ve çoğu zaman dağınık bir yapı sergilemiştir. Buna karşılık 1990’lı yıllarla birlikte güç kazanan demokratikleşme söylemi, sivil toplum örgütlerinin toplumsal ve siyasal alandaki önemini artırmış; bu durum, kadınların daha önce yeterince ciddiye alınmayan örgütlenmelerinin de giderek güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Ataerkil toplumsal yapı varlığını sürdürmekle birlikte, kadınların sivil oluşumlarının “oyalanma amaçlı” ya da tali örgütlenmeler olarak görülmesi anlayışının aşılıp aşılmaya başlandığı gözlemlenmektedir.

Günümüzde kadın sivil toplum örgütleri; eğitim, sağlık, istihdam, hukuk, siyaset, aile ve şiddet gibi geniş bir alanda faaliyet yürütmektedir. Bu durum, toplumsal yapının ve mevcut sorunların, örgütlerin çalışma konularına doğrudan yansımalarını göstermektedir. Söz konusu alanların çoğunda erkek egemenliğinin izleri hâlen görülebilmekle birlikte, günümüzde daha örgütlü ve etkin hâle gelen kadın örgütleri, bu sorunlara yönelik yürüttükleri çalışmalarla önemli başarılar elde etmiş ve toplumun geniş kesimlerinden destek görmeye başlamıştır.

4.2.2. Türk Kadın Hareketinin Ayırt Edici Özellikleri

Türk kadın hareketi, tarihsel ve toplumsal koşulların farklılığı nedeniyle Batı’daki kadın hareketlerinden ayrılan özgün bir seyir izlemiştir. Osmanlı’dan günümüze uzanan geniş bir zaman dilimini kapsayan bu hareketin başlangıcı,

büyük ölçüde devleti kurtarma ve modernleşme çabalarının bir uzantısı olarak kadınların toplumsal konumunun sorgulanmasıyla ilişkilidir. Bu yönüyle hareketin ilk ivmesinin erkekler tarafından verildiği söylenebilir. Ancak kadınlar, bu yeni anlayışı kısa sürede kavramış, benimsemiş ve sürecin sürekliliğini sağlayan asli aktörler hâline gelmiştir.

Türk feminizmini Batı feminizminden ayıran temel özelliklerden biri, kadınların kamusal alanı paylaşma idealidir. Liberal, radikal ve sosyalist feminist yaklaşımların ortak noktası, kadını özel alana hapseden normları aşarak kamusal alanda var olma talebidir. Zira patriyarkal kültür ve erkek egemen ideoloji büyük ölçüde özel alan üzerinden yeniden üretilirken, kamusal alan feminist gruplar tarafından özgürlük ve eşitliğin mümkün olduğu bir alan olarak görülmektedir. Türk kadınlarının bu talebinin arka planında, Osmanlı’dan devralınan tarihsel deneyimler bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda kamusal alan; rasyonalite, iktidar, bilim, bağımsızlık ve savaş gibi olgularla özdeşleştirilmiş ve erkek mekânı olarak tanımlanmıştır. Buna karşılık kadınlara atfedilen özel alan, aile yaşamı içinde erkeğin fiziksel, psikolojik ve cinsel ihtiyaçlarının karşılandığı; bir başka deyişle erkeğin yeniden üretildiği bir alan olarak kurgulanmıştır. Bu ayrım, kadınları kamusal alandan sistematik biçimde dışlayan bir yapı yaratmıştır. Modernleşme süreciyle birlikte yaşanan siyasal dönüşümlerin büyük ölçüde kamusal alanda gerçekleşmesi, kadınların bu hak ve imkânlardan uzun süre mahrum kalmasına yol açmıştır. Ancak sanayinin gelişmesiyle birlikte kadınların ucuz iş gücü olarak üretim sürecine dâhil olması, özel/kamusal alan ayrımını zorlamaya başlamış; çalışmak zorunda kalan kadınların varlığı, bu ikili ayrımın dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı’da ortaya çıkan kadın hareketleri, dışarıdan aktarılan bir özentî değil, toplumsal ve ekonomik koşulların dayattığı zorunlu bir gelişme olarak şekillenmiştir (Çaha, 1996, s.208-1-212).

Sanayileşme sürecinde kamusal alana adım atan kadınların henüz belirgin bir politik kimlik taşımadığı; daha çok ekonomik hayata katılma arayışı içinde oldukları söylenebilir. Bununla birlikte gelişmekte olan eğitim kurumları aracılığıyla kadınların eğitim olanaklarına erişmesi, “kültürlü” bir kadın kuşağının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Çaha, 2008).

Günümüzde kamusal alan tartışmalarının önemli başlıklarından biri olan başörtüsü meselesi de, bu tarihsel deneyimler çerçevesinde değerlendirildiğinde benzer bir gerilime işaret etmektedir. Özel alandan çıkmak isteyen kadınlar, bu kez inançlarını görünür kılan başörtüsü nedeniyle kamusal alanda çeşitli kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Feminist hareket içinde bu kadınları destekleyenler olduğu gibi, bu talebe mesafeli yaklaşanlar da olmuştur. Örneğin Şirin Tekeli, bir çalışmasında kendi düşünce ve inançlarını paylaşmamakla birlikte başörtüsüne saygı duyduğunu ifade etmiş; bu konuda baskı uygulayanları eleştirerek muhafazakâr kadınların hak taleplerine destek verdiğini belirtmiştir (Tekeli, 1988, s.381).

Kadın hareketi içinde, dini kimliğini kamusal alanda görünür kılan kadınların taleplerine destek verenlerin daha çok yeni kuşak feministler olduğu, buna karşılık Cumhuriyetçi-laik değerler çerçevesinde konumlanan feministlerin bu taleplere karşı daha mesafeli ve tepkisel bir tutum benimsediği görülmektedir. Söz konusu kesim, bu kadınların taleplerini Cumhuriyet’le kurulan tarihsel ilişki üzerinden değerlendirmiş; bu eylemleri laik devlet anlayışıyla bağdaştırmakta zorlanmıştır (Arat Y., 1999, s.98). Buna karşın, inanç temelli kimlikleriyle kamusal alanda yer alma mücadelesi veren kadınlar da, aynı toplumsal yapı içinden çıkan ve kendi sınırlılıklarını aşmaya çalışan özneler olarak kadın hareketi içinde konumlanmıştır. Osmanlı’dan bu yana kamusal alana çıkma yönünde çaba gösteren kadınlar, bu kez inançlarını görünür kılan pratikler nedeniyle yeni engellerle karşı karşıya kalmıştır.

1980’li yıllardan sonra Türk feminizmi belirgin biçimde güçlenmiş ve devlet karşısında sivil toplum alanında etkili bir aktör hâline gelmiştir. Feminist hareket başlangıçta kadın hakları ve kadının aile içindeki konumu gibi başlıklar etrafında şekillenirken; zamanla kadın sığınma evlerinin açılması, üniversitelerde kadın çalışmaları birimlerinin kurulması, Kadın Kütüphanesi’nin oluşturulması ve siyasal partiler içinde kadınlara yönelik çalışma alanlarının genişletilmesi gibi adımlarla kamuoyu oluşturma kapasitesini artırmıştır. Bu gelişmeler, feminist hareketin resmî kurumlar ve toplumsal gruplar üzerinde etkili bir baskı mekanizması oluşturmaya olanak tanımış; sivil toplum alanında önemli bir toplumsal dinamizm yaratmıştır (Çaha, 1996, s.213-216).

Bu çerçevede Türk kadını, geleneksel tarih yazımında sıkça ifade edildiği gibi, kendisine devlet tarafından sunulan hakları pasif biçimde kabul eden bir özne değildir. Türk kadın hareketi, toplumsal gerekliliklerden doğmuş, uzun bir tarihsel süreç içinde şekillenmiş ve kadınların kendi çabalarıyla bugüne taşınmıştır. Bu yönüyle kadın hareketi, yalnızca bir hak mücadelesi değil; aynı zamanda Türkiye’de sivil toplumun gelişiminde belirleyici bir mihenk taşıdır. Kadın hareketi, başlı başına bir sivil toplum hareketi olarak, ülkedeki diğer sivil oluşumlara da öncülük etmiştir.

Sonuç

Türk kadınlarının tarihsel serüveni, kesintisiz bir hak arayışı ve var olma mücadelesi olarak okunabilir. Bu mücadele, zaman zaman geri çekilmeler ve kırılmalar yaşasa da hiçbir dönemde bütünüyle sona ermemiş; farklı toplumsal, siyasal ve kültürel koşullar altında yeniden biçimlenmiştir. Kadınlar, çoğu zaman görünmez kılınmış, dışlanmış ya da ikincil konumlara itilmeye çalışılmış; buna rağmen hem gündelik yaşamda hem de kamusal alanda direnç göstermeyi sürdürmüştür.

Eski Türk toplumlarında kadınların görece güçlü ve görünür bir konuma sahip olduğu, ancak yerleşik hayata geçişle birlikte erkek egemen yapının belirginleştiği görülmektedir. İslamiyet'in kabulü ve Anadolu'da yerleşik düzenin kurulmasıyla birlikte İran ve Bizans etkilerinin de katkısıyla kadın, korunması ve denetlenmesi gereken bir varlık olarak tanımlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadınların büyük ölçüde özel alana çekilmesi, kamusal alandan dışlanmalarını beraberinde getirmiştir. Kadınların bu durumu sorgulamaya başlaması ise modernleşme ve batılılaşma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada kadınların bilinçlenmesi, yalnızca Batı'dan aktarılan bir modelin sonucu değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümlerin yarattığı zorunlu bir sürecin ürünüdür. Eğitim olanaklarının artmasıyla birlikte kadınlar, yalnızca kendi konumlarını değil, diğer kadınların

durumunu da sorgulamaya başlamış; bu sorgulama sivil örgütlenmeler aracılığıyla somutlaşmıştır. Osmanlı’nın son döneminde Halide Edip, Fatma Aliye ve Nezihe Muhiddin gibi kadınların öncülüğünde kurulan dernekler, yardım, eğitim ve istihdam alanlarında faaliyet göstermiş; bu durum, sivil toplum anlayışının erken örneklerinin kadınlar tarafından üretildiğini göstermiştir. Kadınlar bu dönemde devlete karşı bir muhalefet yürütmekten ziyade, toplumsal iyileştirmeye odaklanan bir çizgi izlemiştir.

Görsel 3: Nezihe Muhiddin (Kaynak: <https://journ0.com.tr/nezih-muhiddin>)

Milli Mücadele sürecinde kadın dernekleri faaliyet alanlarını genişletmiş; mitinglerden cephe gerisine, lojistik destekten doğrudan mücadeleye kadar pek çok alanda etkin rol üstlenmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte ise kadınlar, yeni rejimin en güçlü destekçileri arasında yer almış; ancak Osmanlı’dan devralınan kadın hareketinin sürekliliği, ideolojik gerekçelerle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ulus-devlet inşası sürecinde kadınlar modernleşmenin taşıyıcı unsurları olarak görülmüş; eğitim, kıyafet ve hukuki düzenlemeler üzerinden yeni bir kadın modeli oluşturulmuştur. Buna rağmen kadınların siyasal alanda özneleşme talepleri uzun süre karşılık bulmamış;

Nezihe Muhittin ve arkadaşlarının girişimleri bunun en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Kadınlara tanınan seçme ve seçilme hakkı, çoğu zaman devletin bir lütfu olarak sunulsa da, bu kazanım uzun soluklu bir mücadelenin sonucudur. Seçme ve seçilme hakkının elde edilmesinin ardından kadın hareketi belirgin bir duraklama dönemine girmiş; Türk Kadınlar Birliği'nin kapanmasıyla birlikte sivil toplum alanındaki örgütlü kadın hareketi zayıflamıştır. Bu süreçte kadınların önemli bir bölümü devlet eksenli örgütlenmelere yönelmiş, sivil hareketlilik sınırlı kalmıştır. 1950'li yıllarla birlikte sivil toplum yeniden canlanmış; özellikle 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlük ortamı, kadın derneklerinin sayısında artışa yol açmıştır.

1980 askeri darbesi ise sivil toplum açısından ciddi bir kırılma yaratmış; derneklerin kapatılması ve siyasetin depolitize edilmesi kadın hareketini de doğrudan etkilemiştir. Buna karşın, aynı dönemde yükselen liberalizm ve insan hakları söylemi, kadın hareketinin yeni bir yönelim kazanmasına zemin hazırlamıştır. Devlet merkezli feminizmin yerini, kadınların kendi deneyimlerini ve kimliklerini merkeze alan sivil feminizm almıştır. Bu dönüşüm, feminist hareket içinde kuşaklar arası tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1980'lerden günümüze uzanan süreçte kadın örgütlenmeleri hem çeşitlenmiş hem de güçlenmiştir. Şiddetle mücadele, hukuk, istihdam, siyaset ve akademik çalışmalar gibi pek çok alanda faaliyet gösteren kadın örgütleri, özellikle iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kamuoyu oluşturma kapasitelerini artırmıştır. Medeni Kanun'da yapılan değişikliklerde kadın sivil toplum örgütlerinin etkisi bu durumun somut bir göstergesidir.

Bu çerçevede Türk kadın hareketi, edilgen biçimde tanınmış hakların doğal bir sonucu olarak değil; tarihsel süreklilik içinde şekillenen, toplumsal zorunluluklardan beslenen ve kadınların öznel deneyimleriyle güç kazanan bir mücadele alanı olarak değerlendirilmelidir. Kadın hareketi, yalnızca

kadınların kamusal ve siyasal görünürlüğü artırarak bir süreç değil, aynı zamanda Türkiye’de sivil toplumun gelişimini tetikleyen temel dinamiklerden biridir. Kadınların kendi yaşam deneyimlerini siyasal ve toplumsal tartışmanın merkezine taşıması, demokratikleşme sürecinin sınırlarını genişletmiş; eşitlik, özgürlük ve hak kavramlarının yeniden düşünülmesine katkı sunmuştur. Bu yönüyle Türk kadın hareketi, geçmişten bugüne uzanan bir hak mücadelesinin ötesinde, toplumsal dönüşümün kurucu ve süreklilik taşıyan bir öznesi olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Agacinski, S. (1998). *Cinsiyetler Siyaseti*. (İ. Yerguz, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ak, H. Ş. (2016). Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk Yıllarında Kadın Hareketleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(18), s. 46-63.
- Ak, H. Ş. (2025). Sanal Alandan Kamusal Alana: Kadın Cinayetleri Karşısında Dijital Tepki Pratikleri ve Feminist Politikleşme. *Journal of History School*, 78, 4380-4410.
- Ak, H., & Zorba, H. (2017). Türkiye’de Siyasal Katılım ve Cinsiyet. International Congress of Management Economy and Policy (ICOMEPE), (s. 89-90). İstanbul.
- Akkaya, T. (1998). Kadın Örgütlerinin Toplumsal Dönüşümdeki Roller. İstanbul, 1998: Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi.
- Akşit, E. E. (2005). *Kızların Sessizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altındal, M. (1994). *Osmanlıda Kadınlığın Durumu*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Apatay, A. Ç. (1996). *Atatürk Türkiye’sinin Türk Kadını*. İstanbul: Kazancı Yayınları.
- Arat, N. (1994). Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Zorlukların Sosyo-Kültürel Nedenleri.

- N. Arat içinde, *Türkiye’de Kadın Olmak*. İstanbul: Say Yayınları.
- Arat, Y. (1998). Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Roller, 1934–1980. A. Berktaş Hacımirzaoğlu (D.) içinde, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 249–267). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Arat, Y. (1999). Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. S. Bozdoğan, & R. Kasaba (D) içinde, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 82-98). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arat, Z. F. (1998). Kemalizm ve Türk Kadını. A. Berktaş Hacımirzaoğlu (D.) içinde, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 51-69). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Arın, M. C. (2008, Mayıs 14). *Yeni Medeni Kanun Yaşamımıza Getireceği Değişiklikler*. www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/yeni_medeni_kanun.pdf adresinden alındı.
- Armutçu, E. (1999, Aralık 18). Her Sayfada Başka Bir Tarih,. *Hürriyet Gazetesi*, 18 Aralık 1999 Cumartesi.
- Bal, Ş. (2006, 12 5). Türkiye’de Kadın. *Türk Dünyası Kadınları Dostluk ve Dayanışma Derneği Başkanı Do. Dr. Şenol Bal’ın Bir Konferansta Yaptığı ‘Türkiye’de Kadın’ Konulu Konuşmadan*.
- Bedük, A. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), s. 106-117.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Berktaş, F. (1994). *Türkiye’de Kadın Hareketi, Kadın Hareketinin Kurumsallaşması: Fırsatlar ve Rizikolar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2002). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm,. M. Ö. Alkan (D.) içinde, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (s. 348-362). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Berktaş, F. (2006). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Canatan, K. (1995). *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum (Civil Society İn Ottoman Empire). *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3-4), s. 79-99.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çaha, Ö. (2008). *Türkiye'de Kadın Hareketinin Tarihi: Değişen Bir Şey Var Mı?* <http://www.fatih.edu.tr/~omercaha/> . adresinden alındı
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Dernekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çitçi, O. (1982). *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*. Ankara: Todaie Yayınları.
- Dağı, İ., & Polat, N. (2004). *Herkes İçin Demokrasi ve İnsan Hakları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Durakbaşı, A. (1998). Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve "Münevver Erkekler". A. Berktaş Hacımiraçoğlu (D.) içinde, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 29-51). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ecevit, Y. (1993). Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri. Ş. Tekeli (D.) içinde, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökay, B. (1998). 60'lardan 90'lara Kadın Derneklerine Bakış. O. Çitçi (D.) içinde, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*. Ankara: TODİE Yayınları.
- Güzel, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. 4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Kardam, F., & Toksöz, G. (1999). Cumhuriyet’ten Günümüze Çalışma Yaşamı ve Kadınlar: Ayrımcılığın Değişen Boyutlarıyla. *Bilanço1923–1998* (Cilt 2.). içinde İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Karınca, E. (2008, Mayıs 8). *Aile’nin Korunması Kanunun’daki Değişiklik Hakkında*. <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/106837/ailenin-korunmasi-kanunundaki-degisiklik-hakkinda> adresinden alındı
- Kazgan, G. (1982). Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüs. N. Abadan Unat (D.) içinde, *Türk Toplumunda Kadın*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Kılı, Z. (1998). Cumhuriyet Türkiye’sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış. A. Berktaş Hacımirzaoglu (D.) içinde, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 347-361). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kırkpınar, L. (1998). Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın. A. Berktaş Hacımirzaoglu (D.) içinde, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 13-29). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Koray, M. (1998). Kadın Hareketinin İdeolojisi ve Demokrasi. O. Çitçi (D.) içinde, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- KSGM, T. B. (2007- 2010). *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı*.
- Kurnaz, Ş. (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839–1923)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Mutluer, N. (2008). Türkiye’de Cinsiyet Hallerinin Sınırlatırılması. N. Mutluer (D.) içinde, *Cinsiyet Halleri* (s. 14-31). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Odyakmaz, Z. (17-18 Mayıs 1998). Kamu Hizmetinde Türk Kadını. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu* (s. XXXVII+428(28) Sayfa). 9 Eylül Üniversitesi İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.

- Odyakmaz, Z. (1988). Anayasalarımızda Kadın Hakları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(14), s. 455-466.
- Odyakmaz, Z. (1990). Geçmişten Bugüne Türk Kadın Hakları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 503-550,.
- Odyakmaz, Z. (2000). “Türk Kadının Geçmişten Günümüze Kadar Yasama Yürütme ve Kamu Hizmetindeki Etkinlikleri Ve Atatürk’ün Kadın Haklarına Verdiği Önem. *Türk Hukuk*, 43(7-8), s. 3-14.
- Odyakmaz, Z. (2005). Kadınlara Karşı Her Türl Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Açısından Türk Kadının Durumu. *İşveren*, 43(7-8), s. 36-39.
- Ortaylı, İ. (1974). Osmanlı Toplumunda Aile. *Türkiye’de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler* (s. 79-89). içinde Ankara: Türkiye Sosyal Bilimler Derneği.
- Özbay, F. (2010). Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme. Ş. Tekeli (D.) içinde, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (s. 105-141). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2005). *Türkiye’de Kadınların Hak Mücadelesini Belirleyen Başlıklar*. STGM.
- Sancar, S. (2004). Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi. *Doğu-Batı Özel Sayı: İdeolojiler II*(29).
- Sarıbay, A. Y. (2004). Sivil Toplum: Universitas mı, Societas mı? *Sivil Toplum*(1).
- Sirman, N. (2002). Türkiye’de Kadın Katılımcılığı. *Devlet ve Sivil Toplum Bağlamında Halk Katılımcılığı ve Sivil Toplum Kuruluşları* (s. 11-105). içinde Ankara: Konrad Adenaur Vakfı – Türkiye Temsilciliği Yayını,.
- (1992). *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Şenden, F. (2003). İş Kanunu Kıskaçında Kadın. *Sosyalist Dergi*(14). <http://www.urundergisi.com/yazici.php?action=makale&cid=240> adresinden alındı

- Şişman, N. (1996). *Global Konferanslar ’da Kadın Politikaları*. İstanbul, : İz yayıncılık.
- Taşkıran, T. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: TC. Başbakanlık Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1988). *Kadınlar İçin Yazılar (1977-1987)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Tekeli, Ş. (1990). Kadın. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:5,. İstanbul.
- Tokuroğlu, B. (2004). *Özgürleşmeyen Kadın*. Ankara: Odak Yayınevi.
- Toprak, Z. (1988). Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti; Kadınlar Halk Fırkası. *Tarih ve Toplum*(51), s. 30-31.
- Toprak, Z. (2015). *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toska, Z. (1998). Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar. A. Berktaş Hacımirzaoglu (D.) içinde, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (s. 71-89). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Türküne, M. (2003). *Siyaset, Ankara*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaş’ın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wedel, H. (2001). *Siyaset ve Cinsiyet*. (M. Gürsoy Sökmen, D., & C. Kurultay, Çev.) İstanbul: Metis Kadın Araştırmaları.
- Yaraman Başbuğu, A. (1992). *Elinin Hamuruyla Özgürlük: Resmi Tarihinden Kadın Tarihine*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Zarplı, Ç., Akdeniz, Y. (2023). The Reflection of Feminism in Turkey: The Organizational and Political Dimensions, and Women in Working Life. *BILTURK, The Journal of Economics and Related Studies*, 5(2), 110-138. doi: 10.47103/bilturk.1264154.

Zorba, H., & Ak, H. Ş. (2021). İnsani Güvenlikten Toplumsal Güvenliğe: Kadın ve Mülteci Olmak, B. Demirbilek (D.) içinde, *Güvenlik Sorunları Bağlamında Yeni Yaklaşımlar* (s.119-141) Ankara: Orion Kitabevi.

Türkiye'de Kadın Hareketleri

*Osmanlı'dan Günümüze
Devlet, Sivil Toplum ve Kadın Örgütlenmeleri*

Hediye Şirin Ak